

GAZDASÁG ÉS STATISZTIKA (GÉS)

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BAGÓ ESZTER (főszerkesztő), BOGNÁR IMRE, FÉLI JÓZSEFNÉ (felelős szerkesztő),
DR. GÁBRIEL KATALIN, KELECSÉNYINÉ GÁSPÁR KATALIN, KOTULICS TAMÁS,
LACZKA SÁNDORNÉ, DR. LAKATOS JUDIT, NYITRAI FERENCNÉ DR.,
DR. PAPANÉK GÁBOR, DR. POZSONYI PÁL,
DR. PROBÁLD ÁKOS, DR. SZABÓ LÁSZLÓ.

E SZÁM SZERZŐI:

Farkas Gizella, nyugdíjas statisztikai tanácsadó;
Fazekasné Kovács Katalin, fősztályvezető-helyettes, KSH; *Földesi Erika*, osztályvezető, KSH;
Kapronczai István PhD, c. egyetemi tanár, főigazgató-helyettes Agrárgazdasági Kutató Intézet;
Korondiné Dobolyi Emese ügyvivő szakértő, Agrárgazdasági Kutató Intézet;
Kovács Henrietta PhD hallgató, tudományos segédmunkatárs, Agrárgazdasági Kutató Intézet;
Mag Kornélia, gyakornok, KSH; *Salamín Pálné*, osztályvezető, KSH.

ISSN: 0239–1589

A Szerkesztőség tagjai:

Főszerkesztő: dr. Bagó Eszter, tel.: 345-6189 E-mail: eszter.bago@ksh.hu
Felelős szerkesztő: Féli Józsefné, tel.: 345-6169, E-mail: jozsefne.feli@ksh.hu

Rovatvezetők:

Fazekasné Kovács Katalin, tel.: 345-6401, E-mail: katalin.fazekas@ksh.hu
Grábics Ágnes, tel.: 345-6427, E-mail: agnes.grabics@ksh.hu
Nádudvari Zoltán, tel.: 345-6865, E-mail: zoltan.nadudvari@ksh.hu
Páll Szilárd, tel.: 345-6730, E-mail: szilard.pall@ksh.hu
Aujeszky Pál, tel.: 345-6807, E-mail: pal.aujeszky@ksh.hu

Olvasószerkesztő: Markó Istvánné dr.

Számítógépes tördelészerkesztő: Gyenes J. Katalin, tel.: 345-6719, E-mail: katalin.gyenes@ksh.hu

Kiadja a Központi Statisztikai Hivatal (Bp. 1525. Pf. 51.) Megjelenik: kéthavonta, minden páros hónapban.

Előfizetési díj: egész évre 1800 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta Rt. és a bizományosok. Előfizethető bármely hírlapkézbcsítő postahivatalban, a hírlapkézbcsítőknél, a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlap-előfizetési Irodájában Budapest, VIII. Orczy tér 1. (Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon.

Megrendelhető: KSH-Marketing, Bp. 1525 Pf. 51. Telefon: 345–6560, Fax: 345–6699,
valamint a KSH Megyei Igazgatóságokon.

Beszerezhető a Statisztikai Szakkönyvesboltban (1024 Bp. II. Keleti K. u. 10. Telefon: 212–4348).

Nyomdai kivitelezés: Regiszter Kiadó és Nyomda Kft.

TARTALOM

MŰHELY-ELEMZÉSEK

Támogatás, hitel és jövedelem a mezőgazdaságban – következtetések termelői reagálás-vizsgálat alapján – <i>Kapronczai István – Korondiné Dobolyi Emese – Kovács Henrietta</i>	3
A hitelintézeti rendszer működése Magyarországon – A kezdetektől napjainkig – <i>Farkas Gizella – Fazekasné Kovács Katalin</i>	25

MÓDSZERTAN – STATISZTIKAI GYAKORLAT

Az adatfelvételek önértékelési kérdőíve az Eurostatnál – <i>Földesi Erika – Mag Kornélia</i>	51
Laekeni indikátorok – <i>Salamín Pálné</i>	63
HAZAI STATISZTIKAI FOLYÓIRATOK TARTALMA	77
GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK	78

GÉS-FIGYELŐ

Fél évszázad a statisztika szolgálatában – <i>In memoriam Kupcsik József</i>	82
--	----

CONTENTS

WORKSHOP–ANALYSES

Subsidies, loans and income in agriculture – conclusions on the basis of reaction analysis of agricultural producers – <i>István Kapronczai – Emese Korondiné Dobolyi – Henrietta Kovács</i>	3
Operation of the credit institution system in Hungary – from the beginning to date – <i>Gizella Farkas – Katalin Fazekasné Kovács</i>	25

METHODOLOGY–STATISTICAL PRACTICE

Self-assessment questionnaire of data surveys at Eurostat – <i>Erika Földesi – Kornélia Mag</i>	51
Laeken indicators – <i>Judit Salamin</i>	63

CONTENTS OF HUNGARIAN STATISTICAL PERIODICALS	77
---	----

ECONOMIC INDICATORS	78
---------------------------	----

GÉS–OBSERVATION

Half a century in the service of statistics – In memoriam József Kupcsik	82
--	----

INHALT

ANALYSEN – STUDIEN

Subventionen, Kredit und Einkommen in der Landwirtschaft. Folgerungen von einem Prüfung von Reagierungen der Bauer – <i>István Kapronczai – Emese Korondi – Dobolyi – Henrietta Kovács</i>	3
Die Betätigung des Systems von Kreditinstituten in Ungarn – Von Anfang an bis Heute – <i>Gizella Farkas – Katalin Fazekas – Kovács</i>	25

METHODIK – STATISTISCHE PRAXIS

Die Fragebogen der Eurostat zur Selbstbewertung der Datenerhebungen – <i>Erika Földesi – Kornélia Mag</i>	51
Laaken-EU Indikatoren – <i>Judit Salamin</i>	63

AUS DEM INHALT

DER UNGARISCHEN STATISTISCHEN FACHZEITSCHRIFTEN	77
STATISTISCHE KENNZIFFERN	78

GÉS–BEOBACHTER

Das halbe Jahrhundert im Dienst der Statistik – In memoriam Kupcsik József.....	82
---	----

MŰHELY-ELEMZÉSEK

TÁMOGATÁS, HITEL ÉS JÖVEDELEM A MEZŐGAZDASÁGBAN – KÖVETKEZTETÉSEK TERMELŐI REAGÁLÁS-VIZSGÁLAT ALAPJÁN

KAPRONCZAI ISTVÁN – KORONDINÉ DOBOLYI EMESE –
KOVÁCS HENRIETTA

Kutatások bizonyítják, hogy a magyar mezőgazdaság a csatlakozás első évében nem tudta kiaknázni mindazokat a lehetőségeket, amelyek a helyzetből adódtak. Az uniós csatlakozás első időszakának veszteségeit, illetve elmulasztott lehetőségeit – megítélésünk szerint – az okozta, hogy sem az agrárirányítás, sem a termelők nem számoltak megfelelően a belső és külső jogi és gazdasági tényezők változásával és azok hatásaival.

E reagálási folyamatok feltérképezése, megértése s az ebből adódó javaslatok megfogalmazása érdekében folytattunk 2005-ben az Agrárgazdasági Kutató Intézetben (AKI) a gazdasági és jogi szabályozás hatásmechanizmusával kapcsolatos termelői reagálás-vizsgálatokat. A vizsgálat kiindulásának alapja az volt, hogy a szabályozórendszer hatásmechanizmusának értékítéletét végső soron a gazdálkodók gyakorlati reagálása jelzi. A számszerű elemzések ugyanis nem mindig tükrözik megfelelően a gazdasági reakciókat. Ennek több oka is van, köztük lényegesek az egyes gazdaságok sajátosságainak és kialakult termelési struktúrájának kötöttségei, valamint a vezetők képzettségéből, helyi érdekeiből adódó viselkedése, a felismerési készségek. Elsősorban ezek magyarázták a gazdaságok gondolati, döntési és cselekvési reagálásának vizsgálatát.

A reagálás-vizsgálat nem új keletű eszköz az agrárökonómiai kutatásban. (*Kapronczai-Rideg-Szénai, 1980*) Ennek lényege, hogy a jogi és gazdasági szabályozás felismerésében helyzetüknél fogva, valamint a döntési felelősség szempontjából legkompetensebb vezetők konkrét reakcióit figyeljük meg. A vezetők reagálásának legcélszerűbb vizsgálati eszközeként az interjú-szisztéma alkalmazható.

A kutatás során 50 személyes és 296 írásos interjút készítettünk a sokaságot néhány főbb szempont szerint reprezentáló minta alapján. Kutatásunk alapsokaságának a tesztüzemi rendszerben a megfigyelés tárgyát képező – 2 európai méretegységet (EUME) meghaladó – gazdaságokat tekintettük. (1. tábla) Ezek száma meghaladta a 92 ezret és a hazai mezőgazdasági termelés és a földhasználat döntő hányadát reprezentálják. (Itt állítják elő az ágazat összes standard fedezeti hozzájárulásának – SFH – több mint 80 százalékát.) Következésképpen megállapításaink erre a sokaságra vonatkoznak.

1. tábla

A mintagazdaságok nagyság szerinti megoszlása

Európai méretegység	Megoszlás, %	Kategória	Megoszlás, %
< 4	6,1	kis	17,2
< 6	5,4		
< 8	5,7		
< 12	10,1	közepes	49,0
< 16	6,1		
< 40	32,8		
< 100	19,9	nagy	33,8
< 250	6,1		
> 250	7,8		

Az alapsokaságból arányosítással és a Neyman-képlet alapján az egyes cellákba számolt gazdaságszámnak vettük a számtani átlagát. Erre azért volt szükség, mert ha csak az arányosítást vesszük figyelembe, akkor nagyon kevés lett volna a legnagyobb kategóriába tartozó gazdaság. Ha viszont csak a teszttüzemi rendszer végleges (Neyman-allokációval korrigált) kiválasztási tervét vennénk figyelembe, akkor meg túl magas lenne a nagyok száma, ezért a finnek által (az FADN-nél) is használt statisztikai módszert alkalmaztuk. A kérdőívet kitöltő üzemekhez rendeltünk egy ún. súlyozási faktort aszerint, hogy adott gazdaság az országban hány hasonló gazdaságot képvisel, és a szöveges elemzést már ez alapján végeztük el. A kérdőívet kitöltő gazdaságok 75%-a egyéni és 25%-a társas gazdaság volt.

A közvetlen termelői támogatások megítélése

Támogatásnak nevezünk minden olyan előnyt, amelyben állami szervek részesítenek valamely vállalkozást – általában – ellenszolgáltatás nélkül. A támogatás formája lehet a gazdálkodóknak nyújtott célzott, illetve valamihez kötött pénzügyi forrás vagy bizonyos terhek fizetése alóli mentesítés. (Harza, 2000) Magyarországon ugyanúgy, mint a világ legtöbb országában a támogatások fontos szerepet játszanak az élelmiszergazdaság működtetésében és fejlesztésében.

Különösen aktuális ez a kérdéskör napjainkban, mikor a támogatási rendszerünk az EU-csatlakozás hatására megváltozott, és elsősorban Brüsszelben dől el, hogy milyen pénzekhez juthatnak a gazdálkodók. Ugyanakkor az Unió támogatási rendszere is átalakulóban van. Elsősorban a WTO tárgyalások következményeként a piacbefolyásoló támogatásokat le kellett építeni, ezért a támogatási struktúra alapvető átrendeződése várható. „A további liberalizáció, azaz a mezőgazdasági termeléssel és külkereskedéssel összefüggő támogatások leépítése elkerülhetetlennek látszik.” (Szabó, 2003)

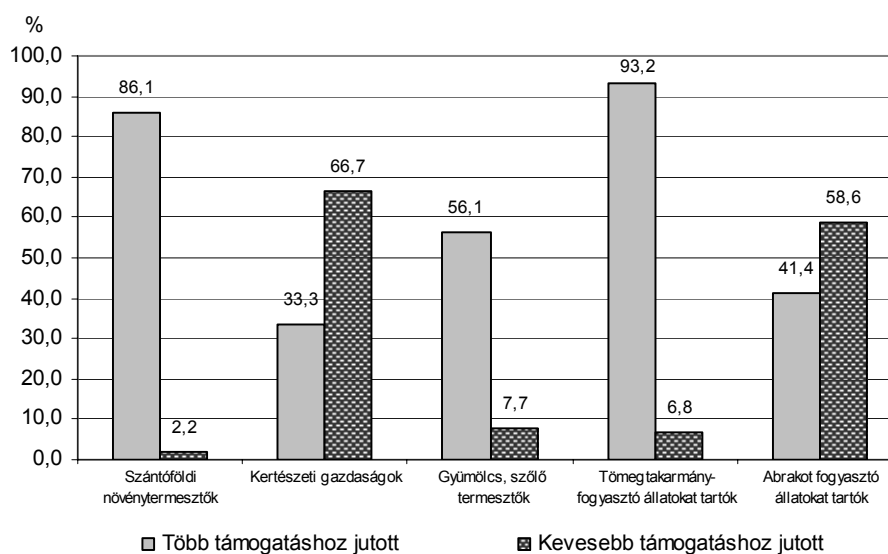
Magyarország az egyszerűsített területalapú támogatási rendszert (SAPS) vezette be az EU-csatlakozás időpontjától. Ezt a döntést meglehetősen késéssel hozta meg a kormány, ami a gazdák felkészülését jelentősen hátráltatta, és a választást sem elsősorban szakmai szempontok motiválták, hanem az a körülmény, hogy Magyarország nem tudta volna

határidőre kiépíteni a standard rendszer működtetéséhez szükséges intézményrendszert. Azt természetesnek ítéljük, hogy a mélyinterjúk során a legtöbben azt sérelmezték, hogy a magyar gazdálkodók az EU-15-ök fajlagos közvetlen kifizetéseinek csupán 25%-át kapták EU forrásból az induló évben. Ugyanakkor a termelők meghatározó hányada (75%-a) kedvezőbbnek tartja az új támogatási rendszert a csatlakozás előttinél, ami döntően a közvetlen kifizetésekkel magyarázható.

Az is egyértelműnek tűnik, hogy a pozitív megítélés mögött elsősorban az húzódik meg, hogy a gazdák 77%-a szerint összességében több támogatáshoz jutnak az előző évekéhez képest. Az egyes gazdálkodási típusok közül a kertészeti gazdaságok és az abraktakarmány fogyasztók voltak más véleményen. Az előbbiek 67%-a, az utóbbiak 59%-a válaszolta azt, hogy kevesebb támogatáshoz jut most, mint a csatlakozás előtt. A támogatás nagyságát tekintve kimondottan kedvezőnek ítélték meg a helyzetüket a korábbiakhoz képest a szántóföldi növénytermesztők, és a tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartók. Mindezek alapján megállapítható, hogy a gazdálkodók a valóságnak megfelelően, reálisan ítélik meg az őket ért támogatási hatásokat, és a kirajzolódó kép összességében megegyezik azzal, mint amit korábban a szakirodalom a közvetlen támogatások felosztási rendjének mezőgazdasági vállalkozásokra kifejtett hatásaként megjelenített. (Keszthelyi-Kovács, 2004) (1. ábra)

1. ábra

A támogatás nagysága az EU-csatlakozás előttihez képest főbb tevékenység típusonként*

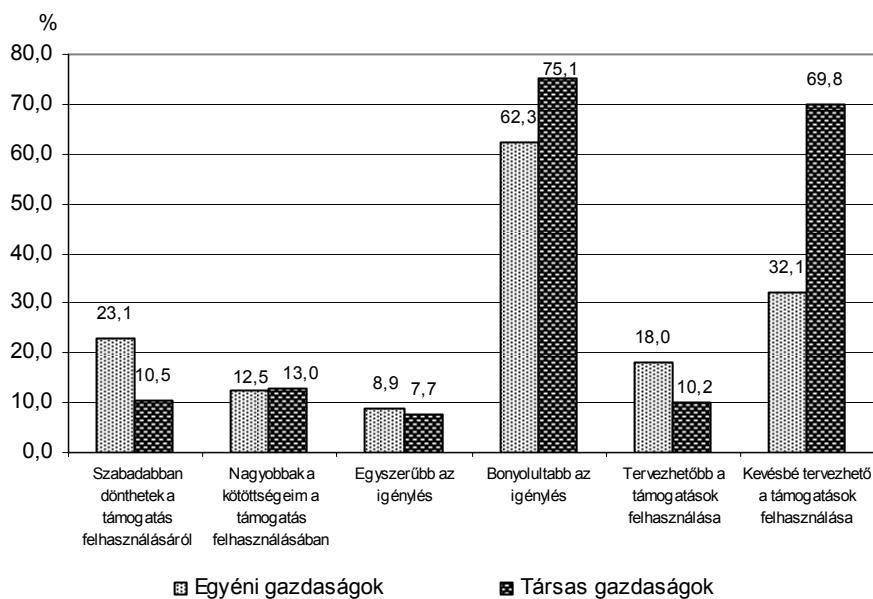
*Több választ is megjelölhettek.

A támogatások megszerzése alapján kialakult pozitív képet ugyanakkor árnyalja, hogy a gazdáknak az EU-csatlakozás óta sok gondjuk volt a támogatási rendszer működésének mechanizmusával kapcsolatban. Legfőbb kifogásuk, hogy bonyolultan igényel-

hetők és időben kevésbé tervezhetők a támogatások. Ugyanakkor pozitívként ítélik meg, hogy a támogatások felhasználása kevésbé kötött, nagyobb a döntési szabadságuk. Gazdálkodási formák szerint vizsgálva a válasz-gyakoriságokat, meglepőnek tűnik, hogy az egyéni gazdaságok összességében és tendenciájában pozitívabb válaszokat adtak a támogatási rendszer működéséről, mint a társas gazdaságok. Ez azzal magyarázható, hogy a 2004. évi SAPS kifizetések a társas gazdaságok esetében jobban elhúzódtak az egyéniekénél. A többi válasz ugyanakkor arra utal, hogy az egyéni gazdaságok is ugyan úgy megértették az új támogatási rendszer működésének lényegét, mint a társas gazdaságok.

2. ábra

Vélemények az új támogatási rendszer működéséről*

*Több választ is megjelölhettek.

Az EU-csatlakozás utáni első év agrárfinanszírozásának legnagyobb gondja a földalapú támogatások kifizetésének eltolódásával kapcsolatban keletkezett. Míg korábban általában júniustól kaphattak támogatást a gazdák, az uniós szabályok szerint a brüsszeli kifizetések évente egy alkalommal december 1. és a következő év április 30. között történnek¹. A SAPS rendelet alapján lehetőség van december 1-jét megelőző kifizetésre is, ekkor azonban csak időarányosan leszámított (faktorált) támogatásmérték fizethető ki. (Popp-Potori-Udovecz, 2004)

Hazánkban a 2004. évi kifizetések úgy történtek, hogy az előlegként² kifizetett hektáronként 8 ezer Ft-ot az összes mezőgazdasági területre fizették ki. Ezért a GOFR növé-

¹ Az EU EMOGA Garancia részlegéből finanszírozott 2004. évi egységes területalapú támogatás folyósítását 2004. október 16-tól tette lehetővé az EU Magyarország számára, amelyet a 86/2004. (V.15.) FVM rendelet szabályozott.

² Előleg a 41/2002. (IV. 7.) FVM rendelet alapján.

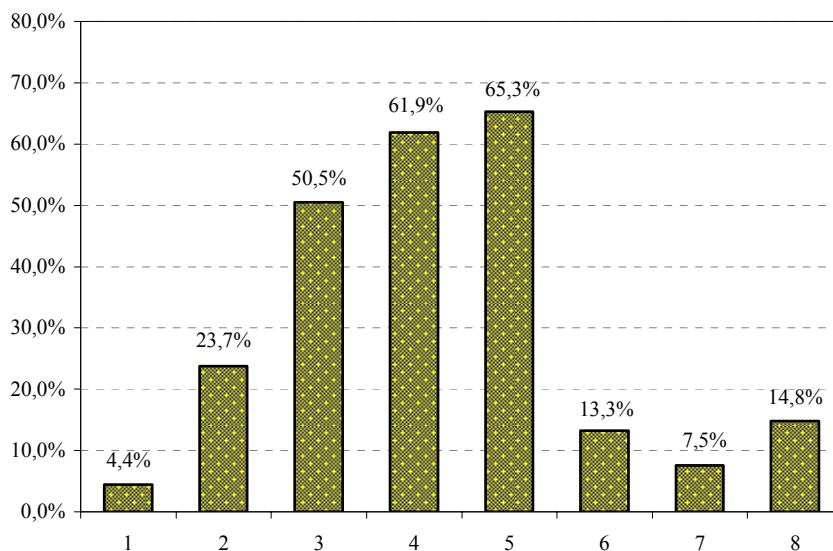

nyeket természetők végül a nemzeti kiegészítéssel együtt az eredetileg közölt 36 ezer Ft/ha helyett 33 310 Ft/ha-t, a nemzeti kiegészítésre nem jogosult területekre 16 310 Ft/ha-t kaptak, és azt is jóval később a beígért időpontnál.

A gazdák többsége az eredetileg közölt összeget várta. Ezért a kérdést kitöltők 51%-a úgy érezte, hogy „jóval kevesebb támogatást kaptak, mint amit beígértek”. Ez annak ellenére okozott ellenérzést a kormányzattal, illetve a működését épphogy megkezdő intézményrendszerrel szemben, hogy – mint láthattuk – a termelők alapjába véve kedvezően fogadták az új támogatási rendszert. Komoly tanulság a politika számára, hogy csak megfontolt ígéreteket lehet közölni a gazdálkodókkal, mert a várható nehézségeket képesek elfogadni, de a be nem tartott ígéreteket számon kérik. (3. ábra)

3. ábra

Vélemények a földalapú támogatás működéséről*

- 1 Semmi gondja nem volt, időben megkapta a pénzt
- 2 Bár voltak gondjai, végül nem járt rosszul
- 3 Nem kapott annyi pénzt, amennyit ígértek
- 4 Nem kapta meg időben a pénzt
- 5 A támogatás jó, de az intézményrendszer hibájából adódtak gondok
- 6 A rendszer jó, de a termelők hibájából (felkészületlenségéből) adódtak gondok
- 7 Nem tartja jónak a földalapú támogatási rendszert
- 8 Nem látja át a földalapú támogatási rendszert

*Több válasz is megjelölhető volt.

Azt is nehezen tudták elfogadni a gazdálkodók, hogy az ígért időpontokhoz képest (a választ adók 62%-a) jóval később kapták meg a támogatásokat. A területalapú támogatás szakaszos és késői időpontban történő kifizetése átláthatatlanná tette a rendszert. Sok esetben még a támogatások végső elszámolásakor sem vált világossá a gazdálkodó számára, hogy miért akkora területre kapta a támogatást és miért kapott akkora összeget.

Mindezek ellenére a gazdálkodóknak nem egészen 15%-a ítélte úgy, hogy nem látja át a földalapú támogatási rendszert.

A késői kifizetésekkel kapcsolatban merül fel a támogatások tervezhetőségének kérdése. A termelők számára fontos az is, hogy kalkulálható legyen a támogatások bankszámlára érkezése. Az év végi – bizonytalan – folyósításnak például az a gondja, hogy a „bevételt a termelő nem tudja költség számlával ellentételezni, ami az adózás szempontjából kellemetlen”. A földalapú támogatások egyösszegű, tervezhető érkeztetése ezért kulcskérdése a támogatási rendszer hatékony működésének, a kormányzatnak nagy súlyt kell helyeznie ennek szavatolására.

A kifizetésekkel kapcsolatos anomáliákat legtöbbször (több mint 65%) az intézményrendszer működésének hibájaként értékelték. A termelők hibáit csupán 13%-uk jelölte meg okként. Véleményünk szerint mindkét ok mérsékelhető volna, ha erősíteni lehetne a helyi ügyintézés, nagyobb jogosítványokat kapnának az irányító szervezetek (pl. MVH) területi „csápjai”.

A mélyinterjúk is jelezték, hogy a gazdálkodóknak a földalapú támogatások igénylése során nagyon sok gondjuk volt a támogatásra jogosult területek meghatározásával. Az igénylés alapegységeként a mezőgazdasági parcellát határozta meg az EU, és jogszabályban kötelezi a tagállamokat egy mezőgazdasági parcellaazonosító rendszer felállítására és működtetésére. (Kovács, 2004) A támogatás igényléséhez szükséges egyedi blokkterképek biztosítása céljából a MVH ügyfélblokk-nyilvántartást vezet. Komoly probléma volt azonban, hogy a fizikai blokkok kijelölésének háttérül szolgáló 2000-ben készült légi felvételek sem a 2004. évi tényleges határokat, sem a támogatható területek nagyságát nem tükrözték teljes mértékben.

A kutatás során arra a kérdésre is megkíséreltünk választ kapni, miként érinti a termelőket, és mennyire befolyásolja beruházási döntéseiket, hogy az új támogatási rendszerrel több földalapú támogatáshoz jutnak, viszont kevesebb a beruházási támogatás. Következésképpen szabadabb a döntésük, hogy mire használják a támogatási forrásokat.

A gazdaságok 64%-a azt jelezte, alapvetően nem befolyásolja beruházási döntéseit, hogy nem címzett a támogatás. Mindez egyrészt abból adódik, hogy akinek szüksége van új gépekre, fejlesztésre, az fordít beruházásra a földalapú támogatás miatt megnövekedett jövedelemből is. Másrészt az is oka lehet, hogy a gazdák jó részénél kevés a tőkeerő vagy a korábbi évek beruházási támogatásait kihasználva már elégséges mértékben fejlesztett.

A gazdák 23%-a csökkent a beruházásait a beruházási támogatások változása miatt. Ők azzal indokolták válaszukat, hogy a területalapú támogatások részben a termelési veszteségek ellensúlyozását szolgálják, részben inkább a hiteleiket törlesztik belőlük. Nyilvánvaló, hogy a kevés kockázatot vállalók inkább tartalékolni fognak, de gyakoriak voltak olyan vélemények is, miszerint „nem lesz olyan sok meggondolatlan beruházás, mint az előző években”. A válaszok azt jelzik, hogy az új konstrukcióban – a gépi beruházásokkal ellentétben – az állatjóléti, telepi, környezetvédelmi, magtár, szárítóüzemi beruházások kerülnek előtérbe.

A támogatási rendszer jövőjéről a gazdálkodók – mind az egyéniek, mind a társasok – szinte alig rendelkeznek ismeretekkel. Több interjúrészlet is arra utal, hogy a termelők-

nek fogalmuk sincs arról, mi is az úgynevezett egységes gazdaságtámogatás (Single Payment Scheme: SPS). A standard rendszert alkalmazó EU-tagállamok 2005–2007 között már ezt a megreformált, különböző környezetvédelmi, állatjóléti, és élelmiszerbiztonsági előírások teljesítéséhez kötött rendszert vezethetik be. Az új tagállamok 2005-ben szintén áttérhettek a SPS rendszerre, de 3 évig (indokolt esetben még 1+1 évig) a 2004-ben alkalmazott SAPS rendszerben maradhatnak.

Véleményünk szerint a kormányzatnak minél előbb döntést kell hoznia az SPS rendszer bevezetésének idejéről, és mihamarabb tudatosítani kell a termelőkben, hogy a termeléstől függetlenül, jelenleg még különböző jogcímenek felvehető közvetlen támogatásokat összevonva lehet majd igényelni. A helyes mezőgazdasági gyakorlat érdekében 18 állatjóléti, higiéniai és környezetvédelmi előírást kell figyelembe venni. Ezek alkalmazása és ellenőrzése bonyolultabb feladat a korábnál, szankcionálása pedig szigorú.

Pályázattal elérhető támogatások

Az uniós költségvetésből társfinanszírozással valósíthatók meg az AVOP, NVT és SAPARD támogatásai. Ezeket a fejlesztési (modernizációs) forrásokat az Európai Unió elsősorban azokra a gazdaságokra koncentrálja, amelyek hosszabb távon is működőképes árutermelő gazdaságok lehetnek.

A kérdőívvel felkeresett gazdaságok közel fele élt a pályázat lehetőségével a 2002 óta eltelt időszakban. Az egyéni gazdaságok 43%-a, a társas gazdaságok 85%-a adott be támogatási pályázatot.

Az egyéni gazdaságok esetében szoros kapcsolat mutatkozik az üzemméret és a pályázható támogatási igények között. A kisméretű egyéni gazdaságok 35%-a, a közepesek 64%-a, a nagyméretűek 66%-a nyújtott be valamely pályázati program keretében támogatási pályázatot.

A társas gazdaságok előnye a pályázatos támogatásokkal kapcsolatban egyértelműnek tűnik. Az egyéni gazdaságok egy része – a később felsorolt okok miatt – elesik a termelés korszerűsítését és a szerkezeti átalakítást szolgáló lehetőségektől. A társas vállalkozások már a méretük miatt is nagyobb arányban felelnek meg az életképességi kritériumnak. A fejlesztési támogatások elnyeréséhez az életképességen felül más, elsősorban a képzettségre, szakmai alkalmasságra vonatkozó kritériumoknak is eleget kell tenni. A képzettségi feltételek is erősen korlátozzák a támogatható egyéni gazdaságok körét. Ezenkívül a nagyoknak jobb a kapcsolatuk a bankokkal, míg a kicsik esetleg későn tudják meg a támogatási lehetőségeket, később tudnak beadni egy pályázatot, addig a nagyok „mindig képben vannak”. Különösen a kisebb állattartók panaszkodtak arról, hogy korábban alanyi jogon lehetett támogatáshoz jutni, most pályázni kell, ami bonyolultabb, és a lehetőség is kevesebb.

Mindezek a termelők informálásának szükségességére hívják fel a figyelmet. A támogatásokról való informálódás tekintetében biztosítani kell a gazdálkodók közti versenysemlegességet, a támogatási rendszer transzparenciáját. Hiába tesz meg az agrárirányítás látszólag mindent a tájékoztatás érdekében, hiába jelenteti meg a pályázati felhívásokat elérhető folyóiratokban és napilapokban, ha a „tűzhöz közel lévő”, a bennfentes infor-

mációkkal rendelkezők, már a kiírás pillanatában kész pályázatokkal kötik le a szűkös kereteket. Aki pedig gyors akar lenni, de – helyzetéből adódóan – későn tájékozik, összecsapja a pályázatot, aminek következménye a formai és tartalmi hiba, következésképpen az elutasítás.

Kutatásunk során azt is vizsgáltuk, hogy azok a gazdálkodók, akik nem adtak be pályázatot, milyen okból tették ezt. A választ adók 42%-a úgy ítélte, hogy nem volt szüksége rá, 15%-ának rossz tapasztalatai vannak a pályázatokkal kapcsolatban, de 12% azoknak a gazdaságoknak az aránya, akik információhiány miatt nem tudják, hogy hol, vagy hogyan kell intézni a támogatási pályázatokat, vagy esetleg nem is tudják milyen lehetőségeik vannak. Ezek a gazdaságok hiányolják a támogatásokra vonatkozó információs kiadványt. Úgy gondoljuk, hogy ez az arány mérsékelhető lenne, ha a fentebb javasolt és a támogatások átláthatóságát megeremtő információs rendszerrel – akár a falugazdászokon keresztül – ez a réteg is tájékozottá válna.

Az egyéb okok között a legjelentősebb a saját erő hiánya volt. Többen jelezték ugyanakkor, hogy nem szeretnék bővíteni a gazdaságot, mert már korábban megtették, vagy nem tartják érdemesnek a mezőgazdaságba fektetni a pénzt. Voltak olyanok is, akiknek a pályázatokkal voltak gondjaik, másoknak a bankkal akadtak problémái.

Nagyon sok gondot jelent a mezőgazdasági vállalkozásoknak a támogatási pályázatok elkészítésénél a környezetvédelmi előírások teljesítése, az ezekhez kapcsolódó igazolások beszerzése. A mélyinterjúk során több teljesen ésszerűtlen, felesleges, sok esetben nevetséges szakhatósági környezetvédelmi előírással kerültünk szembe (pl. juhok zajsintje a hodályban, vagy hízó marhák zajsintje a legelőn, stb.). Véleményünk szerint célszerű felülvizsgálni ezeket a gyakorlattól távol álló előírásokat, mert sok esetben nem csupán a költségeket növelik feleslegesen, de teljesíthetetlen feltételeket írnak elő, és egyes fejlesztések emiatt szorulnak ki a pályázati lehetőségből. A túl szigorú környezetvédelmi előírások leg súlyosabban az állattartókat érintik.

A túlzottan szigorú, ésszerűtlen, esetleg teljesíthetetlen pályázati feltételek azonban nem csupán a környezetvédelem területén tapasztalhatók. Példaként említhető, hogy még az Unióból származó gépekre is megfelelési nyilatkozatot kell kérni, ami csak fölösleges adminisztráció, hiszen „ha megfelel az Uniónak, akkor nekünk miért nem?”. A magyar hatóságok inkább keményítették, mint enyhítették az előírásokat, és ezzel túlereagáltak az EU elvárásait, nehezítve a magyar gazdák versenyhelyeit.

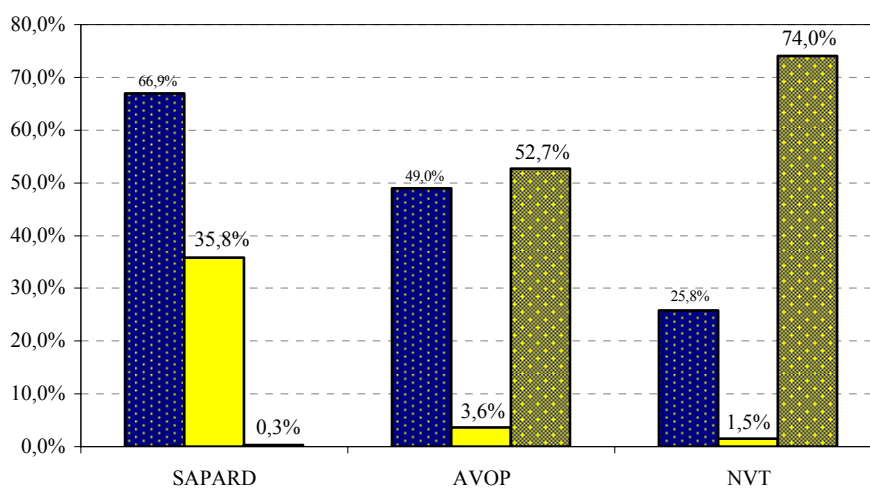
A SAPARD, az AVOP és az NVT programok keretében benyújtott pályázatok helyzetéről az 5. ábra nyújt tájékoztatást. A programok indulásával és zárásával összefüggésben nő az eredményről még tájékozatlan gazdálkodók aránya, és csökken az elnyert vagy elutasított pályázatoké.

A SAPARD-program célja a csatlakozásra való felkészülés volt. 2004 I. negyedévében jelentősen megnőtt az érdeklődés a SAPARD támogatások iránt, mert a programot lebonyolító intézmény (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal) munkája felgyorsult. A vizsgált körben SAPARD pályázatot benyújtók 67%-a el is nyerte a támogatást. Azok a gazdaságok, amelyeknek a pályázatát elutasították, 85%-ban kerethiány-, kisebb részben a pályázat hiányossága, jogosulatlanság, visszavonás és egyéb okok miatt maradt ki a támogatásból.

Az AVOP céljai a versenyképesebb gazdálkodáshoz, a jobb minőségű környezethez, kiegyensúlyozottabb regionális fejlődéshez kapcsolódnak. Azoknak a gazdaságoknak egy része, melyek pályázatát a SAPARD-nál kerethiány miatt utasították el, módosítva beadta AVOP-ra is a pályázatát.

4. ábra

Az egyes pályázatos támogatások sikeressége a pályázatot benyújtók százalékában*

■ Elnyert pályázatok ■ Nem nyert pályázatok ■ Még nem tudni az eredményt

*Több választ is megjelölhettek.

Az AVOP-pal kapcsolatban komoly gazdasági és termelőeszköz-piaci feszültséget okoz a folyamatos beruházási pályázati lehetőségek bizonytalan időre történő felfüggesztése. Véleményünk szerint célszerűbb lenne konkrét időintervallumon belül pályáztatni, vagyis megadni, meddig fogadják el a pályázatokat, valamint milyen feltételek mellett van lehetőség újabb pályázásra. Ezzel ugyan visszaszorulnak a folyamatos pályázási lehetőségek, viszont azonos feltételek mellett bírálhatók el a jogos igényeket. Ezzel a pályázatot később benyújtók sem csúsznának ki a keretből, és termelőeszköz-piaci feszültségek sem keletkeznének.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) támogatott pályázható jogcímei: az agrár környezetgazdálkodási támogatás, az EU környezetvédelmi, állatjóléti, higiéniai követelményeinek megfelelés, kedvezőtlen adottságú területeken való vidékfejlesztés, mezőgazdasági területek erdősítése, a félig önellátó gazdaságok támogatása, termelői csoportok felállítása valamint technikai segítségnyújtás voltak. Az NVT pályázatok elbírálásával is sok probléma, időbeni csúszás volt. Az elhúzó döntések és kifizetések alapvető oka, amit az interjúk csupán közvetve támasztanak alá, hogy az NVT működésével kapcsolatos jogszabályok bonyolultak és végrehajthatatlanok. Javasoljuk ezért a teljes pályázatos támogatási rendszer jogszabályi deregulációját, egyszerűsítését.

A kutatás alapján összességében az a kép rajzolódott ki, hogy a sikertelen benyújtott pályázatok 39%-át nem bírálták el, 29%-át pedig elbíralták, de pénzühiány miatt elutasították, 22%-át elbíralták, de nem fizették ki időben, és ezek mintegy felénél az elhúzódó kifizetések miatt meg is hiúsult a beruházás.

A gazdálkodók döntő többségének véleménye szerint a pályázatok igénylése nagyon körülményes, sok az adminisztrációs kötelezettség, és az ügyintézők sem mindig könnyítik meg a pályázók dolgát. Olyan igazolásokat is be kell szerezni, ami csak közvetve kapcsolódik a pályázathoz. Nehezen értik a termelők, hogy miért szükséges minden támogatáshoz külön-külön bekérni ugyanazokat a papírokat – egy gazdától többször is. Célszerű lenne a jogszabályokon a gazdák érdekében módosítani, mert a papírok beszerzése nem kevés időt és pénzt igényel.

Az is gondot jelent, hogy nagyon sokan jól keresnek a pályázati rendszerrel. A pályázattírási díján felül pénzt kérnek a pályázat „menedzseléséért”. Ez nem csupán azért probléma, mert megdrágítja a beruházásokat, hanem azért is, mert melegágya a korrupciónak.

Kik jutnak hitelhez?

A magyar mezőgazdaság versenyképességének, piacorientált működésének fontos feltétele az ágazat megfelelő tőke- és hitelellátottsága. Sajátosságaiból adódóan a nemzetgazdaság más ágazataihoz képest eltérő finanszírozási konstrukciókat igényel. A mezőgazdaságnak kisebb a jövedelmezősége, lassúbb, és a természeti tényezők hatásai következtében kockázatosabb a tőke megtérülése. Év közben a kiadások és bevételek legtöbbször nem folyamatosan, hanem időben egymástól elszakadva jelentkeznek. A szűkös források és a hitelekhez való hozzájutás nehézsége miatt a mezőgazdasági üzemek számottevő részénél súlyos gondokat okoz a termelési ciklus finanszírozása is. A sajátosságok „kezelése” érdekében az állam bizonyos preferenciák nyújtásával a fejlett világ szinte minden országában tevékeny szerepet vállal. Ennek két alapvető formája létezik: a vissza nem térítendő tőkejuttatás, valamint a banki hitelekhez nyújtott kamattámogatás és állami garanciavállalás. (Tenk, 1999)

Vizsgálatunk is bizonyítja, hogy a nagyobb üzemmérettel rendelkező gazdaságok hitelfelvételi lehetőségei kedvezőbbek. A kisméretű egyéni gazdaságok 25%-a, a közepes méretűek 60%-a és a nagy gazdaságok 70%-a kapott hitelt. Társas vállalkozások esetében is megfigyelhető ez a tendencia (28%, 84% és 87%), de itt azt is figyelembe kell venni, hogy a gazdaságok nagyobb hányada a közepes és a nagy kategóriába tartozik. A bankok a hitelek odaítélésénél nagyobbra tartják a gazdálkodás méretét, és nem a gazdálkodás formáját veszik figyelembe. Tehát az, hogy a hitelek döntő hányada a szövetkezetekre és a gazdasági társaságokra jut, csupán járulékos és látszólagos következmény, mert a társas vállalkozások általában nagyobbak.

Kutatásunk során azt is vizsgáltuk, hogy melyek azok az okok, amelyek következtében egy gazdaság hitelt vesz fel, illetve távol marad attól. A hitelfelvévők 45%-a a bevételek és/vagy támogatások elmaradása miatt, a likviditási problémák leküzdése érdekében, 35%-a a felajánlott kedvező hitelkonstrukció miatt élt a hitelfelvétel lehetőségével. A gazdálkodók 36%-a szerette volna növelni versenyképességét és jövedelmezőségét a

hitel adta bővítési, 31%-a pedig a hitel adta korszerűsítési lehetőség eredményeként. (2. tábla)

A szabályozó rendszer egyes kedvezményeket a hitelekhez köt. Találkoztunk olyan esetekkel, amikor a saját forrással rendelkezők is a kapcsolódó kedvezmények miatt vettek igénybe hitelt. Ebből azonban nem vonható le az a következtetés, hogy az állam a szabályozókon keresztül az eladósodás³ felé tereli a gazdálkodókat. (Alvincz, 2001) Sokkal inkább problémát okoz, hogy a szűkös forrásokat az egyébként is jobb helyzetben lévő gazdaságok használják fel.

2. tábla

A hitelfelvételi gyakorlat okai a gazdaságokban 2002-2004 között*

Megnevezés	Gazdaságok számának aránya, %
Vett fel hitelt, mert...	
bevételek és/vagy támogatások elmaradása miatt, likviditási zavarba került	45,3
növelte a versenyképességét és jövedelmezőségét a hitel adta bővítési lehetőséggel	36,4
növelte a versenyképességét és jövedelmezőségét a hitel adta korszerűsítési lehetőséggel	31,1
nagyon kedvező hitelkonstrukciót kapott, amit kár lett volna kihagyni	35,3
Nem vett fel hitelt, mert...	
nem akart fejleszteni, bővíteni	40,5
a folyó termelés finanszírozását saját forrásból meg tudta oldani	47,4
nem talált megfelelő hitelkonstrukciót	–
túl drága hitel állt csak rendelkezésére	34,5
nem felelt meg a hitelfelvételi követelményeknek	–
kiesett az adóminősítés során. (pl. kicsi volt az üzemmérete)	16,2
nem tudott elegendő fedezetet biztosítani (hiányos volt a garancianyújtás képessége)	14,8
idegenkedett a hiteltől	19,2

*Több válasz is megjelölhető volt.

Példaként az interjúk során feltárt – nem egyedi – esetet említjük. A bank azt ajánlotta a gazdaságnak, hogy fedezetként tegyen le ugyanannyi pénzt, mint amennyit fel akart venni. Ezt az összeget helyezte volna ki nekik a bank, kamattámogatásos hitelként. Persze az elhelyezett pénz után, a betéti kamatláb magasabb lett volna, mint a hitelkamatláb. A kamattámogatásos hitel ebben a konstrukcióban a mobil tőkével rendelkező termelőknek jövedelmet hoz. Ilyen és ehhez hasonló konstrukcióknak elég széles gyakorlata van, nemcsak kamatmarzs, hanem adóelkerülési céllal is. (Az egyén betétet helyez el, a kamatot adómentesen „elteszi”, a vállalkozás vesz fel hitelt, a kamatot költségként elszámolja.)

Azok a gazdaságok, amelyek nem vettek fel hitelt, 47%-ban a folyó termelés finanszírozását saját forrásból meg tudták oldani. Ez azt jelenti, hogy az összes vizsgált gazdaságnak mindössze 29%-a képes saját forrásból finanszírozni a termelését. Pedig – egyetértve Borszéki Évával – azt kellene elérnünk, hogy az EU tagállamaihoz hasonlóan a

³ Nem eladósodás, ha a felvett hitelnek megvan a készpénzfedezete. A nettó eladósodás jelent problémát, nem a bruttó.

folyó finanszírozásban döntő legyen a saját erő, a fejlesztésekhez legyen szükséges a hosszú lejáratú hitelkonstrukció és az ahhoz társuló kamattámogatás. (Borszéki, 2004)

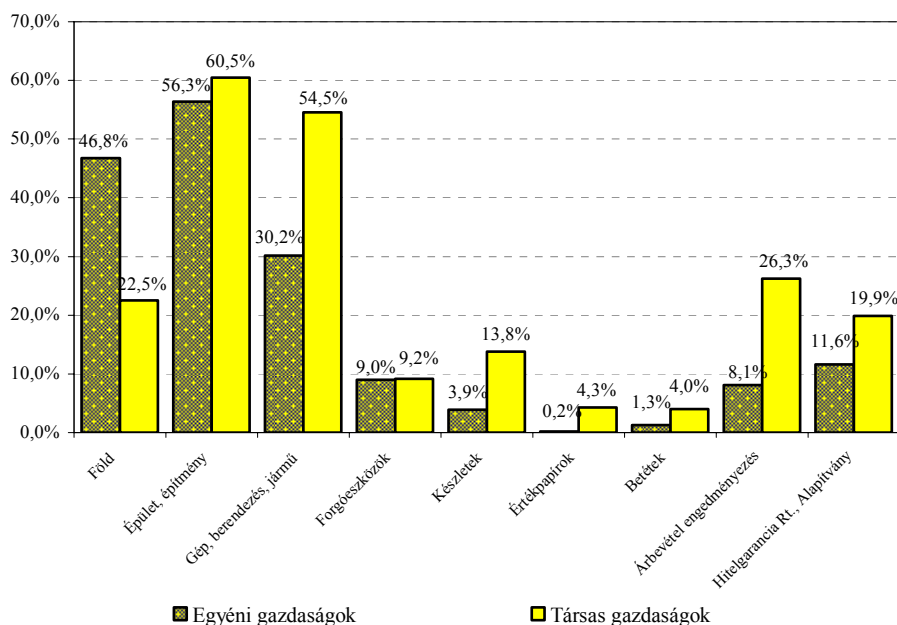
A hitelt fel nem vett válaszadók 41%-a nem akart fejleszteni, bővíteni, 35%-ának csak túl drága hitel állt rendelkezésére, 15%-a pedig nem tudott megfelelő fedezetet biztosítani. A bankok többszörös fedezet kérése következtében a csekély vagyonú, megfelelő fedezet nélküli, egyébként életképes gazdaságokban termelők nem, vagy csak nagy nehézségek árán – esetleg a családi vagyon felajánlásával – juthatnak banki pénzforráshoz.

Emellett a kisebb termelőknél a pénzforgalomban is összerosódik a gazdaság és a magánélet forgalma, mégis nagy az idegenkedés attól, hogy a fedezet, vagy a biztosíték is a magánvagyon köréből kerüljön ki. Érdemes kiemelni azt is, hogy a kisebb termelők valóban nem vezetnek megbízható könyvelést, még pénzforgalmat sem, így a formalizált banki hitelképesség-vizsgálat nem tud mire épülni az adatok hiányában.

Mindezek a gyakorlat oldaláról alátámasztják Alvincz véleményét, aki szerint „... a (kamat)támogatási rendszer csak elvileg szektorsemleges, mivel ... a támogatott hitel döntő hányada a szövetkezetekre és a gazdasági társaságokra jut”. (Alvincz, 2001).

5. ábra

A hitel fedezeteként felajánlott biztosítékok 2002–2004-ben *

*Több választ is megjelölhettek.

A természeti és egyéb tényezők okozta kockázatokat a hitelintézetek szigorúan mérlegelik. A hitelezési kockázatokból eredő veszteségek mérséklése érdekében a bankok egyrészt magasabb kamatláb mellett nyújtanak hitelt az ügyfeleknek, másrészt jelentős

fedezetet kérnek. A gazdaságok hitelfelvétel esetén épületet, építményt, földet⁴, gépet, berendezést, járművet ajánlottak fel biztosítékként. A negyedik helyen a garancia-alapok állnak. (5. ábra)

A többszörös fedezet biztosítása mellett – a gazdák szerint – a személyes kapcsolat is fontos a hitelhez jutáskor. Ha a gazdának nincs személyes kapcsolata, illetve nem vezeti számláját az adott pénzügyintézetnél, nagy nehézségekbe ütközhet a hitelfelvételi kérelem benyújtásakor. A legtöbb gazdaság az egyes pénzügyintézeteknél meghirdetett pillanatnyi kedvezményeket nem használja ki, e motiváció hatására nem vált bankot, mert úgy van vele, hogy a hosszútávú megbízható kapcsolatot, a személyes ismeretséget nem adja fel.

A kutatás alapján megállapítható, hogy a gazdaságok 41%-ának van bankokon túlnyúló hitelezői, és kölcsönt nyújtói köre. Összehasonlítottuk, hogy mindez hogyan alakul a társas és az egyéni gazdaságok esetében. A társas vállalkozások 78%-a, az egyéni vállalkozások 35%-a rendelkezik valamilyen nem banki hitellel.

Első látásra talán meglepőnek tűnhet a vizsgálatnak ez az eredménye, de érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a társas gazdaságok élhetnek a tagi kölcsön lehetőséggel, és integrátori hitelhez is könnyebben juthatnak. Ugyanakkor az egyéni vállalkozók jóval kitettebbek a bizonytalanabb hitelezési formáknak.⁵

Kutatásunk során arra az eredményre jutottunk, hogy az egyéni gazdaságok családtól, rokonoktól csak likviditási gondok leküzdésére kérnek kölcsönt, tűzoltó jelleggel, kizárólagosan rövidtávra. Persze ez sokszor ingyenes vagy minimális kamatfizetés ellenében történik. Igazából nem szeretik, ellenérzéseik vannak ezzel kapcsolatban.

Minél kisebb és szegényebb egy vállalkozás, annál nagyobb szerepet kapnak a rövid lejáratú, integrátortól felvett hitelek. Ez a konstrukció átmeneti megoldást jelenthet egy gazdaság „életében”, de hosszú távú stratégia alapja semmiképpen nem lehet. Az integrátori hitelek előnye, hogy legtöbb esetben betakarítás után kell fizetni, így évközben, a holt-időszakban nem terheli törlesztő részlet a gazdaságot. A termelő maximálisan/folyamatosan tud kalkulálni, készülni a visszafizetésre. Hátránya, hogy általában magasabb egy integrátori hitel kamata, mint a banki hitelé.

Személyes interjúink során tapasztaltuk, hogy gépvásárlás esetén gyakran előnyben részesített lehetőség a lízingelés. Előnye, hogy igénybevételéhez nem kell egyéb fedezet, a biztosíték lízing esetében maga a lízingelendő eszköz vagy műszer. A gépforgalmazó legtöbb esetben garanciát vállal a visszavásárlásra. Az eszköz, műszer vételárának csak a töredékével (10–30%) kell rendelkeznie a termelőnek, és mégis lehetősége van az eszközpark bővítésére, újítására, a vállalkozás versenyképességének növelésére. Gyors a hitelbírálati idő (2–3 nap). Hosszú távú megoldást jelent, így az eszközök üzemeltetésével a havi díjak kitermelhetők. Pénzbevételhez igazodó fizetési konstrukció alakítható ki. Hátránya, hogy magasabb a kamatláb, mint a banki hitel esetében.

⁴ A föld mint biztosíték az egyéni gazdaságoknál 47%-ban, társas gazdaságoknál 23%-ban szerepel. A társas vállalkozások nem szerezhetnek mezőgazdasági rendeltetésű földet, így a 23% vagy nem mezőgazdasági hasznosítású területet jelenthet, illetve termőföldet, vagy ha igen, azt még 1992 előtt szerezte és az a tulajdonában maradt, vagy kihasználta 1994-ben azt a három hónapot, mikor lehetősége nyílt földvásárlásra.

⁵ Balogh és Harza szerint az egyéni gazdaságoknál jelentősek az uzsorások által kínált külső források, becslésük szerint ennek összege milliárdokra rúghat. (Balogh-Harza, 1998) Megjegyezzük, hogy a mélyinterjúk során mi egyetlen esetben sem találkoztunk uzsorahitellel.

A bankokon túlnyúló hitelhez jutási lehetőség a faktorálás. A mélyinterjúk bizonyítják, hogy ez a módszer még nem terjedt el Magyarországon, éppen az a kör nem ismeri, illetve idegenkedik tőle, amelyik leginkább hasznát vehetné. Ez a finanszírozási forma elsősorban a korlátozottabb pénzeszközökkel rendelkező, kis és közepes beszállító vállalkozásoknak jelent jól használható pénzügyi szolgáltatást, mert a szokásos 30, 60, esetleg 90 napos fizetési határidő helyett azonnal pénzhez jutnak. A faktorálás lehet egyszeri, alkalmi ügylet, de lényege éppen a folyamatosság, mert az teszi lehetővé, hogy a likviditási helyzet optimális szinten alakuljon. A költség két tényezőből tevődik össze, a termelőket terhelő faktordíjból és a kamatból. Ezek mértékét a termelők túlzottnak ítélték.

Bár a faktoring szolgáltatást igénylők köre folyamatosan bővül, mégis nagy szükség lenne e pénzügyi szolgáltatás állami segítséggel történő ösztönzésére. A kis- és középvállalatoknak – benne a mezőgazdasági vállalkozásoknak is – minden módszer, ami financiális hátterük stabilitását erősíti, közvetve növekedési lehetőségeik kibontakoztatását könnyíti.

Hitelkonszolidáció, hitelpolitika

Az elmúlt évtizedben többször „nekifutottak” az agrárhitelek konszolidációjának. A Horn-kormány előtt már lezajlott egy nagyszabású bank- és adóskonszolidáció, de ennek kedvezményezettjei nem a mezőgazdasági vállalkozások, hanem inkább a pénzügyi intézetek és az ipari vállalkozások voltak. A Horn-kormány 1997-ben hirdette meg azt az 50 milliárd forintnyi tőkepótló hitelprogramot, amely 4–6 év futamidőre átlagosan 50–70%-os kamattámogatással járt. A 2002-ben alkalmazott mezőgazdasági termelők adósságrendezési programja, az elemi kár enyhítése keretében felhasznált 60 milliárd forint, nagy tehertől szabadította meg a gazdálkodókat. Az adósságrendezés, a rövid lejáratú hitelállomány mintegy 40%-os csökkentését célozta. Ennek az intézkedésnek eredményeként egy egészségesebb adósságstruktúra alakult ki. Ez azonban hosszú távon nem oldhatta meg a problémát.

Az adósságkonszolidáció mindenképpen hasznos, ugyanakkor nagyon oda kell figyelni az abból előnyhöz jutók körére. Az interjúk is alátámasztják, hogy legtöbb esetben az alkalmazott megoldás a társas vállalkozásoknak kedvezett. Ugyanis a mezőgazdasági hitelek volumenének csak töredéke van az egyéni termelőknél, oroszlánrészük a társas vállalkozásoknál található, így természetesen őket hozta előnyös helyzetbe a konszolidáció. A konszolidált gazdaságok megszabadultak az adósságtehertől, így pénzügyileg megerősödtek, ismételten hitelképesek váltak. Az éves adósságszolgálat mérséklődött, kevésbé terhelte meg a cash-flow-t.

A konszolidáltak köre mellett külön figyelmet igényel a konszolidáció végrehajtásának időpontja. Az agrárhitelek konszolidációját függetleníteni kell a kampányígéretektől. Így kevésbé „tervezhető” a konszolidáció, és kevesebb lehetőség adódik a termelők számára, hogy spekulációikat érvényesítsék. A mélyinterjúk során találkoztunk olyan esetekkel, amikor a gazdaság megvárva egy választás végeredményét – banki kapcsolatait kihasználva – azért vett fel hitelt, hogy a beígért konszolidáció nyertese lehessen.

Egyesek úgy spekulálnak, hogy mindig legyen hitelük, még akkor is, ha mellette komoly mennyiségű bankbetéttel rendelkeznek.

Kutatásunk során vizsgáltuk, hogyan változott a termelők idegen forrásainak összetétele 2002–2004 között. A gazdaságok mindössze 4%-ánál nőtt a rövid lejáratú idegen források aránya, 21%-uknál a hosszú lejáratú idegen forrásoké, míg 75%-uknál alapvetően nem volt változás. A hosszú lejáratú idegen források aránya a társas vállalkozások 48%-ánál, míg az egyéni vállalkozások 19%-ánál nőtt. A társas gazdaságok 48%-ánál és az egyéni gazdaságok 78%-ánál alapvetően nem változott a szerkezet.

Véleményünk szerint indokolt lenne a hosszú lejáratú hitelek arányának növekedése, mivel az EU-csatlakozással a rövid lejáratú hitelek kamattámogatási lehetőségei korlátozódtak, viszont a hosszú lejáratú hitelek kamattámogatása megengedett. A jövőben még inkább arra kell törekedni, hogy a forgóeszköz finanszírozáshoz a tőkepótló hitelhez hasonló konstrukciók álljanak rendelkezésre.

A sorozatos tőkeinjekciók és kedvezményes hitelkonstrukciók ellenére sem megoldott a mezőgazdasági hitelezés, melyet a felmérés alapján kapott válaszaink is bizonyítanak. Az agrárbank létrehozása már többször felvetődött, de nem sikerült kialakítani. Ennek létrehozása megítélésünk szerint illúzió. Nagy valószínűséggel ez a bank a kereskedelmi bankoknál drágábban tudna hitelt kihelyezni a termelőknek, mert csak a mezőgazdaságot hitelezné, és hitelkihelyezéseiben portfólióját nem tudná diverzifikálni, így a nagyobb kockázatvállalása drágább hitelekben valósulna meg. Sőt, maga a bank is drágábban jutna forráshoz, ami ugyancsak drágítaná a hitelezést. Maga az intézmény felállítása is meglehetősen magas összegbe kerülne. Így a már meglévő kereskedelmibank-hálózat segítségével kell megoldani a mezőgazdaság hitelezését. A hitelek termelőkhez való eljuttatása ne egy bank kizárólagos csatornáján keresztül, hanem több bank aktív együttműködése alapján történjék.

A kereskedelmi bankok mellett egyéb – szövetkezeti – pénzügyintézeteknek is juthat szerep az ágazat hitelezésében. Lentner szerint „... a kisebb hiteligényt támogató szétaprózott birtokstruktúra a hagyományosan illeszkedő takarékszövetkezeti forma felpezsdítése ... oldhatná az ágazat akut hitelproblémáit!”. (Lentner, 2000) Véleményünk szerint erre a hitelszövetkezet is alkalmas lehet.

Ahhoz, hogy a mezőgazdasági vállalkozások hitelképessége javuljon, megfelelő jövedelem szükséges. Mivel rövidtávon nem várható a hitelképesség javulása, egyetértünk Lentner Csabával, hogy további hitelek felvétele csak a hitelezés fejlesztésével, a hitelgarancia-rendszer további korszerűsítésével és szélesítésével érhető el. (Lentner, 2004) Ez mindinkább hangsúlyossá vált a csatlakozás következtében, mert a kamattámogatásos hitelekhez társul ugyan meghatározott hányadú állami garancia, azonban az EU-ban ez kizárólag közép és hosszú lejáratú beruházási hitelekhez kapcsolódik. Ebből következik, hogy a csatlakozás után a forgótőke biztosítását szolgáló éven belüli hitelek esetében az állami garanciavállalás rendszerét mással kell helyettesíteni. (Borszékeni, 2000) A megoldás a hitelgaranciát nyújtó intézmények szerepének növelése, mivel a hitelgarancia intézmények közreműködésével biztosabbá válik a hitel visszafizetése, és a bank céltartalék-képzési kötelezettsége is csökken.

Véleményünk szerint a jelenleginél kiterjedtebb garanciarendszer működtetésével, az állami garanciavállalás tartalmának és körének bővítésével, a kamattámogatott hitelek szélesítésével várhatóan oldható a pénzüzetek mezőgazdasággal szembeni bizalmatlansága. A garancia-intézmények elsősorban a banki készséget javítják. A termelők hitelképességén alig segítenek, mert a mai magyar gyakorlat szerint a garancia-intézmény ugyanúgy biztosítékot kér a termelőtől, mint a bank. Ez alapja lehetne a fejlődésnek, valamint ezen eszközök segítségével hitelezett források hatására az esetleges jövedelem-pozíció javításnak. A növekvő jövedelmek, jövedelmezőség hatására csökken(het) az agrárfinanszírozás kockázata. Nagyon hiányzik a termelők jövedelem-biztonságát javító biztosítási intézmény is. Az ágazati jövedelem-pozíció javulásával növekszik a hitelképesség. Ennek következtében a banki finanszírozás is könnyebbé és olcsóbbá válhat. Következésképpen egyre kisebb mértékben lenne szükség állami kamattámogatásra. Ráadásul az agrártermelés profitabilitásának emelkedésével párhuzamosan nő a föld értéke, ami javítja a banki hitelek fedezetét. Következésképpen a bankokon keresztül is lehetne támogatni a termelőket, nagyobb állami támogatású hitelekkel, valamint állami kezességvállalással.

Mindemellett szükséges a jelzálog, illetve a közraktározáson alapuló hitelezés szerepének erősítése. A jelzálog-hitelezés hosszú távon, a közraktározáson alapuló hitelezés rövid távon javítja a mezőgazdasági termelők hitelképességét. Az előbbi fejlesztési célú (hosszú lejáratú), az utóbbi pedig inkább a folyó termelés finanszírozását szolgáló (rövid lejáratú) hitelezés alapját szolgálhatja.

Az interjúban a gazdálkodók jelezték, hogy a hiteligenyítés során az adminisztrációs követelmények nagy terhet rónak mind az ügyfélre, mind pedig a bankra. A túlzott követelmények többletköltséget okoznak a vállalkozónak, mert azok teljesítéséhez számos esetben szakértő bevonása szükséges. Mélyinterjúink során számos nagy üzemmérettel rendelkező gazdaság elmondta, hogy sok esetben nem is a kamat a lényeges, hanem az igényléstől, a hitelhez jutásig eltelt idő. A rengeteg adminisztráció lelassítja a folyamatot. Az adminisztrációs terhek csökkentése mellett szükséges lenne a termelők folyamatos tájékoztatása az aktuális hitelkonstrukciókról.

Mindenképpen hosszú távon kiszámítható agrárpolitika – és ennek részeként hitelpolitika – szükséges, mely egyrészt könnyíti a bankok helyzetét, mert nincs rajtuk készlet, hogy vegyenek figyelembe politikai célokat is. Másrészről hasznos lenne a termelőknek is, mert az eddigiekben elszenvedett hitelezési koncepcióváltások is negatívan érintették őket.

Jövedelemhelyzet és befolyásoló tényezői

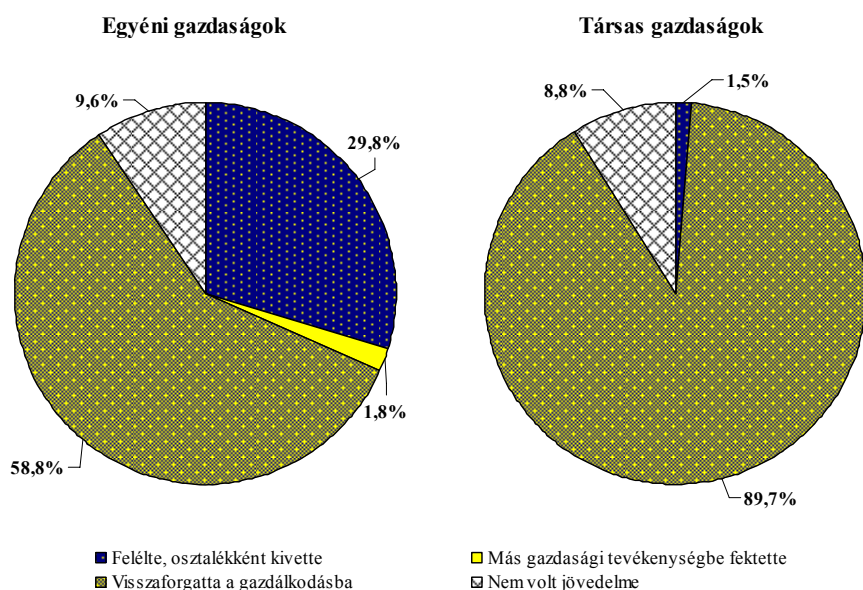
A mezőgazdaság jövedelemhelyzetének vizsgálata különösen fontos, hiszen végeredményben ez határozza meg, hogy hányan és kik fognak a jövőben is mezőgazdasággal foglalkozni, ez pedig részben közvetett, részben közvetlen hatással bír a vidék Magyarországára, de az egész hazai társadalomra is. Igaza van tehát Borszéki Évának, amikor azt írja: a jövedelem az ágazat fejlesztésének kulcskérdése. (*Borszéki, 2003*)

A mezőgazdaság jövedelemhelyzete a vizsgált időszakban ellentmondásosan alakult. Ennek oka nem csupán az, hogy nagy a jövedelemszóródás a gazdaságok között, hanem az is, hogy a valóságosan meglévő jövedelemhiány gazdálkodási következményeit nem mindig reálisan értékelik a gazdálkodók, illetve a mezőgazdaság egyéb szereplői.

Felmérésünk eredménye szerint a 2002–2004 közti időszakban a gazdaságok közel 10%-a nem rendelkezett jövedelemmel. (6. ábra) A jövedelmet realizálók optimizmusát azonban jelzi, hogy többségük (egyéniak 59%-a, társasok 90%-a) úgy gondolkodott, hogy visszaforgatja pénzét a termelésbe.

6. ábra

A jövedelem felhasználása az egyéni, illetve a társas gazdaságokban, 2002–2004

Az egyéni gazdaságok meglehetősen magas arányban (30%) felélték jövedelmüket, a társas gazdaságoknál ez csak elvétve fordult elő. Néhány egyéni gazdaság kivonta a képződött jövedelmet az ágazatból, és más tevékenységbe fektette. Ezek a válaszok összességükben nem tükrözik azt a negatív képet, amely egyes „agrárius” véleményekben megjelenik. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy elégedettnek kell lenni, de a termelők bizakodására lehet építeni, még nem visszafordíthatatlanok a folyamatok az ágazatban.

Iménti véleményünk ellenőrzése végett tettük fel a kérdést a termelőknek, hogy mit várnak az elkövetkező három évtől a jövedelemalakulás területén. A gazdaságok jövedelemprognózisa pesszimistább volt, mint ami a konkrét reagálásaikból kitűnt. Romló jövedelemhelyzettel számolt 35%-uk, míg javulóval egynegyedük. Legnagyobb arányban stagnáló jövedelmet valószínűsítettek. Ez az ellentmondásos megítélés szerintünk

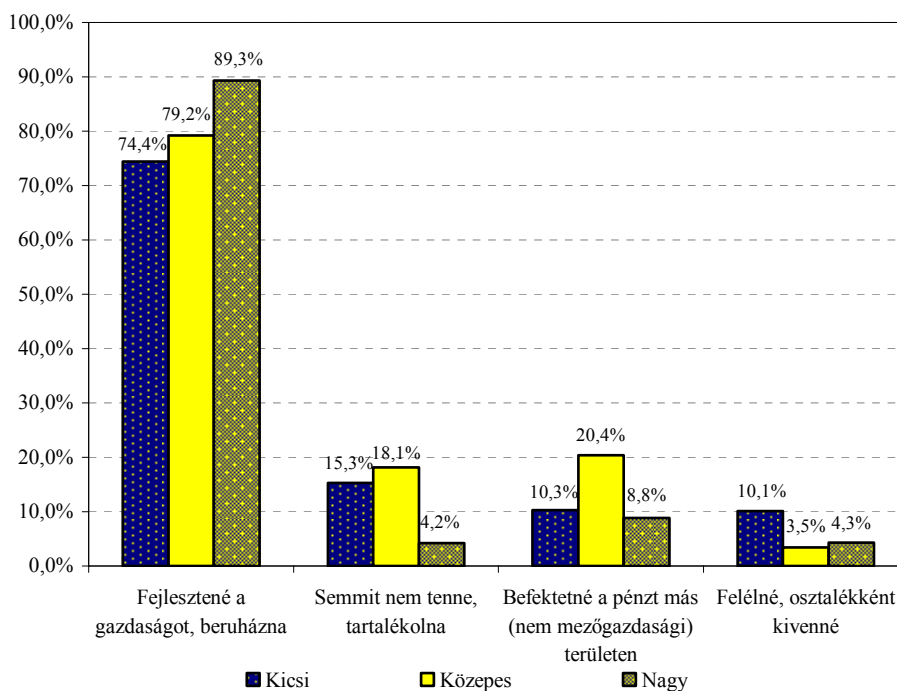
azt erősíti, hogy a véleményalkotás a gazdasági folyamatokról és a folyamatokra való reagálás nincs mindig szinkronban egymással. Ez is azt bizonyítja, hogy a gazdaságpolitikát nem csak – akár szakmai – vélemények, sokkal inkább a konkrét reagálások elemzése alapján kell alakítani.

Mindezekkel a gondolatokkal nem azt kívántuk bizonyítani, hogy az ágazat jövedelmezősége kedvező, sőt azt alacsonynak ítéljük. Egyetértünk Udovecz Gáborral, aki szerint az alacsony jövedelmezőség nemcsak rövid távon súlyos gond, hanem szoros kapcsolatban áll a hosszabb távra szóló piacra jutási esélyekkel. Jövedelem-hiányos helyzetben ugyanis a termelőknek nincs lehetőségük sem a minőségi (szakmai) paraméterek javítására, sem az árversenyben való domináns magatartásra, sem pedig a piacra jutási háló erősítésére. (Udovecz, 2003) Ezek miatt fontos annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy jövedelemnövekmény esetén mire fordítanák a termelők a jövedelemtöbbletet.

A 7. ábráról leolvasható, hogy növekvő jövedelem esetén a gazdálkodók meghatározó hányadban gazdaságuk fejlesztésére fordítanák a többletpénzt, és kevesebb mint tízedük költené csak személyes fogyasztásra. Valamivel nagyobb hányaduk – különösen a közepes méretűek – vonnák ki azt az ágazatból és fektetnék más tevékenységbe. Szembetűnő az is, hogy a kis- és középméretű gazdálkodók közel ötödének a biztonságérzetét jelentősen erősítené a tartalékképzés.

7. ábra

Mire fordítanák többletjövedelmüket a gazdálkodók a jövedelem emelkedése esetén?*

*Több választ is megjelölhettek.

Visszatérve a 2002–2004. évek közötti időszak elemzéséhez megvizsgáltuk, mik voltak azok a főbb tényezők, melyek a jövedelem alakulását befolyásolták. A mezőgazdasági jövedelmek számos tényező (termelési és piaci viszonyok, szabályozó rendszer, pénzügyi rendszer, műszaki-technikai feltételek, hatékonyság, szakértelem, birtokszerkezet stb.) együttes hatásaként alakulnak ki. Ráadásul ebben a bonyolult – kölcsönhatásokon alapuló – rendszerben az ok-okozati hatásmechanizmusok általában nem egyirányúak, s csak ritkán különíthetők el teljes mértékben egymástól. (*Alvincz, 2001*)

A jövedelmet pozitívan befolyásoló tényezők közül a termelők legfontosabbnak a támogatásokat említették. Az egyéniek 84%-a, a társasok 76%-a ezt jelölte meg. Ez meg egyezik azokkal a véleményekkel, amelyek az EU-ban a támogatásokat említik legfontosabb jövedelmet befolyásoló tényezőként, illetve bizonyítják, hogy a gazdálkodók jövedelmének döntő hányada a támogatásokból származik. Ez is jelzi, milyen nagy a jelentősége a támogatásokhoz való hozzájutásnak, illetve az időben történő, maradéktalan lehitésnek.

A mélyinterjúk során ugyanakkor több gazdálkodó is úgy értékelte, hogy a támogatások pozitív hatásait csökkenti, hogy ezeket a feldolgozók, felvásárlók bekapcsolják áraikba, így a mezőgazdasági támogatások végeredményben az ő lehetőségeiket (is) növelik.

A jövedelmet pozitívan befolyásoló tényezőként a személyes kapcsolatokat is nagy számban említették a termelők, az egyéniek 62%-a, a társas gazdaságoknak pedig 81%-a szerint – közvetetten – ennek is jelentős befolyása van a jövedelem-realizálásban.

A jövedelmet negatívan befolyásoló tényezők közül az árak és az adók a meghatározóak a gazdálkodók válaszai alapján. Az egyéni gazdaságok 97%-a, a társas vállalkozásoknak pedig 54%-a ítélte úgy, hogy a jövedelem az árak miatt ilyen alacsony a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termékek árban kifejezett értékének a csökkenése világszerte ismert jelenség, csak hogy Magyarországon az input anyagok árának és a mezőgazdasági termékek árának aránya sokkal kedvezőtlenebbül alakult a termelők rovására, mint az EU átlagban. Az EU-ban a viszonylag stabil élelmiszerárakból származó élelmiszeripari jövedelem/profit is részben a termelőkhez kerül, mégpedig a szövetkezetek révén a feldolgozóiparban is meglévő tulajdonosi részesedésen keresztül. Ugyanez a pénz-visszáramoltatás hazánkban hiányzik. (*Tunyoginé, 2005*)

Megítélésünk szerint – az EU szabályait nem megszegve – javítható lenne az ágazat jövedelmezősége, amennyiben az inputok oldaláról nem hárulnának olyan – elkerülhető – terhek a gazdálkodókra, amelyek nemzetközi versenyképességüket jelentősen csökkentik. Példaként említhető, hogy az egyre gyakoribb szélsőséges időjárással szemben biztonságot nyújtó, valamint az intenzívebb termelés alapját képező öntözés költségei is csökkenthetők lennének. Ehhez kapcsolódva el lehetne engedni a vízdíjat, illetve vízszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb, pl. vízkészlet használati díjat.

A jövedelmet negatívan érintő tényezők közül a termelők nagy számban említették az adóterheket is. A mezőgazdaság adóterhei Európában sokkal alacsonyabbak, mint a többi szektoré. Hazánkban is léteznek mezőgazdasági adókedvezmények, de a válaszokból az tükröződik vissza, hogy a társas vállalkozások adóterhelése nagyobb, mint az egyénieké. Kevésbé élhetnek a kedvezményekkel, illetve a sajátos lehetőségekkel, va-

gyis az adóterhelés (következésképpen a támogatások és elvonások egyenlege) nem független a termelési formától. A mélyinterjúk során panaszkodtak a társas gazdaságok, hogy „... nekik nemcsak hogy minden után be kell fizetni az adót, őket jobban figyelik és kevesebb a kiskapu, mint az egyéni gazdálkodóknál.” Felvethető, hogy az adórendszer tekintetében sem indokolt a gazdálkodási formák közötti különbségtétel. Az egyénieknek nyújtott – néha átláthatatlan – adókedvezmények mérséklék az ágazat transzparenciáját, megnehezítik az átgondolt termeléspolitikai döntéseket, zavarja a gazdálkodók hosszú távú versenyhatékonyágát is. Nem arról van szó, hogy növelni kell az ágazat adóterhelését, hanem arról, hogy biztosítani kell az átláthatóságot és a gazdálkodási formák közti adóparitást.

A tárgyalt okok miatt a gazdálkodásba visszaforgatható jövedelemhányad alacsony, ezért a technológiai fejlesztés és más üzemi beruházások struktúrája elmarad a kívánatostól. A jövedelemhiány, illetve az ágazatokból való jövedelem-kivonás aláássa a szerkezetváltás lehetőségét is. Ez elgondolkoztatja a gazdákat arról is, hogy jövedelemhiányuk következtében földjeiket ne műveljék meg, csupán a kultúrállapot fenntartásával a földalapú támogatásokban gondolkodjanak. Ennek gazdasági és társadalmi következményei felbecsülhetetlenek. Nem lenne szabad idáig eljutnia a magyar mezőgazdaságnak!

Kiegészítő jövedelmek az egyéni gazdaságokban

A fejlett országok mezőgazdasági termelőinek a megélhetéshez egyre inkább mezőgazdaságon kívüli jövedelemforrásokra van szükségük, vagyis ezek a gazdaságok nem biztosítják a család számára a megélhetéshez szükséges jövedelmet. Napjainkra az USA-ban is a farmerháztartások jövedelmének döntő többsége farmon kívüli jövedelemforrásból származik. (*Molnár, 2000*) Hasonló a helyzet az Európai Unióban, ahol a kisebb méretű egyéni gazdaságok esetében a mezőgazdasági tevékenység általában nem az egyetlen jövedelemforrása a gazdálkodó családoknak. Ráadásul a kiegészítő jövedelem nem csupán a gazdálkodó megélhetését hivatott segíteni, hiszen a mezőgazdaságban a folyó működés is jelentős külső forrásokat feltételez, mert belső forrásból nem képesek a gazdálkodók a szükséges mértékű felhalmozásra. (*Borszéki, 2003*) Ugyanakkor hazánk esetében Udovecz Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy a „... 600-650 ezer mezőgazdasággal is foglalkozó háztartásnak nincs, vagy kevés az egyéb jövedelme”. (*Udovecz, 2004*)

Kutatásunk a 2 EUME feletti egyéni gazdaságokra vonatkozott, melyek száma megközelíti a százezret. Esetükben a mögöttes háztartások 67%-ának volt valamilyen forrásból mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelme, amely nagyságrendjét tekintve elérte az összes jövedelmének 56%-át. Ez a jövedelem azonban csak a megélhetéshez nyújtott kiegészítést.

Az egyéni gazdaságok kiegészítő jövedelmének az összetevőit vizsgálva megállapítottuk, hogy 64%-uknál van munkabér, 39%-uknál van nyugdíj és 19%-uknál van nem mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem. Az egyéni gazdaságok 3%-a jelölte azt, hogy falusi turizmusból is van jövedelme, a szociális juttatásokat csupán 1%-a írta, és 10%-ának volt egyéb kiegészítő jövedelemforrása.

Véleményünk szerint a kisebb gazdaságok jelentős hányadának jövőjét a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzés lehetőségei is meghatározzák. Igaza van ugyanis Csillag-nak és munkatársainak amikor azt írják: „... az, hogy a kisebb gazdálkodók növelik-e termelésüket, felhagynak-e a gazdálkodással, avagy változatlan szinten tartják nemcsak az üzemi eredményektől, a mezőgazdálkodás jövedelmezőségétől függ, hanem a háztartás tagjainak munkaerőpiaci és társadalmi helyzetétől, életforma-elvárásától is.” (*Csillag-Elek-Németh, 2001*)

A kisebb gazdaságok tehát nem csupán ökonómiai indokok alapján gazdálkodnak, hanem megszokásból, vagy a hagyományos élelmiszerekhez való ragaszkodás, a család töredék munkaerejének és a meglévő eszközállománynak a hasznosítása miatt, esetleg hobbyból vagy kedvtelésből. (*Dorgai-Keszthelyi-Miskó, 2003*) Fennmaradásuk megítélésünk szerint társadalmi érdek. Ennek azonban csak akkor van realitása, ha részmunkaidős gazdaságokként tudnak működni, vagyis csak kiegészítő jövedelemszerzés lesz a céljuk, a család megélhetését egyéb, nem mezőgazdasági termelésből származó jövedelmek is biztosítják. Bizonytalan jövő vár azokra a vidéki állásnélküliekre, akik csak kényszerűségből mezőgazdasági termelők. Az ő helyzetüket más nemzetgazdasági ágazatoknak, mint foglalkoztatóknak, végső esetben pedig a szociálpolitikának kell kezelnie.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alvincz J. (szerk.) (2001): *A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2001. 7. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet 129 p.
- Balogh Á. – Harza L. (1998): *A vagyon-, a tulajdon- és tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 1998. 5. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 73 p.
- Borszéki É. (2000): *A hazai pénzügyi intézményrendszer fejlesztése az EU csatlakozás tükrében. Az intézményrendszer helyzete és fejlesztése az agrárgazdaságban – Az EU csatlakozás tükrében*. Konferencia kiadvány, I. kötet, Gödöllő. GATE, VISION-2000. pp. 165–175.
- Borszéki É. (2003): *Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai*. In: *Gazdálkodás*, XLVII. évf. 2003. 4. szám. pp. 2–14.
- Borszéki É. (2004): *A jövedelem és felhalmozás összefüggései az agrárgazdaságban*. In: *Agrofórum* 15. évf. 2004. 3. szám. pp. 2–6.
- Csillag P. – Elek S. – Németh S. (2001): *A családi gazdasággal rendelkező háztartások jövedelmi helyzete*. In: *Gazdálkodás* XLV. évf. 2001. 3. sz.
- Dorgai L. – Keszthelyi Sz. – Miskó K. (2003): *Gazdaságilag életképes üzemek az EU modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2003. 2. szám. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet 90 p.
- Harza L. (2000) *A nemzeti támogatásokról – az Európai Unió gyakorlata alapján*. In: *Gazdálkodás* XLIV. évf. 2000. 5. szám pp. 11–18.
- Kapronczai I. - Rideg M. - Szénai L. (1980): *Szabályozás-reagálási vizsgálatok főbb tanulságai a termelőszövetkezetekben*. Budapest. Szövetkezeti Kutató Intézet 64 p.
- Keszthelyi Sz. - Kovács G. (2004): *A teszüzemek 2003. évi gazdálkodásának eredményei*. Agrárgazdasági Információk. 2004. 2. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet 137 p.
- Kovács G. (szerk.) (2004): *Agrár és vidékfejlesztési támogatások az Unió csatlakozás évében*. Agrárgazdasági Információk. 2004. 4. szám. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 15. p.
- Lentner Cs. (2000): *A magyar mezőgazdaság jövőképe a pénzügypolitika fényében*. In: *A falu*. XV. évf. 2000. pp. 11–20.

- Lentner Cs. (2004): *A magyar agrárfinanszírozás jellemzői az EU csatlakozás küszöbén*. *Gazdálkodás*, XLVIII. évf. 2004. 1. szám, pp. 69–78.
- Molnár J. (2000): *A földtulajdon és földhasználat*. In: *Gazdálkodás* XLIV. évf. 2000. 4. szám. pp. 30–36.
- Popp J. - Potori N. - Udovecz G. (2004): *A közös agrárpolitika alkalmazása Magyarországon* Agrárgazdasági Tanulmányok. 2004. 5. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 162 p.
- Szabó G. (2003): *Agrár-környezetvédelem közgazdasági összefüggései*. In: *Gazdálkodás* XLVII. évf. 2003. 4. szám. pp. 37–47.
- Tenk G. (1999) *Javuló feltételek az agrárhitelezésben*. In: *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 1999. 2. szám, pp. 1–7.
- Tunyoginé Nechay V. (szerk.) (2005): *A hazai és nemzetközi vertikális árszerkezet és tendenciák összehasonlítása néhány fontosabb termékpályán* Kézirat Budapest. Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Udovecz G. (2003): *Az átalakuló magyar agrárpolitika*. In Horváth Gy. (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok XVII. Kaposvári Egyetem Társadalomtudományi Tanszék* pp. 27–32.
- Udovecz G. (2004): *Térvesztés vagy fejlődés*. In: *Magyar Mezőgazdaság* 59. évf. 2004. 24-25. szám. pp. 8–9.

KULCSSZAVAK: TÁMOGATÁS, HITEL, JÖVEDELEM
 SUBSIDIES, LOANS, INCOME
 SUBVENTIONEN, KREDIT, EINKOMMEN

Summary

In 2005, the Agricultural Economics Research Institute made interview method-based examinations related to the reactions of agricultural producers on changing legal and economic factors. The population – of which the sample was chosen – was represented by the 92 thousand agricultural holdings with more than 2 ESU (European Size Unit). 296 written and 50 inquiry (“deep interview”) interviews were made in the survey of farmers. The article summarizes the results of this survey.

Kőrösy József (1844 – 1906)

A 100 éve elhunyt **Kőrösy József**, a magyar statisztika kiemelkedő alakja, akadémikus, demográfus, várospolitikus tiszteletére a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Statisztikai Társaság, az MTA Demográfiai Bizottsága, az MTA Statisztikai Bizottsága, Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala **2006. június 1-jén** tudományos ülést tartott.

A tudományos ülés résztvevőit a szervezők nevében Dr. Balogh Miklós a KSH elnökhelyettese, a házigazda Magyar Tudományos Akadémia nevében Dr. Marosi Ernő az MTA elnök-helyettese köszöntötte.

Az ülésen elhangzott előadások

- **Kőrösy József, a demográfus** – DR. DEMÉNY PÁL, akadémikus
- **Kőrösy József, a metodikus** – Prof. NYITRAI FERENCNÉ DR, a Központi Statisztikai Hivatal ny. elnöke
- **Kőrösy József, az akadémikus** – Prof. DR. BESENYEI LAJOS, MTA Statisztikai Bizottságának elnöke
- **Néhány megfigyelés Budapest demográfia történetéből** – Prof. DR. JÓZAN PÉTER, MTA Demográfiai Bizottságának elnöke
- **Kőrösy József, a Budapest Fővárosi Statisztikai Hivatal megalapítója** – DR. HERMAN SÁNDOR, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke
- **Kőrösy József, a család szemével** – DR. YOSSI KORAZIM-KŐRÖSY, a Jóléti Minisztérium szociális szakértője, Izrael.

A HITELINTÉZETI RENDSZER MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

FARKAS GIZELLA – FAZEKASNÉ KOVÁCS KATALIN

Bevezetés

A hitelintézeti rendszer fejlődési folyamatában kezdetben az ország elmaradott gazdasági állapota, majd a szabadságharc, a világháborúk mérföldköveket jelentettek. Ezeknek az eseményeknek a következtében a pénzügyi viszonyok, és az intézményrendszer is szétzilálódtak. Ezért a folytonosság nem volt fenntartható a hitelintézeti rendszer működési jellemzőinek statisztikai mérésében, a módszerekben és a publikációkban.

A két világháború között – a pénzügyi konszolidációt követő újratekintéstől – a hitelintézetek statisztikáját a teljességre törekvés, az egyes részterületek önálló, folyamatos fejlesztése jellemezte. Ez a törekvés párosult az összehasonlítható idősorok előállításáért tett erőfeszítésekkel, bőséges forrást biztosítva ma is a téma iránt érdeklődőknek. Nem így a háború utáni időszak, amelyet a társadalmi-gazdasági berendezkedés következtében a pénzügyi szabályozás és ezzel a bankrendszer teljes visszaszorulása jellemezett, egészen a kétszintű bankrendszer megteremtéséig, 1987-ig.

Az elmúlt tizenöt évet a pénzügyi szektor új intézményrendszerének, a hitelélet jogi szabályozásának kialakulása, az új típusú pénzügyi folyamatok megjelenése, a pénzügyi irányítás eszköztárának átalakulása, és ezekkel párhuzamosan a pénzügyi információk fokozatos felértékelődése jellemezte.

E cikk keretében kísérletet teszünk a szinte "lehetetlen" megvalósítására, azaz átfogó képet adni a magyar hitelügy és hitelintézeti, illetve bankrendszer több mint másfél évszázados fejlődéséről, a fejlődés hullámhegyeiről és -völgyeiről.

I. A pénzügyi intézményrendszer kialakulásának feltételrendszere a XVIII. és a XIX. században

1. Feltételek és kezdeti lépések

„A hitel valódi szerepe a gazdasági fejlődésnek csak magasabb fokán kezdődik, ott válik azzá az előhatványozó hatalommá, mely legfőbb tényezője a polgárosult nemzetek bámulatos haladásának. Gazdaságilag elmaradt nemzeteknél, hol a társadalom nemesebb szervei még nem dolgozták fel, s nem hajtották virágba a földben és a népben szunnyadó erőt, hitelről tulajdonképpen beszélni sem lehet”.

Dr. Vargha Gyulának – aki 1901–1911 között a KSH elnöke volt – „A magyar hitelügy és hitelintézetek története” c. könyve bevezető szavaiban tett megállapítása teljes mértékben jellemezte az 1800-as évek első felének állapotát. E helyzet előzménye Magyarország történelmében keresendő.

A XV. század végéig Magyarország sem a gazdaság, sem a kultúra tekintetében nem állt hátrább a nyugat-európai nemzeteknél. A további fejlődést derékba törte a majd másfél évszázados török uralom, majd a XVII. század elejétől a XVIII. század elejéig tartó politikai elnyomás, vallásháborúk, az osztrák uralkodókkal való összetűzések.

Az ország belső békéjét az **1711. évi szatmári béke** teremtette meg. Ekkorra azonban Magyarország helyzete enyhén szólva is siralmas volt: 1720-ban a magyar birodalom (Erdélyt, a temesi bánságot és Horvát-Szlavon országot is beleértve) **lélekszáma mindössze 3 millió volt, Magyarországé 1,8 millió.**

Az első hitelpénztárak felállítását az 1772. november 15-én kelt királyi leirat rendelte el, célja az államhitelek szükségletének kielégítése, a magyar tőkepenzgek gyümölcsöző elhelyezése volt.

Ez a királyi leirat lehetővé tette, hogy a magyar birodalom területén létrehozzák 1773-ban az első hitelpénztárt országos fiókhálózával, melyek feladata a betétek elfogadása volt. 1775 végéig a betétek összege 7 012 059 forintot tett ki. A betétekért 5, 4 ½ és 3 ½%-os kötvényeket bocsátottak ki. A betétek összegét az állam szükségleteinek fedezésére fordították, de az 1776. évi leirat lehetővé tette „hogy amennyiben a pénztár állapota engedí, magánosok is kaphatnak belőle kölcsönt”.

A hitelek szerepét nagymértékben korlátozta egy célszerű hiteltörvény hiánya, aminek következménye lett az uzorakamatok elszaporodása. Ennek megfékezésére irányult az 1723. évi XX. törvénycikk, majd az 1802. évi XXI. törvénycikk, mely megállapítja, hogy „az uzoravétség a fennálló törvények dacára, napról napra jobban elhatalmasodik”. A pénzforgást nagymértékben gátolták a hitel behajtásával járó hosszadalmas peres eljárások, váltótörvényre és váltótörvényszékre lett volna szükség. Mindez a hitel a pénzrendszert is közelről érintette, amiről így írt Vargha: „A jó pénz forgása táplálja, ellenben a rossz és váltó értékű pénz megzsibbasztja azt”.

Ebben az időben fém pénzforgalom volt. A magyar aranypenzsek Károly Róbert óta híresek voltak, anyaguk egyike volt a legtisztábbaknak, súlyuk 3,4487 és 3,5925 gramm, és tisztaságuk 953 és 986 ezredrész között sok év alatt állandó volt, egészen a mohácsi vészig. Ezt követően a helyzet változott, gyakori és átláthatatlan lett a pénzhamisítás.

Az 1723. év LXVII. tv. cikk intézkedett a pénz folyóértékéről:

1 forint egyenlő 100 dénárral,

1 garas egyenlő 5 dénárral.

Az 1807. XXII. törvénycikk intézkedett a **rénusi forintok** alkalmazásáról, amely biztosította a „pénzszámlálás egyformaságát”. Ferenc német-római császár léptette életbe 1745-ben a convenciós pénzlábat.

E pénzláb szerint:

1 kölni márka finom ezüstből = 20 forinttal vagy

13 1/3 birodalmi tallérral.

Az arany értékviszonya az ezüsthöz: 1 : 14 11/72.

A convenciós, azaz rénus vagy német forint értéke a következő:

1 rénus v. német forint = 20 garassal,

1 garas = 3 krajcárral,

1 forint = 60 krajcárral.

Magyarországon ekkor Kőrmöcbányán, Gyulafehérváron és Nagybányán működtek pénzverdék.

A XVIII. század elején a fém pénzeket felváltotta a papírpénz; 1762-ben először Mária Terézia bocsátott ki 5, 10, 25, 100, 500 és 1000 forintos jegyeket. A francia háborúk következtében a bankócedulák, azaz a bankjegyek fedezetlen kibocsátása következtében pénzügyi válság és leértékelés következett be, a kárt még megbecsülni sem lehet. Magyarországnak közvetlenül nem volt köze a bankócedulákhoz, de az osztrák kereskedők a nyersanyagokért bankócedulával fizettek. 1811-ben, majd 1812-ben devalválták a bankócedulákat, majd az 1816-os és 1817-es pátensek szabályozták azok beváltását.

Széchenyi István már az 1830-ban megjelent „Hitel” c. munkájában sikra szállt a pénzügyi intézményrendszer felállításának szükségessége mellett, önálló fejezetet szentelt a Nemzeti Bank sűrgető alapításának. Ugyancsak 1830-ban a pesti magyar kereskedők testülete Ullmann Mór vezetésével kezdeményezte az első magyar kereskedelmi bank elindítását. Fordulatot az 1840. évi országgyűlés hozott, amikor egy sor törvény született, mint pl. a váltótörvény, a kereskedőkről, a gyárak jogviszonyáról, a kereskedői testületekről, alkalmazásukról stb. szóló törvények. 1844-ben a váltótörvényt kiegészítették a váltóhasznosításokról és az áruszerzési kötésekre (határidőüzletek) szóló intézkedéssel.

1840-től számítjuk a hitelintézetek és pénzügyintézetek létrejöttét. Ekkor alakult meg a „Pesti Hazai Első Takarékpénztár” Fáy András fáradozása nyomán. Az alapítók száma 527 fő volt, ezek csaknem felét a főrendek és földbirtokosok tették ki (221 fő), de jelentős volt a kereskedők, nagykereskedők, pesti polgárok, iparosok száma is (179 fő). A jegyzett részvényesek száma 625 volt. (Egy részvényesre átlagosan 1,2 részvény jutott).

A magyar takarékpénztárak sajátos fejlődése, hogy az idők folyamán a takarékpénztárakból letéti bankok alakultak. Ennek okai egyrészt a letétkezelésből elérhető anyagi haszon, másrészt az volt, hogy a városoknak nem volt valódi autonómiájuk. A királyi kamara szigorú gyámsága alatt álltak.

Az 1840-es évek végéig számtalan nagyvárosban alakult takarékpénztár, pl. Arad, Nagy-Szeben, Pozsony, Sopron, Esztergom, Győr, Kassa, Buda, Kőszeg stb. 1848 végéig összesen 36 városban működött már takarékpénztár. Az akkori takarékpénztárak működése nem korlátozódott a betétgyűjtésre, mindenfajta bankműveletet végeztek.

Fizetett tisztviselőt alkalmaztak (pénztáros, ellenőr) és külön szabályozták a tisztviselők magatartását is, ami így szólt:

„Türelem paraszti ügyetlenség, értelmetlenség iránt, nyájas emberszeretet és jóakarátú készség a járatlanok útbaigazítására. Nem szabad illedelmetlenül, vagy épen gorbán bánni a hivatal közlekedőivel, mi által ezek az intézettől elidegeníttetnének. Tilos hasztalan váratni a népet, gúnyolni apró betéteit, kezéből rángatni a pénzt, válogatást tenni hozott pénznemeiben stb. Az érkezés során szorosan meg kell tartani a felvevésben is, mi végre a szolgáló főképp nagyobb megtolulások alkalmával minden belépőnek a hivatalos szobába réz-sorszámot ad és a szerint vétetik fel annak dolga”.

A legkisebb betét 20 pengő krajcár volt, de a legtöbb takarékpénztár 1 forintnál kisebb betétet nem fogadott el. A kisebb befizetésekre u.n. rovatos lapot adtak, s csak a legkisebb összeg elérése után lett betét. A kamat 3–5% között változott.

A tőkegyűjtés 1840–1849 közötti adatait mutatja be az 1. tábla.

1. tábla

A takarékbetétek alakulása, 1840–1849

Év	Pengő forint	Éves növekedés, %
1840	204 529	–
1841	343 201	67,8
1842	940 182	173,9
1843	2 038 923	116,8
1844	3 659 246	79,4
1845	5 814 615	58,9
1846	8 227 433	41,5
1847	11 138 134	35,3
1848	9 113 518	–18,1
1849	9 606 973	5,4

Forrás: Dr. Vargha Gyula: „A magyar hitelügy és hitelintézetek története”. Bp. 1896.

Ezt az ígértes **fejlődést az 1848/49-es szabadságharc leverése megtörte**. A szabadságharc idején nyomtatott bankjegyeket a központi hatalom törvénytelennek nyilvánította, elkobozta, beváltását megtagadta. A kár nem ismeretes, de a Hazai Első Takarékpénztár elhamvasztott pénzjegy vesztesége 177 167 forint volt.

A takarékpénztárak után, **1841-ben** a király aláírta a bank szabadalom levelet, s ezzel **megalakult** az első magyar bank a **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank**. Felmerült a jegybank alakításának az igénye, de 1841-ben újabb 25 évre meghosszabbították az osztrák nemzeti bank szabadalmát, így az osztrák bank továbbra is monopolizálta a bankjegy-kibocsátást.

Több mint két évtizedig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank volt Magyarország egyetlen bankintézete. A bank **fő tevékenysége** a leszámítolási és előleg üzlet, giroüzlet, letétek őrzése. Induló tőkéje 2 millió Ft volt. A bank az üzleti forgalom támogatása mellett jelentős hiteket is folyósított, pl. a Pesti Cukorgyár Egyesületének 1847-ben 150 ezer forint jelzálogkölcsönt; a Pesti Hengermalom Rt-nek húszezer forint hitelt, 6%-os kamatra.

Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1848. június 17-én szerződést kötött a Pesti Kereskedelmi Bankkal bankjegykibocsátásra. A szerződés lényege: a kormány kötelezettséget vállalt 5 millió forint értékben, arany-ezüst készletben 12,5 millió forint értékű kibocsátásra. Egy- és kétforintos bankjegyeket nyomtattak, kerülve ezzel az osztrák bankkal a konfliktust. Az új bankjegyet 1848 augusztusában adták ki.

A magyar bankjegy pályafutása hamar befejeződött. 1849 márciusában Windischgrätz kiadta a rendeletet az egy és kétforintos bankjegyeknek osztrák bankjegyekkel való beváltására, 4 millió Ft értékben. A beváltási határidő 8 nap volt, ezt követően teljesen kitiltották a forgalomból. 1849 áprilisában kimondták a magyar bankjegyek végleges leszámolását és követelték az ércalap átszolgáltatását, ami 1 780 718 forint 48 krajcár volt. A magyar haderők előrenyomulásával Windischgrätz kivonult a fővárosból az érc-

alappal együtt. A szabadságharc leverése után a kinyomtatott pénzjegyeket minden kárpótlás nélkül megsemmisítették, a kár kb. 62 millió forint lehetett.

1844-ben kísérlet történt a Magyar Földhitelintézet felállítására, de a bécsi kormány heves ellenállást tanúsított. Ennek ellenére 1848-ban megszületett a vonatkozó törvény, de az 1848/49-es események nem tették lehetővé annak végrehajtását.

1862-ben végül engedélyezték a **Magyar Földhitelintézet** alapítását; tevékenységét 1863. június 1-jén kezdte meg; elnöke gróf Dessewffy Emil, alelnöke gróf Lónyay Menyhért volt. Kezdetből fogva kimagasló helyet foglalt el a hazai hitelintézetek sorában, lehetővé tette a magyar földbirtoki hitel kedvezőbbé tételét.

Az 1863–1884 közötti időszakban az engedélyezett kölcsönök számát és jellegét a 2. tábla szemlélteti.

2. tábla

Az engedélyezett kölcsönök alakulása, 1863–1884

Kölcsönök jellege	A kölcsönök		Egy kölcsönre jutó átlagos forint összeg
	száma	összege, forint	
Papír értékű záloglevelekben	13 746	197 311 300	14 354
5%-os ércértékek záloglevelekben	87	12 033 880	138 320
Jövedékjegyekben	141	107 000	7 589
Nyílthiteli készpénz kölcsönök	101	1 247 700	12 353

Forrás: Dr. Vargha Gyula: „A magyar hitelügy és hitelintézetek története”. Bp. 1896.

Az ércértékű zálogleveleknél legnagyobb az átlagos kölcsön összege, ami azt jelenti, hogy azt csak a nagybirtokosok tudták igénybe venni.

2. A kiegyezés és a hazai hitelügy fejlődése

Az alkotmányosság visszaállítását követően a hitelintézeti élet élénkülése következett be. 1867-ben hét bank létezett: Pesten a Magyar Általános Hitelbank, Budán a Budai Kereskedelmi és Iparbank, valamint Pozsonyban, Kassán, Temesváron és Szegeden két bank. 1869-re már 52 ilyen jellegű intézmény volt.

A kiegyezést követően megjelentek a külföldi bankok is, 1868-ban megalakult az **Angol-magyar Bank**, amit angol pénzsoport alapított és 1869-ben a **Franko-magyar Bank**, amit az Erlanger bankház alapított.

Ugyancsak 1869-ben alakult meg a **Magyar Jelzálog Hitelbank**, s nevéhez híven csaknem teljes egészében jelzálogkölcsön üzletre szakosodott. 1871 végéig 1,77 millió forint kölcsönt folyósított, amiből 1,23 millió földbirtokra, 0,54 budapesti házakra jutott. Szintén 1869-ben alakult meg a **Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank**, működésének súlypontja az értékpapírokra adott előleg üzlet volt. A kiegyezés jótékonyan hatott a takarékpénztárak alapítására is, 1869-ben már 133 takarékpénztár működött, s ezek közül a legnagyobb a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár** volt.

A lendületet némileg visszavetette a bécsi börze-krach; a hitelintézetekben pénzszűke állt be, az értékpapírok árfolyama zuhant és számos cég fizetéseképtelenné vált. Ezt köve-

tően ismét fellendült a pénzügyi alapítási kedv; 1872-ben 93 takarékpénztár, 36 bank és 39 szövetkezet alakult. E kedvező tendenciát azonban az 1873 májusában kitört bécsi börze válságát követő általános gazdasági válság jelentősen visszavetette. A bankok súlyos veszteségeit azonban Vargha szerint „részint a tőzsdei spekuláció, részint a háztelkekkel való üzérkedés, részint a különböző kockázatos vállalatokba való bocsátkozás okozta”. A hivatalos statisztikák szerint öt millió forintra tehető a mérlegekben a veszteség, de valójában jóval több, mivel a felszámolás alatt levő intézeteket nem tartalmazza a kimutatás.

Fellendülés csak 1875 után következett be. Az új kereskedelmi törvény igyekezett a részvénytársaságok formájában működő hitelintézeteket szabályozni. E törvény kimondta, hogy a társaságnak saját részvényeit megszerezni vagy zálogba venni nem szabad; a részvénytársaság az eredetileg kibocsátott részvények teljes befizetése előtt új részvényt ki nem bocsáthat; létrehozta a felügyelő bizottság intézményét, a folytonos nyilvánosságot, a szakavatott igazgatók tevékenységét a felügyelő bizottság ellenőrizte.

A **kisbirtokosok hiteligényeinek kielégítésére** már 1872-ben megalakították a Kisbirtokosok Földhitelintézetét, de az a szakszerűtlen vezetés és hűtlen kezelés miatt 1880-ra csődbe ment. Még 1874-ben megindult egy mozgalom egy nagyobb arányú intézet a „**Magyar Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetére**” létrehozására, aminek fontos területe lett volna, hogy az öntöke gyűjtése mellett tagjainak hiteligényeit kedvező feltételű kölcsönök adásával elégítsék ki. A gyakorlatban nem vált be az elképzelés, s e célra hozták létre a **Pestmegyei Hitelszövetkezetet**. 1894 végére a 752 szövetkezetnek 297 816 tagja volt, egy szövetkezetre átlagosan 396 tag jutott.

Az 1800-as évek utolsó két évtizedében jelentős gazdasági fellendülés volt tapasztalható: vasúthálózat kiépítése, a mezőgazdasági hozamok növekedése, a műtrágya használat elterjedése, a cukorrépa termelés térnyerése.

A népesség gyarapodása 1883 és 1893 között 11% volt, Budapest lakossága meghaladta a félmilliót. Több hitelintézettel kapcsolatos törvény is született, ezek közül talán a legjelentősebb az 1881. évi XII. tv. cikk, azaz a csődtörvény, valamint az 1886. évi XXIX. tv. cikk, a telekkönyvi betétek szerkesztéséről. Megemlítsük még az 1883. évi VII. tv. cikk, amely „a pénzügyintézeteknél gyümölcsözés végett” elhelyezett tőkékből folyó jövedelmet 10%-os tőkeamat és járadékadóval terhelte.

A XIX. század végén Magyarországon a vezető bankok a következők voltak:

- **Magyar Általános Bank:** az állam bankárja, fontos tényezője volt az állam hitelműveleteinek.
- **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank:** befizetett részvénytőkéje 10 millió forint volt.
- **Magyar Jelzálog-Hitelbank:** nagy szerepe volt az ingatlanhitel olcsóbbá tételében. **Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank:** banküzleteken kívül bizományi vételt, eladást és a terményekre és egyéb árukra való előlegezést végzett, 1892-től iparfejlesztési feladatai is előtérbe kerültek.
- **Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank:** 1890-ben alakult, a nagyobb tőkéknek a hazai iparvállalatokba való hasznos befektetését biztosította, előmozdítva a magyar ipar fejlődését.

- **Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálog Bankja:** 1892-ben alakult, fő feladata az volt, hogy a vidéki pénzüintézetek jelzálogos kölcsön-követeléseit bármikor mozgósíthatóvá tegye.
- **Magyar Agrár- és Járulékbank:** 1895-ben alapították, működésében a mezőgazdaság érdekeire koncentrált.

Külön említésre érdemes a magyar királyi **Postatakarékpénztár**, amely 1886-ban alakult. Megalakulását több évi vita és előkészítő munka előzte meg, a végső lökést azonban az 1882-ben megalakult osztrák Postatakarékpénztár adta. A törvényjavaslatot 1885-ben nyújtotta be gróf Szapáry Gyula és báró Kemény Gábor. A Postatakarékpénztár kis betétek elhelyezésére alkalmas, hálózatát a postahivatalok adták (a mai Postabank elődje vagy őse). Kamata viszonylag alacsony volt (3,6%), betéti minimum 5 krajcár. A közvetítő hivatalok (postahivatalok) száma 1896-ban 2000, 1894-re már 4000 volt.

A betéti könyvek névre szólóak voltak és egynél több könyve nem lehetett a betevőnek. A betétek átlagnagysága 1886-ban 16 forint 60 krajcár, 1894-ben 39 forint 79 krajcár. A betétkönyvek száma 1886-ban 85 517 darab volt 1894-ben ez a szám 257 303 darab. A betétek mozgása igen nagy, az állomány jószereivel évről-évre kicserélődött. A betétesek egy része bizonyos összegek elérése után értékpapírokat vásárolt, mivel azok többet kamatoztak. Az értékpapírok zöme magyar államadóssági kötvények voltak.

Néhány jellemző adat a Postatakarékpénztár ügyfélkörére: 1889-ben a betevők 67,1%-a férfi, 32,6%-a nő. Az ügyfelek 0,3%-a jogi személy volt. 1893-ban a férfiak aránya változatlan, a nőké 31%-ra csökkent, míg a jogi személyeké 1,9%-ra nőtt.

Néhány összefoglaló adat a hitel- és pénzüintézetekről:

1836–1894 között összesen 2112 hitel- és pénzüintézet alakult, ebből

– szövetkezet	1 189
– takarékpénztár	597
– bank	326

Ez idő alatt megszűnt:

– szövetkezet	400	az összes 34%-a,
– takarékpénztár	38	az összes 6%-a,
– bank	76	az összes 23%-a.

A szövetkezetek megszűnési száma nem teljesen azt jelenti mint a takarékpénztárak és a bankok esetében. A szövetkezetek egy tekintélyes része ugyanis előre meghatározott időre alakult, s ezt követően az elért nyereséget és a felszaporodott saját tőkét a részvevők között felosztották, majd megszűntek és újat alakítottak, vagy átalakultak részvénytársasággá.

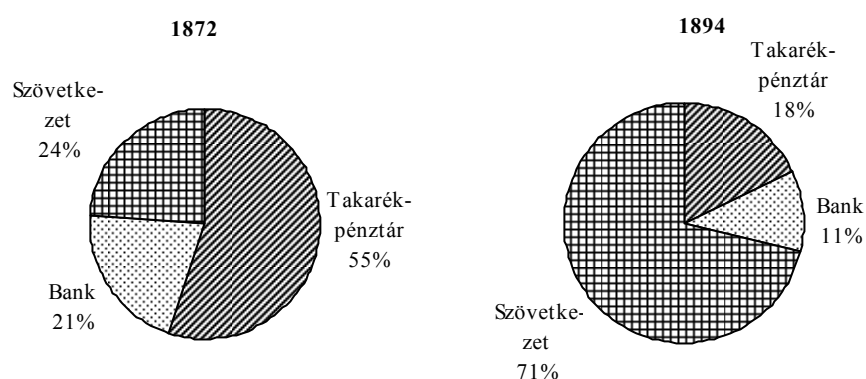
A bankok megszűnésében nagy szerepe volt az 1873. évi hitelválságnak.

Időszakonként vizsgálva azt látjuk, hogy évente átlagosan 1840–1848 között 4, 1849–1866 között 39, 1867–1879 között 57 és 1880–1894 között 85 hitelintézet alakult. (1. ábra)

A kiegyezés után 1867–1879 között évente átlagosan 12 bank, 21 takarékpénztár és 24 szövetkezet, míg 1880–1894 között 11 bank, 17 takarékpénztár és 57 szövetkezet alakult.

1. ábra

A megalakult hitelintézetek megoszlása intézményi forma szerint

Forrás: Dr. Szőnyi Gyula: A Magyar városok hitelintézetei, Statisztikai Közlemények, 68. Kötet 3. szám (1937).

Néhány szó a betétek nagyságáról

A hazai hitelintézetek működésének egyik legfontosabb feladata volt a tőkefelzívás. A tőkében szegény ország gazdasági megerősödést remélt attól „ha a nemzeti munka és takarékoság lassan felgyűjti a gazdasági élet éltető nedvét, a szükséges tőkét”.

3. tábla

Takarékbetét állomány nemzetközi összehasonlításban

Ország	Egy lakosra jutó átlagos betétek, forint	Ezer lélekre jutó takarékbetéti tagok száma
Franciaország (1893)	203	160
Poroszország (1893)	299	168
Észak-amerikai Egyesült Államok (1892-93)	768	75
Ausztria (1893)	544	110
Szászország (1893)	185	485
Olaszország (1892)	337	47
Dánia (1891)	331	404
Magyar birodalom (1892)	780	48
Svájc (1886)	276	271
Bajorország (1893)	169	111
Norvégia	227	252
Német alföld (1893)	174	69
Baden (1893)	460	181
Finnország (1892)	204	32

Forrás: Dr. Vargha Gyula: „A magyar hitelügy és hitelintézetek története”. Bp. 1896.

A betétkönyvek száma 1885–1894 között 553 471-ről 876 610-re emelkedett. A valós szám feltehetően ettől mintegy 10–15%-kal kisebb, mivel egy személynek több betéte is

lehetett, kivéve a Postatakarékpénztár esetében. A betétek nagyságáról 1894. évi adat áll rendelkezésre, s ebből kitűnik, hogy a legnagyobb számú betét 100–500 forint közötti megtakarítást tartalmazott.

1885–1894 között a betétek nagysága a **bankoknál volt a legnagyobb** (800–1000 forint), míg a **szövetkezeteknél a legkisebb** (400–500 forint).

Nemzetközi összehasonlításban a Magyar birodalom (Erdély és Fiume) rendelkezett a legnagyobb átlagos betéti nagysággal (780 forint), ehhez hasonló átlagot csak az Észak-amerikai Egyesült Államokban értek el. Európában Ausztria közelítette meg ezt az értéket 544 forinttal. Ugyanakkor az ezer lélekre jutó takarékbetéti tagok száma Finnország és Olaszország után a Magyar birodalomban volt a legkisebb.

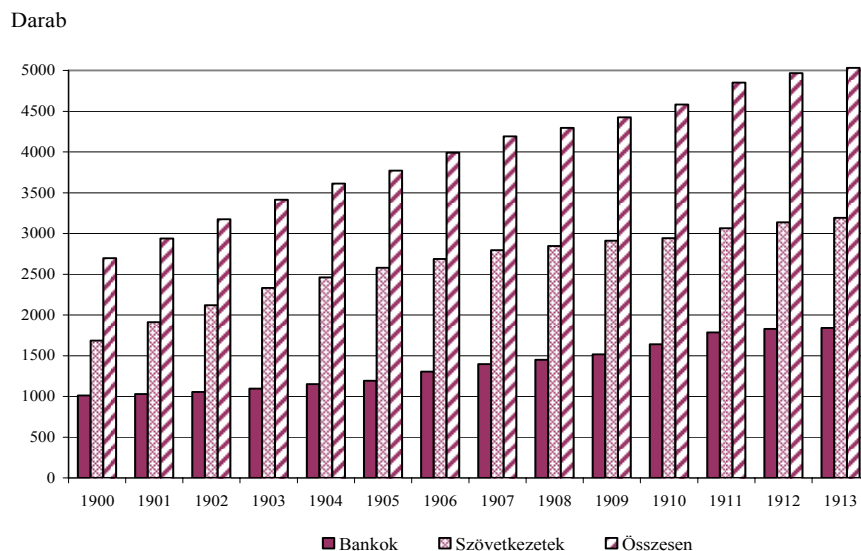
II. A hitelintézetek fejlődése a századforduló után, az első világháborút megelőző évekig

1. Az első világháborút megelőző évek

A századforduló idején csaknem 2700 hitelintézet működött Magyarországon, s ezek száma 1913-ra több mint 5000-re emelkedett. (2. ábra) Amennyiben ehhez hozzászámítjuk a horvátországi bankokat (207) és hitelszövetkezeteket (több mint 800) a Magyar birodalomban a hitelintézetek száma az utolsó békeévben meghaladta a hatezretet.

2. ábra

Hitelintézetek száma, 1900–1913

Forrás: Dr. Szőnyi Gyula: Fővárosi hitelintézetek, Statisztikai Közlemények, 61. kötet 3. szám (1931).

A háborút megelőző években az intézetek saját tulajdonában levő tőke összege gyorsan gyarapodott. 1900–1913 között úgy a részvénytőke, mint a saját tőke összege megháromszorozódott. A saját tőke összege az 1900. évi 833 millió aranykoronáról 1913-ra 2440 millió aranykoronára nőtt. Ugyanezen időszak alatt a részvénytőke 570 millió aranykoronáról mintegy 1700 millió aranykoronára emelkedett. A betétgyűjtés lendületes növekedésével párhuzamosan a kihelyezések oldalán a jelzálogkölcsonőknek lett meghatározó szerepe. A kölcsönök folyósításában a századfordulón tapasztalt nagy lendületet a mezőgazdaságban a naturálgazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való áttérés, általában a termelés intenzitásának a növekedése által gerjesztett befektetési szükséglet okozta.

A hitelintézetek tőkéjének gyarapodása nem volt egyenletes. 1900–1905 között a gazdasági depresszió és a bizonytalan belpolitikai helyzet nem kedvezett a tőke gyarapodásának. Az alkotmányválsággal és forradalmi megmozdulásokkal fenyegetett belpolitikai helyzetben az állam tevékenysége szünetelt, az ipar, a kereskedelem pangott, a kivándorlás sohasem látott méreteket öltött, és a beruházási tevékenység a minimumra csökkent. 1906-ban Magyarországra is eljutott az Európában már évek óta domináló konjunktúra hulláma és a gazdasági folyamatok kedvezőbbé váltak. Ezt a folyamatot törte meg az 1913. évi hitelválság, s a balkáni zavarok már előre vetítették a véres európai konfliktus árnyékát.

A hitelintézetekre vonatkozó adatok 1917–1920 között hiányoznak. Az 1916-ra feldolgozott adatok még Magyarországra és a hozzá tartozó területekre vonatkoztak, az 1921-től megindult adatgyűjtés, azonban már az új területre vonatkozott.

A Magyar Városok Évkönyve volt az első, amely az országos összesen adatok mellett városok szerinti részletezésben is bemutatta a hitelintézetek fontosabb adatainak alakulását. Az évkönyv első alkalommal az 1925–34 éveket ölelte fel és 1937-ben jelent meg. Az adatok a megcsonkított ország területén maradt városokra vonatkoztak. A kiadvány – az adatok összehasonlíthatóságának korlátaira is tekintettel – összefoglalja a városi intézetek múltját jellemző legfontosabb adatokat egészen 1849-ig, az értékadatokat pengőre átszámították (1 forint 2,32 pengő, 1 korona 1,16 pengő, az 1925-ös papírkorona adatok esetén 1 pengő 12500 papírkorona).

2. A hazai bankélet a káosz állapotában

A hitelintézetek lendületes fejlődésében óriási törést okozott az I. világháború, az ország területvesztése, az infláció. Az akkori statisztikai elemzések szóhasználatával élve a likviditás „lázás kórtörténete” a hazai bankéletet a káosz állapotába sodorta. A bankszektor terjedelmének alapvető módosulása és az infláció következtében a hosszú lejáratú tőkék, kölcsönök szinte egészében eltűntek. Az új záloglevelek kibocsátásának a későbbi években is korlátot szabott a bankok gyenge tőkeereje. Lényegében csak a váltótárca üzletág és a folyószámla üzletág tudott bizonyos színvonalat megőrizni. A takarékbetétek állománya 1925-ben 309 millió pengő volt, ezzel szemben 1913-ban az eredeti or-

szág területén lévő pénzüintézetek állománya 4,5 milliárd pengőt tett ki. A pénzüintézeti saját tőke az 1913. évinek hozzávetőleg 13%-át tette ki.

A statisztikusok komoly erőfeszítésének eredménye, hogy a pénzüintézeti működés legalapvetőbb jelzőszámainak becslésével kapcsolódási pontokat biztosítottak a két világháború közötti hitelélet átfogó elemzése céljára. Pl. a trianoni békeszerződés által Romániának juttatott pénzüintézetek számát és súlyát – a saját és az összes tőkéből, betétekből, nyereségből – az 1940-ben Romániától visszacsatolt terület adataival összevetve lehetett megbecsülni, az 1909. évre. (Csupán néhány pénzüintézeti adat készült a béketárgyalások céljaira az 1919–1920-as adatösszeállításokban.)

A *trianoni békeszerződés* által Magyarországtól Romániának jutott területen 1915-ben 1615 pénzüintézet volt. A pénzüintézetek számából 34,5%, összes tőkéjükből 12,6%, saját tőkéjükből 17,5%, a betétállományból 15,5% volt azoknak az intézeteknek a részesedése, amelyek székhelye a Romániához csatolt területekre esett. (Ezeknek az adatoknak a megítélésénél figyelembe kell venni a hitelintézetek kiterjedt fiókhálózatát, s ezzel összefüggésben a határon átnyúló pénzüintézeti ügyletek torzító hatását.)

Azon a területen, amelyet 1940-ben Romániától visszacsatoltak, az 1909. évi pénzügystatistika szerint a pénzüintézetek száma 553 volt. Ezek a pénzüintézetek a takaré- és folyószámla betét 1909. évi állományából egész Magyarországon – Horvát-Szlavonországok nélkül) – 7%-kal, a Magyarországtól Romániához csatolt területeket tekintve pedig 38%-kal részesedtek.

III. Az újrakezdés, a pénzügyi stabilizációt követő évek

A hitelintézetek *1925. január 1-jével* készítették el az infláció utáni felértékelési mérlegüket, amely a későbbi évekkel való összehasonlítás lehetőségét biztosította.

1925-ben a bankok, hitelszövetkezetek és speciális intézmények saját tőkéje 374 millió pengő volt, ami szembeállítva a régi Magyarországon működött pénzüintézetek 2,8 milliárd pengőt kitevő saját tőkéjével, kitűnik, hogy mekkora pusztítás következett be az ország hiteléletében.

1930-ig gyors fejlődési szakasz következett, a szanálás gyors sikere, a külföldi tőke beáramlása, a kedvező konjunkturális viszonyok következtében. Az 1925–28 közötti években a bankok mérlegfőösszege úgy növekedett 2,5-szeresére, hogy közben a szervezetek száma 27,6%-kal, az alkalmazottak száma 7%-kal csökkent. 1928-tól 1934-ig a mérlegfőösszeg mindössze 5,1%-os csökkenése mellett a bankok száma 61,9%-ra, az alkalmazottaké 79,9%-ra esett vissza. A budapesti bankok átlagosan 63, a törvényhozási jogú városok bankjai 14, a megyei városoké 10 fő alkalmazottal működtek, ami követte a tőkeerő által determinált banki tevékenység terjedelmének különbségeit.

A korona nagy érték hullámzásainak megállítását a pénzüintézetek betéti üzletágának jelentőségét nagyban erősítette. A tőkehiány enyhítése csak a betétek növekedésével látszott megoldhatónak.

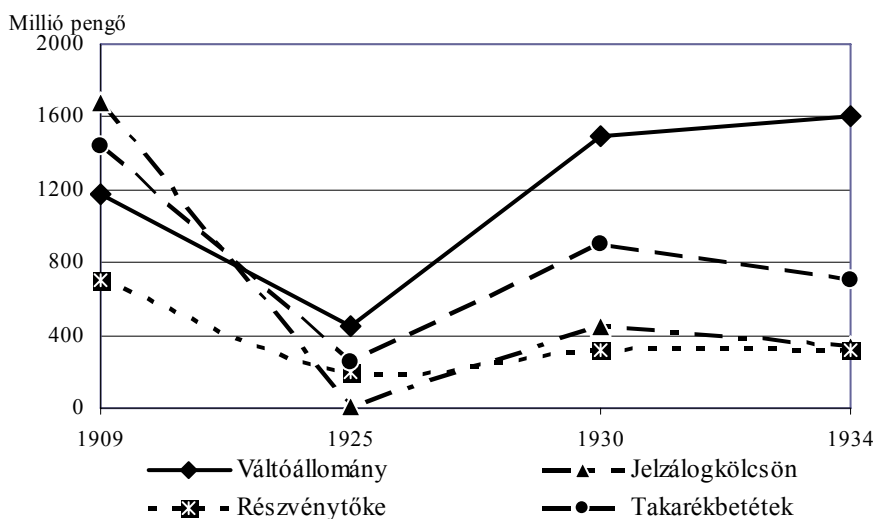
A betétállományból jelentősen növekedett a külföldi valutában elhelyezett betétek aránya. Ez nagyrészt a külföldi tőkések betételhelyezéseivel függött össze. A betétállomány növekedésében a **folyószámlabetéteknek** jutott fontos szerep. 1925-ben a folyó-

számlákon elhelyezett megtakarítások 3,5-szer voltak nagyobbak a takarékbetétekénél, ami jelzi, hogy a szanálás után – főként a külföldi tőke gyors beáramlása miatt – ennek az üzletágnak a regenerálódása gyorsabb és erőteljesebb volt a betéti formánál. Az adat-sorokból kitűnik az is, hogy ez az üzletág jóval gyorsabban reagált a konjunkturális változásokra. Az 1929-ben megkezdődött tőkekiáramlás a harmincas évek közepéig sem állt meg, a csökkenés 1934-ig majdnem 33% volt. (Hasonló tendencia rajzolódott ki a folyószámlás hitelek állományának alakulását tekintve is. 1934-ben a folyószámla tartozások összege már mindössze 56%-kal volt magasabb a takarékbetétekénél.)

1931 nyarán az addigi legpusztítóbb gazdasági és hitelválság vette kezdetét, ami meg-
lepő módon Magyarországon nem rengette meg alapjaiban a hitelintézetek működését. Elmaradt az osztrák, német bankrendszert elsöprő összeomlás, sőt az államhatalom köz-
belépésére sem volt olyan értelemben szükség, mint pl. az osztrák kormány óriási hitel-
garancia vállalása. A kilábalás lassú jelei 1933–34-ben kezdtek megmutatkozni. A főbb
mérlegképletek alakulását az 1909–1934 közötti években a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra

A városi hitelintézetek főbb mérlegképletei, 1909–1934

Forrás: Dr. Szőnyi Gyula: A Magyar városok hitelintézetei, Bp. 1937.

IV. A hitelintézeteket jellemző szervezeti formák 1934-ben

1934-ben a hitelintézeti rendszer a következő típusú intézményeket ölelte fel:

- részvénytársasági bankok, takarékpénztárak (ténylegesen működött 464 db, összes üzletágra szóló engedéllyel),
- földhitelintézetek (3 db, nagy tőkeerővel támogatott záloglevél-üzletággal),
- hitelszövetkezetek (ténylegesen működött 904 db, 1920. évi Tv. alapján az Országos Központi Hitelszövetkezet tagszövetkezetei),

- községi takarékpénztárak (a tőkét a városok, községek adták),
- különleges működésű hitelintézetek (külön jogszabályi alapon működött 12 db).

1. Részvénytársaságok

1934-ben a városokban 251, vidéken 213 részvénytársaság nyújtott pénzügyi szolgáltatást. A pénzügyi rendszer részvénytőkéjének 92%-a volt a *részvénytársasági bankok* és takarékszövetkezetek tulajdonában.

Egy lakosra vetítve a részvénytőke nagyságának különbsége a községek és a budapesti bankok között több mint 50-szeres volt. Ezt az **erőteljes városi koncentrációt** az inflációs vagyonszűkülést követő években a talpra állni nem tudó bankok felszámolása és a végrehajtott fúziók fenntartották.

A betétgyűjtés olyan mértékben koncentráldott a részvénytársaságokra, hogy a postatakarékpénztártól eltekintve az összes betétállomány 95%-a ezeknél az intézményeknél összpontosult 1934-ben. A betétkönyvek száma ebben az évben 708 ezer db volt, amelynek 70%-a a fővárosi pénzügyintézetekre jutott, jelezve, hogy az átlagos betétösszeg is ezeknél a szervezeteknél a legmagasabb. A betétállomány 88%-a a városokban működő bankokban koncentráldott.

A budapesti bankoknál a takarékbetét állomány átlagosan meghaladta a félmilliárd pengőt, ezzel szemben a vidéki városokban csupán három helyen volt 10 millió pengőnél nagyobb állomány (Pécs, Szombathely, Szeged).

A váltó a hitelintézeti tevékenység központi jelentőségű üzletága volt, főként a hosszulejratú kihelyezések háttérbe szorulásával. A bankok városok szerinti részletezett adatai szerint ennél az üzletágnál nem érzékelhető nagy leszakadás a vidéki városoknál. A viszontleszámítolásokkal együtt számolt váltóállományból 1925-ben 64% jutott a fővárosra, de 1934-re is csak kevéssé, 69%-ra változott. Érdekes, hogy a hitelválság következtében főként a vidéki városok váltóállománya kezdett csökkenni, amiben szerepe volt annak, hogy a fővárosi intézetek esetében a Nemzeti Bank a válság éve alatt beavatkozott, jelentős viszontleszámítolási hitel biztosításával. A városok váltóállománya esetében is megfigyelhető az iparosodott városok fölénye az agrárvárosokkal szemben.

2. Földhitelintézetek

A Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége (Altruista Bank) szoros értelemben vett működése a záloglevelek forgalomba hozatala, más oldalról amortizációs kölcsönök nyújtása volt, ingatlanokra történő betáblázás mellett. Ez a klasszikus üzleti tevékenység a háború és az összeomlás következtében jelentősen változott, a forrásszerzés kényszerűséből áttevődött a rövidlejratú tőkék irányába. Az 1925 után megindult piaci térnyerés mutatkozott meg a mérlegfőösszeg megtízszereződésében. Ez a három földhitelintézet mérlegfőösszege 1934-ben a bankok és takarékszövetkezetek mérlegfőösszegének 26%-át adták, és 442 alkalmazottat foglalkoztattak, ami a részvénytársasági bankok alkalmazottaihoz mérten 5%-ot tett ki.

3. Szövetkezetek

A hitelszövetkezetek jelentősége főleg a vidéki hiteléletben érdemel említést. 1934-ben az összes ténylegesen működő 904 hitelszövetkezetből a fővárosban 20, a vidéki városokban 64 és a községekben 820 tevékenykedett. A hitelszövetkezetek taglétszáma megközelítette a 400 ezer főt, a városokban a lakosságnak 2,4%-a, a községekben 5,7%-a volt hitelszövetkezeti tag.

A takarékbetét állománynak 1909-ben fele, 1934-ben már döntő hányada a vidéki városok hitelszövetkezeteinél gyűlt össze. Ebben az időszakban a fővárosi szövetkezetek súlya a betétekből 50%-ról 24%-ra, a váltókölcsonkból 63%-ról 3%-ra csökkent.

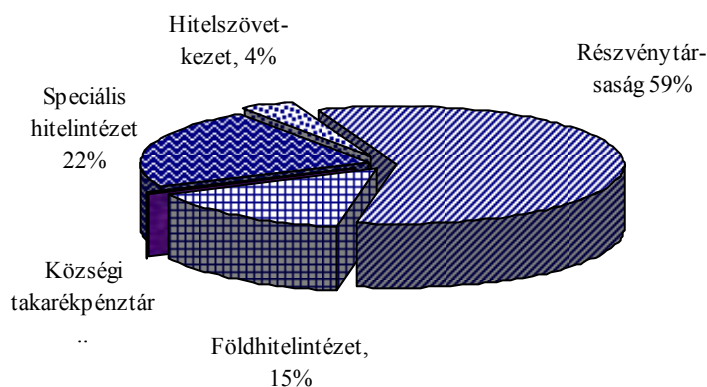
Az egy főre jutó betétösszeg alapján a megyei városok sorrendjében Szekszárd, Gyöngyös, Szentendre, Komárom, Balassagyarmat, Makó állt az élen. Az első helyen álló városok hitelszövetkezeteinél az átlagos betétösszeg 50, a tizedik hely esetén mindössze 5 pengő volt.

Néhány megyei várostól eltekintve jellemző volt, hogy minél inkább agrárjellegű egy város, annál kisebb a lakosságnak a hitelszövetkezetekhez tartozó hányada. Ez azért érdekes, mert a tulajdonképpeni falusi lakosságnak – amely döntően az agrárnépességhez tartozott – a városi lakosságét meghaladó hányada volt a szövetkezetekbe szervezve. Az agrárnépességnek ez a háttérbe szorulása főként a város és vidék, és ez utóbbin belül a mezőgazdaságból élők megélhetési viszonyaiban fennálló hátrányokra vezethető vissza.

A betétgyűjtés mellett a hitelszövetkezetek forrásellátottságában fontos szerep jutott az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, mint szövetkezeti központnak. A szövetkezetek idegen tőkéjének 83%-át tette ki a központtól igénybevett hitel.

4. ábra

A hitelintézetek mérlegfőösszegének megoszlása szervezeti formák szerint, 1934

4. Községi takarékpénztárak

A községi takarékpénztárak részvénytőkéjük egy részét az érintett község, város birtokolta. Összesen 13 ilyen pénztár működött, közülük egy a fővárosban, öt a megyei jogú városokban – Cegléd, Hajdúböszörmény, Karcag, Kisújszállás, Nagykőrös – és a többi a községekben volt megtalálható. A fővárosi intézet – Budapesti Községi Takarékpénztár – részvénytársasági formában működött, csak annyiban sorolható ebbe a csoportba, hogy tevékenységét a főváros tőkejuttatással támogatta.

A 4. ábra a banktevékenység 1934-ben jellemző szerkezetét mutatja be a hitelintézetek típusa szerint.

5. Magyar Királyi Postatakarékpénztár

A Magyar Királyi Postatakarékpénztár legfontosabb üzletága a takaréket és a csekküzlet volt. A betéti üzletág fejlődése 1930-ig töretlen, az 1931. évi mélypont után szerényebb mértékű növekedéssel 1937-re a betétkönyvek száma 522 ezerre, a betétösszeg 127 millió pengőre nőtt.

A csekk számla-tulajdonosok száma már 1927-től csökkenést mutatott, a mélypont 1930-ban következett be (35 200 ügyféllel). Az éves csekkbefizetések összege 7393 millió pengő volt, a csúcst 1928-ban érték el 8379 millió pengővel. 1937-ben 36 700 csekk számlára 8,8 Mrd pengőt fizettek be.

6. Magyar Nemzeti Bank

A Magyar Nemzeti Bank 1924 közepén kezdte meg működését, amely megteremtette az első világháborút követően inflálódott korona stabilizációját, majd kibocsátotta az új valutát, a pengőt. Átvette az állami számlák vezetését, az államadósság kezelését. Kamat- és hitelpolitikájával, váltóleszámítolási elveivel és gyakorlatával irányította az ország hiteléletét, befolyásolta a bankrendszer működését.

7. Különleges működési körű pénzügyintézetek

A speciális feladatokra, külön rendelkezések alapján, többnyire állami pénzekkel alapított hitelintézetek a következők voltak:

1. Országos Központi Hitelszövetkezet: alapítva 1899-ben az 1898-as XXIII. tv. cikk rendelkezései alapján. A hitelszövetkezetek központja, 1920-tól csak tagjaként volt létrehozható hitelszövetkezet.
2. Pénzügyintézeti Központ: ideiglenes intézményként alapították a háború idején az 1916. évi XIV. tv. cikk alapján. Ötéves korlátozás szolgált a működésére, amit már 1918-ban feloldottak, 1920-tól a Jegybank után a legjelentősebb hitelszervezet.
3. Iparosok Országos Központi Szövetkezte: 1920-tól működött, újjászervezéséről az 1924. évi XVIII. tv. cikk intézkedett.
4. Magyar Pénzügyi Szindikátus: 1922-ben alapították vagyonszállás kezelésére.
5. Magyar Pénzügyintézetek Jelzálogkibocsátó Szövetkezte: hét bank alapította 1926-ban a záloglevél üzletág könnyítésére.

6. Magyar Jelzálogintézetek Szövetkezete: szintén záloglevél üzletágat támogatott, alapítva 1927-ben.
7. Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet: 1928-ban alapították új hitelformának, az ipari záloglevelek forgalomba hozatalára.
8. Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet: A földreformmal összefüggésben alapította négy érdekelt pénzintézet 1929-ben.
9. Országos Lakásépítő Hitelszövetkezet: főleg közszolgálati alkalmazottak részére családi és társasházak építéséhez nyújtott hitelt, 1930-tól.
10. Magyar Szavatossági Bank: 1931-től hitelválság kezelésben vett részt, viszontle-számítások lehetővé tételével.
11. Hitelintézetek szövetkezete: az államháztartás hiányának finanszírozásában ját-szott szerepet, a külföldi tőkebeáramlás megtorpanása miatt.
12. Ipari Munkaszervező Intézet: e két utóbbi intézményt a 2200/1933. sz. M.E. hívta életre, az akkori 100 milliós államkölcsonnel kapcsolatosan a nagyiparra és a bankokra háruló feladatok ellátására.

Az 1941-es Tőzsdei és pénzügyi kompasz szerint 1939-ben 35 hitelintézet működött. A budapesti tőzsdén 12 bankot és 8 takarékpénztárt jegyeztek. A jegybank nélkül erre a körre 120 millió pengőt meghaladó átlagos mérlegfőösszeg volt jellemző. A legnagyobb eszközállománnyal – több mint 500 millió pengő – a Magyar Általános Hitelbank műkö-dött, ezt követte a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Pesti Hazai Első Takarékpénz-tár Egyesület közel 500, illetve 230 millió pengővel.

A 15. tőzsdén nem jegyzett intézet átlagos eszközállománya 70 millió pengő volt, az átlagot jóval meghaladó mérlegfőösszeget működtött a Postatakarékpénztár (közel 400 millió pengő) és az Országos Földhitelintézet (320 millió pengő).

V. A II. világháborút követő időszak

Az 1945 utáni statisztikákban nem lelhetők fel a korábbi értelemben vett bankstatisz-tika nyomai. A hitelintézetek adatai iránti igényeket a központi pénz- és hitelgazdálko-dás, a jövedelemszabályozás mindenkori formája határozta meg, felhasználásuk a köz-ponti elgondolások kidolgozására és azok teljesítésének mérésére szorított.

A 1968-at követő években a banki információknak a statisztikában új felhasználási te-rületei alakultak ki. A felhasználási keretet az akkor bevezetett nemzetgazdasági mérleg-rendszer jelentette. A reálmérlegekhez szervesen illeszkedtek a részletes jövedelmi-, hitelmérlegek. Így a hitelintézetek adatai beépültek a makrostatisztikába, egyrészt a pénzintézetek „termelési” mutatóinak számítása, másrészt a vállalati, költségvetési, la-kossági és a külföld pénz- és hitelkapcsolatainak számszerűsítése útján. A pénzügysta-tisztikának ez a részletes és komplex jellegű információkat kibocsátó korszaka azonban nagyrészt rejtve maradt, mivel a számítási eredmények többnyire titkos minősítést kap-tak.

1. Az intézményrendszer teljes visszaszorulása

A II. világháborút követően ismét teljesen szétesett pénzügyi rendszert örökölt az ország. Az újjáépítési szakasz kezdetén, az 1946. évi valutareformig a belföldi piac helyébe a „batyuzás” és a „feketetés” lépett.

1946. augusztus elsején, amikor a pengőt felváltotta a forint, a napi forgalomban már nem volt követhető értéke a pénznek. 1 Ft = 4,6*1029, azaz négyszázhatvan ezer quadrillió pengőt ért. Az új bérszintet az 1938. évi keresetek szerint valorizálták, az állami üzemek alkalmazottai 1946-tól az átszámított bérük 61%-át, a közigazgatási alkalmazottak 31%-át kapták meg.

A korszak körvonalazódó gazdaságpolitikáját jól jellemezte, ahogyan a stabilizációs arányok alakultak. A viszonyítási alapot jelentő 40 Ft-os mázsánkénti búzaár 58%-át tette ki a forint/pengő árfolyamon mértek. A búza árszintjének 33%-át tette ki a kukorica, 39%-át a burgonya árszínvonala. Ezzel szemben az iparcikkek árfekvése átlagosan 30%-kal haladta meg az átszámítási értéket.

A gazdaság központi vezérléssel történő működtetése elkerülhetetlenné tette a termelő- és a pénzügyi javak államosítását, más oldalról a fogyasztás piaci mechanizmusokat kikerülő redistribúciós szabályozását. 1945 végén megindult az államosítás, az energia-termelő és a legnagyobb nehézipari vállalatokkal. Ezt követte 1947 végén a bankok állami tulajdonba vételéről szóló törvény elfogadása. A következő hullámban már a törvényesség látszatának fenntartása sem volt fontos.

A központi tervutasításos irányítási rendszerben, de még 1968 után is a valós pénzügyi folyamatok hiányában néhány államosított, illetve az állam által alapított bank képes volt ellátni a gazdaságpolitikai döntések megvalósításával kapcsolatos finanszírozási feladatokat.

A *Magyar Nemzeti Bank* a harmincas évek elejétől a kilencvenes évek elejéig a kötött devizagazdálkodás megvalósítója, e téren a hatósági feladatok ellátója, gazdaságpolitikai felelősséggel és hatáskörrel rendelkező központi bank volt. Közreműködésével valósult meg 1946. augusztus 1-jén a stabilizáció, jelent meg az új fizetőeszköz, a forint. A nagybankok – köztük a jegybank – magyar tulajdonú részvényeinek 1947 végén lezajlott államosítását követően a bankrendszert rövid idő alatt átalakították. A kereskedelmi bankokat és a takarékpénztárakat felszámolták, a bankrendszert egyszintűvé tették. A Magyar Nemzeti Bank 1948 második felétől a jegybanki hatáskörök mellett kereskedelmi banki feladatokat is ellátott. Mint államosított központi bank kormányzati irányítás alá került.

A *Pénzügyi Központot* 1916-ban alapították, főleg bankfelügyeleti feladatok ellátására. 1945 után részt vett a bankok államosításában, főszámlálásában, majd a devizagazdálkodással kapcsolatos állami feladatok végrehajtásában. A 70-es évek közepétől a külföldi képviseltek, érdekeltségek magyarországi elhelyezését, és ezzel összefüggésben ingatlangazdálkodási feladatokat is ellátott.

Az *Állami Értékforgalmi Bank* közvetlen jogutódja az 1922-ben alapított Magyar Ipari és Kereskedelmi Ellenőrző Bank Rt-nek. 1986 végéig a Pénzügyi Központ részeként működött, ezután kapott teljes körű kereskedelmi banki jogosítványt.

Az OTP 1949-től országos hatáskörrel a lakossági bankügyletek kizárólagos bonyolítója volt. A kezdeti betétgyűjtő és hitelkezelő funkciója hamarosan kibővült az ingatlanügyletek bonyolításával, később tevékenységi köréhez tartozott a belföldi devizaszámlavezetés, valutaváltás és az önkormányzatok számára banki műveletek végzése is. Teljes körű kereskedelmi banki tevékenysége 1989-től alakult ki.

Az ország export-import forgalmának finanszírozására, devizaműveletek végzésére alakult 1950-ben a *Magyar Külkereskedelmi Bank*. A külkereskedelmi forgalom bővülése, az exportfejlesztési programok szaporodása indokolta, hogy 1981-től az *Inter-Európa Bank* is szerepet kapott a fejlesztési projektek finanszírozásában.

Sajátos színfoltként jelent meg a hazai bankrendszerben 1980. január 1-jén a Középeurópai Nemzetközi Bank, közismert nevén a *CIB*. A bankot dolláralapon működő deviza bankként, területen kívüli státusszal jegyezték be az 1875-ös részvénytársasági jog alapján, tekintettel arra, hogy az új társasági törvény csak 1988-ban született meg. 1995-től kapott bankfelügyeleti engedélyt kereskedelmi banki tevékenység folytatására, kezdetben kizárólag konvertibilis valutában.

2. A kétszintű bankrendszer kialakulása Magyarországon

A kétszintű bankrendszer 1987. január 1-jén jött létre a magyarországi bankreform első lépésének eredményeként. A jegybanki és kereskedelmi banki funkciókat addig egyaránt ellátó MNB a kereskedelmi banki funkcióit átadta az egyidejűleg megalakult kereskedelmi bankoknak. Ezzel a magyar bankrendszer közel négy évtized után ismét kétszintűvé vált. Ezzel megteremtődött a lehetősége annak, hogy a magyar bankrendszer szereplői a legalapvetőbb követelmények, a jövedelmezőség, a kockázatmérséklés és a likviditás szempontjai alapján szervezzék tevékenységüket.

Az MNB-nél végrehajtott "profilisztítás" volt az alapja a három nagy kereskedelmi bank, a Kereskedelmi és Hitelbank, a Budapest Bank és a Magyar Hitelbank megalapításának. A Kereskedelmi és Hitelbank a jegybank korábbi mezőgazdasági, élelmiszeripari, kereskedelmi és idegenforgalmi ügyfélkörét, a Budapest Bank főként az energetikai ágazatok vállalatait, a Magyar Hitelbank a feldolgozóiparét kapta meg. A bankok MNB-től átvett követelés-állományának rossz összetétele, a megörökölt problémás ügyfélkör nagy súlya éveken át rányomta bélyegét a legnagyobb hazai kereskedelmi bankok működésére.

A kereskedelmi bankrendszer működésének szervezeti, jogi keretei több éves folyamat eredményeként alakultak ki. Az 1991. év kiemelkedő fontosságú volt a bankrendszerrel érintő törvényhozás tekintetében. Megszületett az 1991. évi LX. tv. az MNB-ről, az 1991. évi LXIX. tv. a pénzügyintézetekről és a pénzügyintézeti tevékenységről, valamint az 1991. évi LXIII. tv. a befektetési alapokról.

A jogharmonizáció lassú előrehaladása ellenére az EU (akkor még EK) a 90-es évek második felére megteremtette az egységes európai bankpiac kereteit, amelybe már beilleszkelhettek a hazai pénzügyi szabályozás lényeges elemei is. Az új *Hitelintézeti törvény* (Hpt. 1996. évi CXII. tv.) elfogadása alapvető változásokat hozott a bankrendszer intézményeinek formáiban és működési feltételeiben. A kerettörvény jelleggel működő

hitelintézeti szabályozáshoz egyes hitelintézeti formák speciális szabályai kapcsolódnak (Magyar Fejlesztési Bank, takarékszövetkezetek, lakásfinanszírozás új szervezetei). Az intézményi rendszer kiegészült a jelzálog-intézmény létrehozásával. A Földhitel- és Jelzálogbankot a jelzálogtörvény 1997 áprilisi jóváhagyását követően alapította meg az MFB, a Mezőbank, a Postabank és a Pénzügyi Központ. A bank a második világháború utáni első, kizárólag jelzáloghitelezéssel és annak értékpapír-kibocsátással történő refinanszírozásával foglalkozó pénzügyi intézmény lett.

A törvényben megfogalmazott *prudenciális szabályok* nagyrészt már az EU szabályozást követték. Hiányosság főként a szavatoló tőke, a tőke megfelelés tekintetében jelentkezett, összefüggésben az EU előírásaitól eltérő számviteli alapokkal, valamint a még fellelhető fogalmi eltérésekkel. Az új fióktörvény 1998-tól kölcsönösségi alapon tette lehetővé az OECD tagállamokban székhellyel rendelkező bankok számára Magyarországon a fióknyitást. Az Értékpapír Törvény biztosította a hitelintézetek számára is az állampapírok, a zárt kibocsátású papírok forgalmazását, a határidős, illetve az opciós ügyletek tekintetében a befektetési szolgáltatási tevékenység folytatását, ideértve e körben a tőzsdei kereskedést is.

1999-ben a hitelintézetek szabályozása további elemekkel bővült, ilyenek pl.:

- a piaci kockázatok meghatározásának megalapozása érdekében kereskedési könyv került bevezetésére,
- a kis- és közepes vállalkozások fejlődésének előmozdítását szolgáló intézkedéscsomag részeként életbe lépett a kockázati tőkebefektetésekről, kockázati tőketársaságokról, valamint kockázati tőkealapokról szóló törvény,
- megkezdődött az előkészítő munka az országkockázatok kezelésének a szabályozására,
- a köztisztviselők és közalkalmazottak teljes körében 1999. január 1-jétől megtörtént az átállás az átutalásos bérkifizetésekre.

A Jegybank és a költségvetés viszonyát módosították a Jegybanktörvény és a költségvetési törvény változásai, amelyek újabb lépést jelentettek a monetáris és fiskális funkciók szétválasztásában.

3. A hitel-, adós- és bankkonszolidáció évei

A bankrendszer konszolidációs folyamata 1993-ban vette kezdetét és a tervezettnél több évet vett igénybe.

A konszolidációs folyamat szükségességét támasztotta alá többek között:

- a pénzügyi rendszer súlyosabb működési zavarainak elkerülhetősége;
- a bankok pénzügyi és tőkehelyzetének stabilizálása;
- a tőke megfelelés (a mindenkorli fizetőképesség mutatószáma) nemzetközi szintre hozása;
- a privatizálható állapot elérése, és ezzel az állami tulajdon visszaszorítása.

A bankok minősített követelésállománya 1991-ben – nagyrészt a kétszintű bankrendszer elindításakor megörökölt befagyott követelések miatt – igen jelentősen növekedett, a kétes kinnlevőségek elérték a 87,5 Mrd Ft-ot, ami a mérlegfőösszegnek 4%-a volt. A

kétes kinnlevőségek majdnem 79%-a az öt legnagyobb bankra koncentrált. 1992 végén a közel 900 Mrd Ft-ot kitevő banki követelésállományból a hitelminősítési kritériumok szerinti rossz állomány 134 Mrd Ft volt, ezen kívül 59 Mrd Ft-nyi kihelyezés állomány minősült még kétesnek. A portfólió megtisztításához – beleértve a befektetésállományhoz kapcsolódó veszteséget is – szükséges céltartalék képzésére a bankok eredménye és tőketartaléka nem biztosított fedezetet. Így összességében a bankrendszerben a minimálisan elérendő 4%-os tőke megfelelési mutatóhoz közel 100 Mrd Ft forráshiány jelentkezett. A teljes forráshiánynak kétharmada az öt nagy hazai banknál volt kimutatható, ezen belül a Kereskedelmi és Hitelbank, valamint a Magyar Hitelbank forráshiánya jóval meghaladta az öt nagybankon kívüli összes többi banknál mutatkozó hiányt.

A magyar bankszféra konszolidálása – amely 20 bankot érintett – több lépcsőben történt:

- vállalatorientált hitelkonszolidáció (kiemelt vállalatok bankokkal szembeni minősített követelésállományának állami kivásárlása),
- bankok konszolidációja (minősített követelésállományok állami kötvénycseréje),
- állami bankok feltőkésítése (tőkeemelések és alárendelt kölcsöntőke nyújtása).

Az 1993–1994. évi konszolidációs folyamat és a beindult privatizáció hatására a bankrendszer tőkeellátottsága és működésének jövödelmezősége javult. 1995-ben konszolidációs és válságkezeléssel közvetlenül összefüggő feladatként jelentkezett a bankok negatív eredménytartalékának a jegyzett tőke terhére való leírása. A már meglévő tartalékok terhére gyorsuló ütemben került sor a befagyott hitelek, nem jövödelmező befektetések leírására és eladására.

Miért húzódtott el a konszolidáció és miért került sokba?

A konszolidáció során nem került sor az érintett bankok felé világos követelményrendszer és számonkérés megfogalmazására. A parlamenti kontroll hiánya mutatkozott meg abban, hogy aktuális törvényi felhatalmazás nélkül még 1995-ben is sor kerülhetett néhány bank megsegítésére (Budapest Bank, Agrobank, Iparbankház).

A konszolidációs kötvények kamatai a tőkejuttatásokat követően szintén a költségvetést terheltek. A konszolidáció tényleges végrehajtásának a módja mindezekon kívül is többletköltséget jelentett, pl. az MHB kivételével a konszolidáció nem párosult szigorú költségtakarékossági intézkedésekkel, a bankoktól kivásárolt követelésállományt csak alacsony megtérüléssel sikerült behajtani, az állam a kiemelt cégek adósságait a várható megtérülést biztosítónál jóval magasabb árfolyamon vásárolta ki.

A konszolidációs folyamat a közvélemény számára meglehetősen nehezen volt követhető, annak költségeiről is eléggé hézagos adatsorok lelhetők fel, a Postabank ügye egészében még ma sem zárult le. Az valószínűsíthető azonban, hogy a hazai bankok helyzetének stabilizálása legalább ötször annyit emésztett fel, mint amekkora az évtized elején mutatkozó forráshiány volt.

4. A hitelintézetek privatizálása

A kilencvenes évtized elején a hazai tulajdonú bankok igen alacsony tőkeellátottsága, követelésállományuk rossz összetétele, a kockázatkezelés eszköztárának a kialakulatlan-sága, a megfelelő tartalékképzést akadályozó forráshiány, a bankrendszer minimális feltőkésítését, a bankrendszer privatizálásra alkalmassá tételét tette szükségessé. Mind-eközben gomba módra szaporodtak a tőkeerős, korszerű termékeket kínáló, a piaci igényekhez gyorsan alkalmazkodó külföldi és vegyes tulajdonú kis- és középbankok, amelyek egyre nagyobb szeleteket hasítottak ki a hazai nagybankok elől a vállalati ügyfelek piacából, de főként a szinte teljesen ellátatlan lakossági piacból. A hitelintézeti rendszert gyakori szervezeti átalakulások, bankfúziók, megszűnések és profilváltások jellemezték.

1991-ben a 26 bank közül 22 magyar, a többi vegyes és külföldi tulajdonban volt. Az államnak közvetlen tulajdonosi részesedése 12 bankban volt, az OTP-ben kizárólagos tulajdonos, a többinél közvetlen részesedése 35–50% között mozgott. Bár nincsenek adatok az állami vállalatokon keresztül gyakorolt tulajdonosi jogról, ebben a formában is jelentős volt még az állami befolyás a bankrendszerre.

A Magyar Külkereskedelmi Bank 1994. évi privatizációját egy évvel később az OTP és a Budapest Bank részleges privatizációja követte. Ekkor a bankrendszer 3740 Mrd Ft-ot kitevő mérlegfőösszegéből 29%-kal részesedett a 16 állami bank, 66%-kal a 26 külföldi vagy vegyes tulajdonú bank, és mindössze 5% jutott a szövetkezeti formában működő pénzügyintézetekre. 1995-ben a 42 bank és szakosított pénzügyintézet közül 16 még állami tulajdonú volt.

A bankszféra 1996-ban megtorpanó, majd 1997-ben felgyorsuló privatizációjának eredményeként a magyar bankrendszer a nemzetközi bankvilág szerves részévé vált. A külföldi tulajdoni arány 61%-ra növekedett, az állami tulajdon súlya közel 20%-ra csökkent. Jelentős változás következett be több bank pl. a K&H, MHB, Takarékbank, Mezőbank, OTP tulajdonosi szerkezetében, tőkeerejében. A Postabank számára az 1997 júniusi belföldi nyilvános kibocsátás szerény eredményt hozott.

A Mezőbankot még nevében is saját arculatára formáló osztrák tulajdonos, az Erste Bank nagyot lendített 1998-ban a bank működésének eredményességén.

A Budapest Bank korábbi státusza lényegesen átalakult a privatizáció kapcsán, a bank 1998-ban leszakadt a nagybanki élbolytól. Ennek oka, hogy stratégiai tulajdonosa – az amerikai General Electric Capital Services – világossá tette, hogy a továbbiakban a bankot szakosított hitelintézetként kívánja működtetni és a bankot a fogyasztási áruhitelzés terén vezető pozícióba hozni.

A privatizációs folyamat lényegében 2003-ban a Földhitel- és Jelzálogbank, valamint a Postabank eladásával lezárult. A Földhitel- és Jelzálogbankban az állam tulajdonában 53,2% tulajdoni hányad maradt, a dolgozók vásároltak meg 4,2%-ot, a többi magán- és intézményi befektetők tulajdonába került. A bank részvényeit bevezették a tőzsdére. A Postabank megvásárlásáért komoly verseny indult, végül az Erste Bank lett az új tulajdonos, és a fúzió jogi lezárásától, 2004. szeptember 1-jétől Erste Bank Hungary Rt. néven működik. 2003-ban a 38 hitelintézetből mindössze kettő látott el állami feladatokat, a külföldi tulajdoni arány 82%-ra növekedett a bankszektorban.

5. Koncentráció a bankszolgáltatások piacán

A banki tevékenység koncentrációjának alakulásában az univerzális működést támogató szabályozási rendszer, a bankok tőkehelyzetének megerősödése, a piacokért folyó verseny kapcsán előtérbe került mérlethatékonysági követelmények, az intézményrendszer egészét érintő szervezeti átalakulások egyaránt éreztették hatásukat.

A hitelintézeti rendszer mérlegfőösszeg alapján mért koncentrációja a nyolcvanas évek végétől jelentősen csökkent, jelenleg a bankrendszerre közepesen erős koncentráció jellemző.

A tíz legnagyobb hitelintézet piaci részesedése a nyolcvanas évek végén közel 97% volt, 2004-re ez az arány majdnem 20 százalékponttal csökkent. Az öt legnagyobb bankot vizsgálva is hasonló kép rajzolódik ki. 1988-ban az OTP, a Magyar Hitelbank, a Magyar Külkereskedelmi Bank, az Országos Kereskedelmi és Hitelbank és a Budapest Bank állt a mérlegfőösszeg szerinti banki rangsor élén. Ezek a bankok a hitelintézeti rendszer eszközeiből több mint 90%-kal részesedtek. 1991-ben ugyanez az öt bank 75%-ot képviselt a pénzügyi szolgáltatások piacából. 1997-re a legnagyobbak, az OTP, az MKB, a K&H, a CIB és a Postabank a piacnak már csak 55% körüli arányát uralta. (Az eredeti CIB és leánybankja ekkora már egyesült, a privatizálást követően ABN-Amro néven működő MHB pedig a banki rangsorban a 6. helyet foglalta el.) 2004-re az ötök piaci részesedése 56,4% lett, amiben szerepet játszott a K&H és az ABN-Amro 2003. évi fúziója, valamint a Raiffeisen bank helycseréje az időközben privatizált Postabankkal. A magyar bankszféra koncentrációja méretarányosan közel esik a szomszédos Ausztria, valamint a Magyarországhoz hasonló méretű országok, pl. Belgium, Hollandia mutatóihoz.

6. A hitelintézetek tevékenysége 1990–2003 között

A hitelintézeti rendszerben – mint láthattuk – gyökeres változások mentek végbe a kétszintű bankrendszer működésének tényleges beindulásától. A fejlődési folyamat közel sem volt töretlen és nem vezetett odáig, hogy a pénzügyi szolgáltatások színvonalával nemzetközi összehasonlításban is elégedettek lehessünk.

1991-ben a bankok és a szakosított pénzügyintézetek a gazdaság ágazatainak összesített hozzáadott értékéhez 4,7%-kal járultak hozzá, ez az arány 1997-re visszaesett. A mutató alapján a bankrendszer fejlettsége ekkor elmaradt még Spanyolország és Portugália évtized eleji szintjétől is. 2004-ben az ágazatok termeléséből (előzetes adatok szerint) a részesedés 3,4%-ot tett ki.

A bankosítás szintjét jelző mérlegfőösszeg/GDP mutató a következők szerint alakult: 1991-ben 85%, 1997-ben 67% és 2004-ben közel 74%, ez utóbbi mutató nagyjából azonos az EU-hoz velünk egy időben csatlakozott volt szocialista országokéval, de jelentősen elmarad az EU átlagától. A hitelintézeti rendszer – kamatrés és nettó jutalékok szintjén mért – teljesítménye a GDP, illetve az ágazati hozzáadott érték növekedési ütemétől elmaradó ütemben növekedett nominálisan az időszak majdnem egészében. A vizsgált utolsó években az ütemkülönbség mérséklődött, 2004-ben pedig fordított helyzet alakult ki. 1991–2004 között a GDP folyó árakon nyolcszorosára növekedett, a bankok

mérlegfőösszege hétszer lett nagyobb. Ebben – főleg az időszak közepén – a fokozatosan átalakuló vállalatfinanszírozási stratégia mellett a hitelállományok tisztítása, az állampapír-állomány folyamatos leépítése is szerepet játszott.

1991-ben 31 kereskedelmi bank, öt szakosított pénzintézet és 260 takarékszövetkezet működött. Az év végéig már 20 bank kapta meg a devizaüzleti jogosítványokat.

A bankrendszer tevékenysége ebben az évben 30%-kal bővült, a mérlegfőösszeg dinamikus növekedése a külföldi érdekeltségű bankok tevékenységének 86%-os emelkedésével függött össze. Az összesített mérlegfőösszeg év végén 2118 Mrd Ft volt. A bankonkénti átlagos saját tőke az egy évvel korábbi 5,4 Mrd Ft-ról 5,9 Mrd Ft-ra növekedett, ezzel némileg – 7,6%-ról 9,9%-ra – javult a saját tőke aránya a banki forrásokon belül.

Igen kedvezőtlenül hatott az eredményességre a kihelyezés-állomány rossz összetétele. A kockázati céltartalék-állomány az egy évvel korábbihoz képest hétszeresére növekedett. A bankok összes nyeresége az 1990. évi 63 Mrd Ft-ról 36 Mrd Ft-ra csökkent. Ebben szerepet játszott, hogy beszűkült az elfogadható kockázattal hitelezhető ügyfélkör, főként a vállalatok tömeges fizetéseképtelenné válása miatt, de nem elhanyagolható a lakáshitelezés piaci alapokra helyezésének hatása sem.

A bankok többsége a lakosság által vásárolt banki értékpapírok kibocsátásának jelentős növelésével, külföldről történő hitelfelvétellel igyekezett idegen forrásait bővíteni.

Mérsékelt növekedés jellemezte a banki kihelyezések alakulását, amelynek egyik oka az volt, hogy a vállalati szféra számára kiszámíthatóbb kockázatot jelentett a devizahitelek felvétele, erőteljesen bővült a közvetlen külföldi hitelfelvétel.

1995-ben a hitelintézeti rendszer – a 252 takaré- illetve hitelszövetkezeten kívül – 16 állami és 26 magántulajdonú bankból állt. A 200 Mrd Ft alatti mérlegfőösszegű kis- és középbankok térnyerésével összefüggésben a bankonkénti átlagos saját tőke elmaradt az 1991. évi mögött, és 5,2 Mrd Ft-ot tett ki. A mérlegfőösszeg 3740 Mrd Ft volt az év végén, ezen belül a nagy állami bankok együttes mérlegfőösszege több mint 700 Mrd Ft-ot tett ki.

Ebben az évben a banki tevékenység összesített eredménye – az 1993-as mélypontot követően – javulást mutatott, az adózott eredmény majdnem 37 Mrd Ft lett. 1994-ben 13 bank volt veszteséges, 1995-ben számuk nyolcra csökkent. Az eredmény alakulására kedvezően hatott a kamatrés emelkedése és a céltartalékigény mérséklődése, ugyanakkor mérsékelte az eredmény növekedését a működési költségek alakulása, a jutalékos bankszolgáltatások eredményének visszaesése. A bankok jobb portfóliójára vezethető vissza, hogy a céltartalék-képzés a mérlegfőösszegnek mindössze 1,7%-át tette ki, eltérően az előző évekre jellemző 8%-os szinttől.

1997-re a hazai bankrendszer a működés külső feltételrendszerének fokozatos stabilizációja következett be. A szervezeti, tulajdonosi változások hatására átmenetileg egy kettősség volt megfigyelhető a bankrendszerben. Az eredetileg is külföldi tulajdonú vagy korábban privatizált bankok offenzív üzletpolitikával igyekeztek további térnyerésre a szolgáltatások piacán, ugyanakkor a legutóbbi időben magánosított bankok elsősorban pénzügyi helyzetük stabilizálására, a stratégiaváltás feltételrendszerének megteremtésére összpontosítanak. Szinte valamennyi hitelintézet körül megszerződtek a biztosítási

piac, az értékpapír-forgalmazás stb. piac felé történő nyitás lehetőségét biztosító szervezetek is.

A gazdaság lassan érzékelhetővé vált növekedése élénkítően hatott a bankszolgáltatók iránti keresletre, az előző évben beindult hitelexpanzió folytatódott. Egyre növekvő szerephez jutott a devizakereskedelem, az értékpapír-forgalmazás, határidős ügyletek stb. Ezeknek a mérleg alatti tételeknek a mérlegfőösszeghez viszonyított aránya a legnagyobb bankok átlagában 36% közelében alakult, a szektor egészét jellemző átlag 46% volt. A kamatok, a kamatrés csökkenése kedvezőtlenül hatott a banktevékenység jövedelmezőségére, a jutalékos tevékenységek pedig javították az eredményesség mutatóit.

A bankrendszer eszközeinek és forrásainak alakulása elmozdulást hozott a vállalkozói és külföldi kihelyezések, valamint a külföldi forrásbevonás irányába. A forrásnövekményből a lakossági források részaránya az egy évvel korábbi 42%-ról 27%-ra esett vissza. Az idegen források lejáratú szerkezete romlott, a hosszú lejáratú kihelyezések növekvő hányadát finanszírozták rövid lejáratú forrásokkal. A saját források növekedtek, főként a privatizációhoz kapcsolódó új tulajdonosi tőkeemelések hatására, de jelentős mértékű volt a bankrendszer belső tőkefelhalmozásának javulása is. Mindezek hatására a bankenkénti átlagos saját tőke nagysága jóval meghaladta az évtized elejére jellemző átlagot.

A bankrendszer konszolidációs csúcseinek tekinthető 1993–1994. évek óta **1998** volt a nagy veszteségek éve, amelyben meghatározó szerepe volt az orosz és a globális tőkepiaci válság kialakulásának. A bankrendszer szereplőinek egyharmada veszteséggel zárta az évet. Veszteséges lett pl. a K&H és leánybankja a Kvantum Investmen Bank is. Ez utóbbi bezárásáról döntött az anyabank. A privatizált MHB, az ABN Amro veszteségének kialakulása jelentős részt a lakossági üzletág elindításával, biztosító alapításával együtt járó lökészerű költségnövekedéssel függött össze.

Az Állami Értékforgalmi Banknak sikerült végleg szakítania a középbanki státuszával, amiben meghatározó szerepe volt az orosz tulajdonos 1996-os „bevonulásának”.

Tőkehelyzete alapján a Postabank a banki rangsor végén állt (-110 Mrd Ft közeli saját tőkéjével), annak ellenére, hogy jegyzett tőkéje szerint (45 Mrd Ft) rögtön az élen álló OTP után következett. A sajáttőke-arányos nyereségmutató az élen álló Opelbanknál több mint 40% volt, de az OTP esetében is meghaladta a 30%-ot. Az MKB és a CIB mutatói 16–20%, a nyereséges bankok 20. helyén a mutató viszont már nem érte el az 1%-ot sem.

2002-ben a bankrendszer összességében eredményes évet zárt. Az összesített mérlegfőösszeg meghaladta a 10 ezer Mrd Ft-ot, az előző évihez mért 14%-os növekedés eredményeként. A mérlegfőösszeg emelkedése ez évben javuló jövedelmezőséggel párosult. A kereskedelmi bankok átlagában a sajáttőke-arányos nyereség 18,7% lett.

A hitelintézeti rendszer 2002. évi tevékenységére rányomta bélyegét a lakossági hitelezés dinamizmusa. A lakáshitelek állománya egy év alatt két és félszeresére növekedett. Ezzel egyidejűleg jelentős felfutás volt tapasztalható a fogyasztási hiteleknél is, összefüggésben a személygépkocsi vásárlások növekedésével.

A lakossági hitelezés felfutása a megtakarítási kedv lanyhulásával párosult, aminek következtében szeptemberben előállt az a helyzet, amire **az elmúlt 10 év alatt nem volt**

példa, a háztartások – amely hagyományosan nettó megtakarítói pozíciót mutató szektora a gazdaságnak – **nettó hitelfelvevői pozícióba kerültek**. Ugyanakkor a vállalatok szokásos hitelfelvevő pozícióból nettó megtakarítókká váltak.

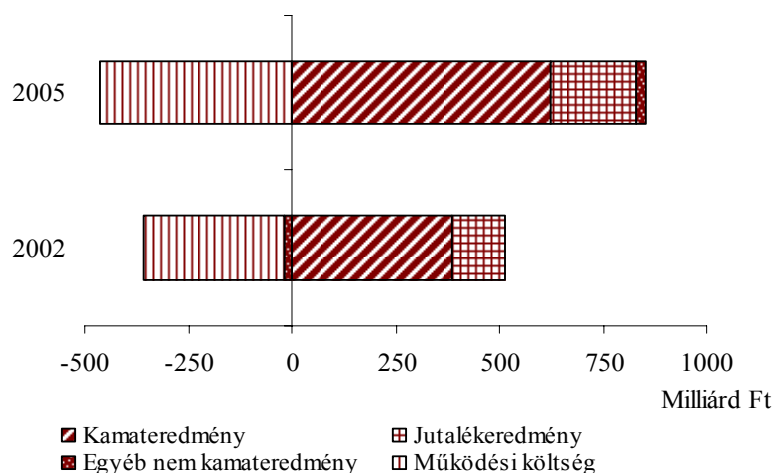
Főként a lakossági hitelpiacon jelen lévő bankok működésének eredményessége javult, eközben a kedvezőtlen nemzetközi hatások azoknak a bankoknak az eredményességét vetette vissza, amelyek a vállalati ügyfélkörök felé nyújtott szolgáltatásokra koncentrálnak, pl. MKB.

2005-ben – a PSZÁF előzetes adatai szerint – folytatódott az előző éveket jellemző dinamikus növekedés a bankszférában. A bankok összesített mérlegfőösszege elérte a 17,6 ezer Mrd Ft-ot, ami 18%-kal volt magasabb az egy évvel korábinál. A növekedés döntően a devizahitelezés felfutásának volt köszönhető. A devizahitelezés növekedésével a vállalkozások hitelein belül megnövekedett (közel 50%-ra) a devizahitelek aránya. A háztartások esetében már 2004-ben lecsökkent a forint-lakáshitel kereslet, amire a bankok gyorsan reagáltak a deviza lakáshitelezés jelentős kínálatbővítésével. Egy év alatt nyolcszorosára növekedett a deviza lakáshitel-állomány, ennek hatására aránya az összes lakáshitelen belül megközelítette a 10%-ot. 2005-ben a háztartások összes bankhiteleinek már közel egyharmada devizahitel volt.

Évek óta megfigyelhető az ügyfélhiteleknek a betéteket meghaladó növekedése, aminek következtében 2003 közepétől már nem lehetett ezeket a hiteleket a betétekből finanszírozni. Ez a külföldi forrásbevonás növelésével volt ellensúlyozható. A külföldi források növekedése erőteljes volt, 43%-kal haladta meg az egy évvel korábit. Ezzel a bankok összes forrásából a külföldi források aránya 19%-ról 23%-ra emelkedett.

5. ábra

A bankrendszer eredményének összetevői, 2002–2005

Forrás: Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete: Gyorsjelentés a pénzügyi szektor 2005. évi fejlődéséről

A bankrendszer bővülő tevékenysége a saját tőke 12%-os növekedésével párosult (a saját tőke 1414 Mrd Ft lett). Ezzel a forrásokon belül a saját tőke aránya némileg lecsök-

kent, az előző évi 8,5%-ról 8,1%-ra. Az átlagos tőkejövédelmesség – kevéssel elmaradva a 2004. évi mögött – 23% körül alakult.

Két kisbank kivételével eredményes évet zárt a bankrendszer 2005-ben. Az adózott eredmény 320 milliárd Ft volt, 16%-kal több, mint az előző év végén. A sajáttőke-arányos eredmény a bankok átlagában 21,8% volt, ami kevéssel maradt el a 2004. évi mögött. A bankrendszer adózás előtti eredményének főbb összetevőit mutatja be az 5. ábra.

A magyar hitelügy és hitelintézeti rendszer több mint másfél évszázados történetének bemutatását követően, egy megfelelő zárzó után kutatva ismét Dr. Vargha Gyula megállapítása tűnik a legtalálóbbnak. A hitelintézetek legfontosabb feladatát taglalva a következőket írta: a tőkében szegény ország gazdasági megerősödést remél attól „ha a nemzeti munka és takarékoság lassan felgyűjti a gazdasági élet éltető nedvét, a szükséges tőkét.”

Irodalom

- Dr. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története, Bp. 1896.
 Dr. Szőnyi Gyula: A Magyar városok hitelintézetei, Statisztikai Közlemények, 68. kötet 3. szám (1937).
 Dr. Szőnyi Gyula: Fővárosi hitelintézetek, Statisztikai Közlemények, 61. kötet 3. szám (1931).
 Statisztikai Szemle 1924/8–9.szám: Szigeti Gyula dr. A magyarországi pénzintézetek betétállománya.
 Statisztikai Szemle 1938. 4. szám.
 Statisztikai Szemle 1940/1.sz. – Gazdasági jelzőtábla.
 Statisztikai Szemle 1940/8-9.szám
 Révai Nagy Lexikon II. kötet Bp. 1911. – A magyar bankügy történeti fejlődése.
 Révai Nagy Lexikon, Magyarország a XX. században, I. kötet, Szekszárd 1996.
 Fodor Oszkár-féle Tőzsdei és Pénzügyi Kompas 1941. évre, Huszonötödik évfolyam, Budapest 1940.
 Magyar Nemzeti Bank: Éves Jelentés, 1991, 1995.
 Figyelő XLIII. Évfolyam 8. sz., 1999. február 25., Top 200, 2003., Top 200, 2004.
 Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, 2000–2001., XI. évfolyam, Budapest 2001.
 Magyar Bankszövetség: A magyar bankrendszer tevékenységének fő jellemzői 2004-ben (www.bankszovetseg.hu).
 Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete: Gyorsjelentés a pénzügyi szektor 2005. évi fejlődéséről (www.pszaf.hu).
 KSH: Magyarország nemzeti számlái, 2002–2003 (Bp. 2005.).
 KSH: Bruttó hazai termék 2004 (előzetes adatok II.) (www.ksh.hu).

KULCSSZAVAK: HITELINTÉZET, BANKRENDSZER
 CREDIT INSTITUTIONS, BANKING SYSTEM
 KREDITINSTITUT, BANKSYSTEM

Summary

Cornerstones in the development process of the credit institution system in Hungary were the underdeveloped economic state of the country in the beginning, then the War of Independence, and World Wars. The authors of this article attempt to give a comprehensive picture of the more than one-and-a-half-century development of credits, the credit institution and banking system in Hungary, and the ups and downs in development

MÓDSZERTAN – STATISZTIKAI GYAKORLAT

AZ ADATFELVÉTELEK ÖNÉRTÉKELÉSI KÉRDŐÍVE AZ EUROSTATNÁL

FÖLDESI ERIKA – MAG KORNÉLIA

A „DESAP” adatfelvétel önértékelési kérdőívet, amely az adatfelvételek minőségének egységes értékelésére szolgáló eszköz, az Eurostat szakemberei készítették. Ebben a cikkben bemutatjuk a „DESAP”-kérdőív kialakításának célját, körülményeit, szerkezetét, felépítését, tartalmát, a KSH kapcsolatát a kérdőívvel, milyen minőségméréssel kapcsolatos tapasztalatokat szereztünk a kérdőív kitöltése kapcsán, és hogy mi lesz a kérdőív további sorsa az Eurostatnál és a Központi Statisztikai Hivatalban.

A DESAP kialakításának körülményei

A DESAP elkészítésének célja az volt, hogy az adatfelvételek vezetőjének egy olyan eszköz álljon rendelkezésére, amely egyaránt támogatja a statisztikai folyamatok és a termékek rendszeres minőségellenőrzését, és a további fejlesztések átgondolását is.

Ha a DESAP-ot értékelési eszköznek tekintjük, akkor kitöltésével az adatfelvétel felelősének lehetősége nyílik a saját felvételénél a minőség átfogó értékelésére az Európai Statisztikai Rendszer minőségkritériumainak megfelelően. Ha az adatfelvétel fejlesztése a fő cél, akkor a kérdőív segítséget nyújt a fejlesztési intézkedések átgondolásához, a problémák kockázatának becsléséhez.

Ezen kívül az adatfelvételek minőségének összehasonlítása is a célok között szerepelt: egyrészt ugyanazon adatfelvétel minőségének időbeni változását lehet a kérdőív segítségével nyomon követni, másrészt a különböző adatfelvételeket, vagy azok egyes részfolyamatait lehet összehasonlítani.

A DESAP készítői tisztában voltak azzal, hogy az önértékelési eszközök nem nélkülözhetik a szubjektív elemeket, nem lehetnek olyan szigorú módszertani szabályai, mint egyes minőségmutatóknak, és ritkán alapulnak mérőszámokon, így a DESAP-kérdőívet is ennek megfelelően alakították ki. Ugyanakkor a szubjektivitás ténye megnehezíti a célul kitűzött összehasonlítási lehetőségeket.

A kérdőív kialakítását közvetlenül a LEG Minőségi ajánlásai között szereplő 15. ajánlás alapozza meg, amely kimondja: „Szükség van egy egységes ellenőrző lista kifejlesztésére”.

tésére az Európai Statisztikai Rendszer (ESR) adatfelvétel felelőseinek önértékelési programjához”. (*Eurostat* [2004a])

A DESAP kérdőívet egy Eurostat projekt keretében hozták létre. A „Development of a Self Assessment Programme” (DESAP) projekt 2002 októberében indult és 2003 októberében záródott, ebben az időszakban nem csak a kérdőív kifejlesztése történt meg, hanem az akkori Európai Unió tagországok¹ tesztelték, véleményezték is a kialakított kérdőívet.

A LEG ajánlásnak megfelelő egységes jelző azt jelenti, hogy az ESR-ben jelenleg alkalmazott különböző típusú adatfelvételeknél egyaránt használható legyen az önértékelési eszköz. Ennek a feltételnek a DESAP-kérdőív megfelel, hiszen van benne mintavételre és teljes körű felmérésre, adminisztratív adatokra, összeírókra, regiszterekre vonatkozó kérdés egyaránt. Ennek megfelelően minden egyes adatgyűjtésnél van olyan kérdés-blokk, amelyet nem kell kitölteni.

A LEG ajánlás másik feltétele az „egyszerűség”. Ezt a DESAP-kérdőív az egyszerű kérdésfeltevéssel, a félig nyitott kérdések alkalmazásával, és a viszonylag kevés számú választ váró kérdés használatával éri el.

A DESAP felépítése

A DESAP-kérdőívet az adatfelvételek általános folyamatának megfelelően alakították ki. (Míg a standard minőségjelentés termékorientált értékelő eszköz, addig a DESAP folyamatorientált.) A teljes folyamatot hét elkülönülő szakaszra bontották, amelyeken belül további témákat vizsgálnak. A hét fő szakasz a következő:

- I. Döntés a felvétel megindításáról
- II. A felvétel tervezése
- III. Adatgyűjtés
- IV. Adatrögzítés és -feldolgozás
- V. Adatelemzés és termékminőség
- VI. Dokumentálás és tájékoztatás
- VII. Fejlesztési ciklus

Természetesen a kitöltés megkönnyítése érdekében a hét fő fejezetet kiegészítik különböző technikai fejezetek. Ilyen a bevezető fejezet, amelyben röviden leírják a DESAP kialakításának célját, és felépítését. Szintén a kérdőív elején található egy értékelési diagram, ami a kérdőív kitöltése után az eredmények gyors összefoglaló értékelésére ad lehetőséget. A kérdőív végén pedig egy szöveget találhatók, amely a statisztikai szak-kifejezések egységes értelmezéséhez nyújt segítséget. Ez a szöveget különösen akkor hasznos, ha például a DESAP-ot az új munkatársak képzésénél is felhasználják.

¹ A projekt vezetője, koordinátora a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal (Federal Statistical Office Germany) volt, további résztvevők voltak: Osztrák Statisztikai Hivatal (Statistics Austria), Finn Statisztikai Hivatal (Statistics Finland), Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT), Brit Statisztikai Hivatal (ONS) és a Svéd Statisztikai Hivatal (Statistics Sweden).

Kérdéstípusok a DESAP kérdőívben

A DESAP-kérdőívben az általános kérdőíveknek megfelelő mindhárom kérdéstípus megtalálható:

- zárt,
- nyitott és
- félig zárt – félig nyitott kérdések.

A zárt kérdések előnyét a kialakítók abban látják, hogy egyrészt gyorsítja a kitöltés folyamatát, másrészt az egyes válaszlehetőségek ötleteket adhatnak a további fejlesztésekhez. A legtöbb esetben azonban félig zárt – félig nyitott kérdésekkel találkozunk, így a válaszadónak lehetősége van a felsorolt kategóriákon kívül más választ is adni, illetve kiegészítheti a válaszait, ami a későbbi kitöltéskor, vagy más érdeklődő személy részére segítséget nyújt a válaszok pontos értelmezéséhez.

A nyitott kérdések is két csoportra bonthatók: egyrészt minden egyes fejezet végén nyitott kérdések találhatók, ahol a kitöltőnek lehetősége nyílik a teljes fejezet-tel/témakörrel kapcsolatos véleményeit, kiegészítéseit megírni; másrészt néhány kérdés célja, hogy a fejlesztések szempontjából fontos problémákat gyűjtse össze.

A zárt kérdések között kiemelkedő szerepe van az úgynevezett értékelő kérdéseknek (15 kérdés), ezért ezeket, hogy kiemelkedjenek, sötétebb háttérszínnel külön is jelölik. Ezek a kérdések a készítők által legfontosabbnak ítélt problémákra, mutatókra kérdeznek rá, minden esetben egységesen ötfokú skálán értékelve az adott területet. A kérdéseket úgy választották ki, hogy a minőség minden egyes területére vonatkozóan legyen kérdés. Ennek megfelelően az értékelő kérdésekre adott válaszok lényegében összefoglalják a kérdőív fő területeit, összességük tekinthető a DESAP rövid összefoglalójának, mert ha csak ezeket a kérdéseket töltjük ki, akkor is képet kapunk az adatfelvétel minőségéről.

Az értékelési diagramm

A 15 értékelő kérdés segítségével rajzolható meg a kérdőív elején található értékelő diagramm. A kérdésekre adott válaszoknak megfelelően az ovális ábra egyes „sugarain” kell ábrázolni a választott értékeket, majd a kapott pontokat össze kell kötni. Mivel az 1-gyel jelölt legrosszabbnak tekintett értékek az ábra középpontjánál találhatóak, a legjobbak pedig az ábra szélén, így az értékelésnél figyelembe vett kérdések szempontjából annál jobb egy adatfelvétel minősége, minél nagyobb az ábrázolt terület nagysága.

A kérdőív-készítők célja az volt, hogy az ábra segítségével áttekinthető képet kapjunk az adatfelvételek minőségéről, egyszerűbben nyomon követhessük az adatfelvétel minőségében bekövetkezett változásokat, illetve könnyebben összehasonlítsuk az egyes adatfelvételek minőségét.

Problémák az értékelő kérdésekkel és az értékelő diagrammal

Az értékelő kérdések alapján történő összehasonlításnál problémát jelenthet, hogy a kérdések a legtöbb esetben úgy vannak megfogalmazva, hogy a válaszok nagy mérték-

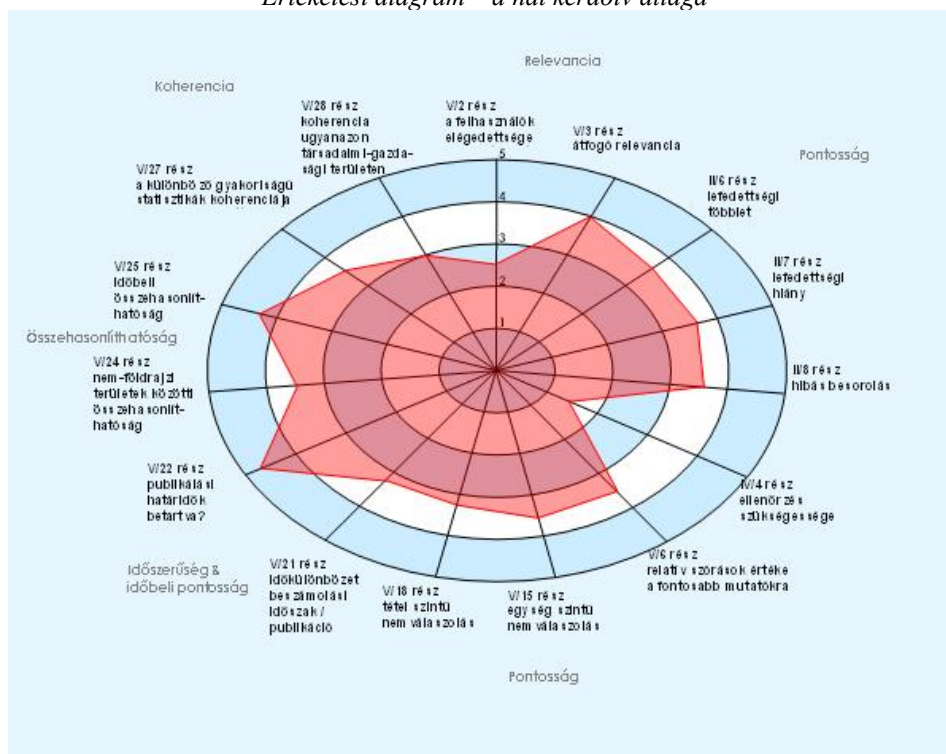
ben szubjektívek lesznek, nagyon függenek a válaszadó személyétől. Ennek megfelelően, ezek a kérdések csak akkor hasonlíthatók össze egymással, ha ugyanaz a személy végezte az egyes adatfelvételek értékelését. Ez pedig különböző adatfelvételek esetén ritkán fordul elő.

Szintén problémát jelent, hogy míg a kérdésekre adható válaszok lineáris változók, addig az ábrán megjelenő változás nem lineáris. Azaz ha egy kérdésre adott választ egy egységgel jobbra értékelek, akkor a területben bekövetkezett növekedés nem egy egy-ségnyi lesz.

További probléma lehet, hogy az értékelő diagramnál az egyes kérdések azonos súllyal szerepelnek, miközben lehet, hogy vannak olyan kérdések, amik az adott adatfelvételnél elhanyagolható fontosságúak, és emiatt nem fektetnek a terület fejlesztésére nagyobb hangsúlyt. Persze lehetőség van a nem releváns kérdések kihagyására, de mivel a végén a pontokat össze kell kötni, ez is torzítja az ábra alapján történő összehasonlítást.

1. ábra

Értékelési diagram – a hat kérdőív átlaga

„Quality in Statistics” Pilot Project

A DESAP fejlesztésének újabb fázisát jelentette a „Quality in Statistics” Pilot Project, amely a Phare 2002 finanszírozási program keretében 2004-ben kezdte el munkáját. Fő

célja az volt, hogy felmérjék a résztvevő országokban az adatfelvételek és a minőség értékelésére használt módszereket, ezek fejlesztéséhez segítséget nyújtson, valamint a tapasztalatokat összefoglalja, amely kiindulást jelenthet az Eurostat minőségi irányelveinek és mérési mutatóinak korszerűsítéséhez.

A projektben (a Phare Program feltételeinek megfelelően) az új tagországok egy része és a jelenleg csatlakozásra váró országok vettek részt: Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Bulgária, Románia.

A projektben részt vevőknek egyrészt a DESAP-kérdőívet kellett hat (részben előre megadott) felvételre kitölteni, másrészt el kellett készíteni a minőségjelentések és a minőségmutatók leltárát. A KSH-ban a DESAP a következő adatfelvételekre lett kitöltve: Munkaerőfelvétel, SBS Feldolgozóipar, STS Kiskereskedelem, Munkaerőköltség, Innovációs Statisztikai, Gazdaságszerkezeti Összeírás.

A munkát először a kérdőív lefordításával kezdtük, hogy az egyes szakkifejezések eltérő értelmezése ne okozzon problémát a kitöltés során. Az adatfelvételek felelősei először magyarul, majd angolul töltötték ki a kérdőívet, a munkában más szakértők (informatika, módszertan) segítségét is igénybe vették. Mind a kitöltés során, mind a felmerült problémák megoldásában segítségünkre volt Michael Colledge, a Project egyik szakértője, akivel a KSH-ban tett három napos látogatása során személyesen is konzultálhattunk.

A kérdőív kitöltése során szerzett tapasztalatokról a DESAP egyes fejezeteinek ismertetésénél kitérünk.

A DESAP egyes fejezeteinek tartalma és a kitöltés során szerzett tapasztalatok

A továbbiakban részletesen bemutatjuk a DESAP-kérdőív egyes fejezeteit és a kitöltés során szerzett tapasztalatokat. A DESAP-kérdőívet kitöltő felvételek minőségéről kapott eredményeket nem célunk bemutatni, mivel a kérdőív az önértékelést szolgálja.

I. Döntés a felvétel megindításáról

A felvétel megindításakor a minőség dimenzió közül először a relevanciának való megfelelést kell számba venni. Akkor mondjuk, hogy a statisztikai termék releváns, ha kielégíti a felhasználók igényeit, ezért ezeket az igényeket már az indulásnál fel kell mérni. A kérdőív első fejezete ezen igények pontos ismeretét kívánja feltérképezni különböző szempontok szerint.

Az adatfelvétel felelősének választ kell adnia a felvétel megindításának jogi háttérérről.

Meg kell adnia a fontosabb felhasználók nevét, típusát, 1-től 5-ig terjedő skálán rangsorolva a felhasználás fontosságát. Az ismert felhasználók rangsorolásán túl a felvétel felelősének a ki nem elégített felhasználói igényeket is fel kell sorolnia. A problémakezelés lehetőségeinek áttekintése a következő felvétel tervezésekor nyújthat segítséget. Azonban mind a két felhasználói kör (kielégített igények, ki nem elégített igények) felsorolása, fontosságuk, elégedettségük szintje nem határozható meg, ha nem áll rendelkezésre valamilyen fajta nyilvántartás róluk, illetve ha a velük történő konzultációnak nincs kidolgozott formája.

A tényleges tervezési fázis előtt meg kell alapozni a felvétel tartalmát, jellemzőit, az alapvető definíciókat és osztályozásokat. Ezért fontos, hogy a felvétel célját pontosan megfogalmazzuk. Ennek írásos formában való megléte hozzájárul a felvétel jó minőségéhez.

Vannak olyan esetek, amikor a jogszabályi előírás szigorúbb feltételeket szab, mint amit a felhasználói igények megkövetelnének. Ebben az esetben a jogszabály alkotóját kell a fő felhasználónak tekinteni. Ilyen esetben a DESAP alapján torz képet kaphatunk a felvétel felhasználóinak elégedettségéről.

II. A felvétel tervezése

A felvétel tervezése fejezetben az adatgyűjtés és -feldolgozás minden szakaszára kiterjedő, a minőségbiztosítás alapjául szolgáló információk számbavétele történik meg.

Első lépésben a felvételben szereplő fogalmak pontos meghatározása szükséges. A felvételi fogalmak gondos megválogatása és tervezése különösen fontos a fogalmi összehasonlíthatóság, a koherencia és az időszerűség biztosítása szempontjából. A tervezési fázis kezdetén tisztázni kell, hogy van-e valamilyen hivatali, vagy nem hivatali felvétel, amellyel az adott felvétel összehasonlítható. Meg kell adni a keretrendszerrel, osztályozási rendszerrel használt szabványokat. Az erre a részre vonatkozó értékelő kérdések a lefedettség-többletre, lefedettség-hiányra, valamint a besorolási problémákra vonatkoznak, melyekből a pontosság dimenziójának több fontos minőségi mutatója határozható meg.

Mintavételes felvételek esetén a mintavételi terv pontos ismertetése a minőségi értékelés fontos része. A pontosság maximális vagy kívánt szintje nagyban függ a mintavételtől, ezért ennek tervezése során körültekintően kell eljárni. A mintavételi eljárást pontosan dokumentálni kell a DESAP-kérdőívben, beleértve a mintavétel illetve mintanagyság meghatározásához használt szoftver megnevezését is. A felvétel felelősének választ kell adnia, hogy a mintanagyság pontosság és költség szempontjából optimalizált-e, használnak-e rotációt a válaszadói terhek csökkentésére és, hogy az elért mintanagyság milyen mértékben tér el a kívánttól.

A kérdőív alapú felvételek esetén a mérőeszközök fejlesztése és tesztelése, mind a pontosság javítása, mind a válaszadói terhek csökkentése szempontjából fontos kérdés. A jól kifejlesztett mérőeszközök minimalizálják a mérési hibát, és javítják a kapcsolatot a megkérdezettekkel. Az erre vonatkozó kérdések a kérdőív vagy interjú minőségének főbb szempontjaira összpontosítanak, mint a kérdőívek tesztelésének időtartama, a tesztelés szakaszai, módja. A kérdőív tervezésénél a lehetséges válaszadói terhek csökkentésére számos lehetőség adódik (pl. zöld szám feltüntetés, indoklási lehetőség, stb.), melyek számbavételével a kérdőívek minőségéről kaphatunk képet.

Technikailag problémát jelenthet, hogy a fejezet jelentős része, a mintavételi tervre vonatkozó kérdések, nem minden adatfelvétel esetén relevánsak, ugyanakkor a fejezet második része minden adatgyűjtésnél fontos. Ez a két rész nincs jól elkülönítve, ami megnehezíti a kitöltést. A nem mintavételes felvételek tervezésénél (például census) felmerülő problémákra, minőségi jellemzőkre a DESAP-kérdőív nem kérdez rá.

A kérdőív tervezésére, tesztelésére vonatkozó kérdéseket egy évek óta folyó adatgyűjtésnél nehéz értelmezni. Például egy integrált gazdaságstatisztikai felvételnél a kérdőív formai követelményei kötöttek, ezért a vonzó kivitelezés, mint adatszolgáltatói elvárás kevésbé megvalósítható. Az Eurostat által igényelt adatgyűjtésnél sincs nagy mozgáster a kérdőívek tartalmi alakítására.

III. Adatgyűjtés

Az adatgyűjtések különböző formái közötti választáskor meg kell fontolni, hogy az adatok minél nagyobb pontosságához melyik felvételtípus a legmegfelelőbb. A felvétel vezetőinek olyan adatgyűjtési módszert kell kiválasztaniuk, amely csökkenti a mérési hibákat és a válaszadók terheit.

Ebben a fejezetben a kitöltőnek pontosan be kell mutatni az általa használt adatgyűjtési módszert (pl. interjú: azon belül CATI), és indokolni kell, hogy mire alapozta a döntését a választásnál.

A kérdőív lehetőséget nyújt, hogy az adatgyűjtés további minőséget befolyásoló részleteit az adatgyűjtés típusának megfelelően mérje fel. Így például, ha a felvétel során adminisztratív adatokat használnak, akkor ezen adatok minőségével kapcsolatos információk rendelkezésre állásának számbavételére, az összekapcsolás módjára, eredményeire vonatkozó kérdések segítségével kaphatunk képet az adott felvétel minőségéről. Külön rész foglalkozik az önkitöltős, interjú típusú (megkülönböztetve a számítógépes segítséggel zajló interjú típusú felvételeket) és a vegyes módszerű felvételekkel.

Az interjú típusú felvételek esetében a DESAP-kérdőív külön hangsúlyt fektet rá, hogy a kérdezőbiztosok munkájáról pontos képet kapjunk. Az interjú lebonyolításának módja nagymértékben befolyásolja a válaszadóval való kapcsolatot. Ennek a kapcsolatnak az optimalizálása és a mérési hiba csökkentése érdekében figyelmet kell fordítani a kérdezők kiválasztására és oktatására. A kiválasztás és az oktatás mellett azonban az összeírói terhek, valamint jutalmazásuk is befolyással lehet a minőségre.

Az összeírók demográfiai adatai, motiváltságuk, ellenőrzésük, képzésük színvonala, valamint a kérdés módja és időpontja, az adatszolgáltatók túlterhelése mind befolyásolhatja a válaszadói készséget. A nemválaszolás csökkentése rendkívül fontos a mintanagyság csökkentésének elkerülése és a torzítás minimalizálása érdekében. A számítógéppel támogatott interjúk esetén az előre beépített hihetőség-ellenőrzések, valamint az újra megkeresés is a nemválaszolás csökkentésére szolgáló módszerek. A DESAP-kérdőív a felvételnél használt különböző módszereket kívánja számba venni.

Költséghatékonyság szempontjából elkerülhetetlen, hogy a terepmunka kellő alapos-sággal, az optimális időpont, összeíró szám figyelembevételével kerüljön megtervezésre. Fontos kérdés, hogy a terepmunka időszaka lefedi-e a teljes beszámolási időszakot, illetve, hogy az adatgyűjtési időszak kiterjed-e a munkaszüneti napokra vagy előre nem tervezett eseményekre (sztrájk) is. A terepmunka részeként az adatvédelemre is gondolni kell, a bejövő és kimenő mikroadatok számára a különböző használt adatvédelmi módszerek megadása szükséges.

A DESAP-kérdőív kitöltése során azzal a problémával szembesültünk, hogy a túlzott általánossággra való törekvés (egy fejezetben belül próbálják lekérdezni a lehetséges összes

felvétel-típusra vonatkozó információkat) megnehezíti a DESAP értelmezését, kitöltését. Jóval nagyobb hangsúlyt fektet a számítógéppel támogatott interjúkra, mint a hagyományos papír alapú kérdésre, ami a KSH-ban még nem biztosított. Ugyanakkor az intézményi felvételek adatgyűjtési szakaszának minőségét nem térképezi fel kellő részletességgel.

IV. Adatrögzítés és -feldolgozás

Az eredeti adatok konvertálása számítógép által olvasható formátumba és az adatok kódolása olyan folyamatok, melyek során előfordulhatnak hibák. Ezeknek a hibáknak minimálisra való csökkentéséhez különböző módszerek használata szükséges. Az adatok rögzítésének (kézi, elektronikus, stb.), valamint kódolásának módja és ellenőrzése fontos információt nyújthat az adatok minőségéről.

Az ellenőrzés során olyan eljárások alkalmazása szükséges, amelyek lehetővé teszik a hiányzó, helytelen vagy inkonzisztens elemek azonosítását, illetve a hibás adatok megjelölését. Fontos kérdés, hogy az adott felvételben milyen eljárást alkalmaznak a nyers adatok ellenőrzésére, tesztelték-e az ellenőrzési eljárást, használnak-e prioritási sorrendet az ellenőrzés során, illetve milyen feltevéseken alapul a módszer. A hiányzó értékek, nulla értékek és lehetetlen értékek megkülönböztetése a feldolgozás későbbi szakaszai szempontjából fontos.

Amennyiben a különböző hibákról statisztikát készítenek, a minőség mérésének segítségével lehetőség nyílik a jövőbeni fejlesztési lehetőségek kidolgozására.

A feldolgozási folyamat következő fontos szakasza a javítás és pótlás. A javítási és pótlási eljárások használatával lehetőség nyílik a hibás adatok kijavítására, a hiányzó adatok pótolhatóak, miközben a sokaság eloszlása változatlan marad. Az ellenőrzés során feltárt hibák javítására használt módszereket pontosan meg kell határozni, megadva, hogy az egyes módszert a hibák hány százalékánál használták. A választott javítási, pótlási módszert többféle szempont szerint is be kell sorolni. Ilyen csoportosítási lehetőség: automatizált-kézi, determinisztikus-sztochasztikus, egyszerű pótlás – többszöri javítás. A további felhasználhatóság szempontjából fontos kérdés, hogy a javított, pótlott értékek meg vannak-e jelölve, valamint, hogy az eredeti adatokat megőrzik-e.

A KSH-ban az adatrögzítés, ellenőrzés több helyen is zajlik: régiós igazgatóságokon, kompetencia központban, távmunkában, egyes esetekben a központban. Ezért fontos, hogy egy felvételre vonatkozóan a különböző helyeken azonos módon történjen a rögzítés, kódolás, ellenőrzés. A DESAP-kérdőív a feldolgozási folyamat ezen szakaszaira ilyen részletességgel nem tér ki.

A fordítás során derült ki, hogy az imputálás fogalmát másképp definiálták a DESAP készítői, mint ahogy a KSH-ban ezt a fogalmat használjuk. Ők a pótlás mellett a javítás fázisát is ide sorolják.

V. Adatelemzés és termékminőség

Minden statisztikai hivatalnak értékelnie kell az adatok minőségét. A DESAP-kérdőív ezen fejezete az Európai Statisztikai Rendszer minőségi dimenzió alapján kezeli és értékeli az adott felvételtől származó adatok minőségét. A fejezet elsősorban az adatminő-

ség értékelésére szolgáló kérdéseket tartalmazza, kiegészítve néhány egyéb adatminőségi szemponttal.

Az egyes minőségi dimenziókon belül általában az adott dimenzióhoz tartozó minőség-mutatók jellemzőit járják körül a kérdések, anélkül, hogy a minőségmutatók konkrét értékét meg kellene adni. Az adatminőség értékelésén túl ebben a fejezetben esik szó az adatok elemzéséről és az adatvédelem kérdéseiről is.

Ez a fejezet tartalmazza a legtöbb értékelő kérdést (15-ből 11-et), és ezek mindegyike konkrétan kapcsolható a standard minőségmutatók valamelyikéhez. (HIVATKOZÁS)²

Relevancia

A relevancia annak a mértéke, hogy a statisztikai adat mennyire elégíti ki a jelenlegi és a potenciális felhasználói igényeket: minden szükséges statisztikai adat elkészül-e, a használt fogalmak milyen mértékben felelnek meg a felhasználói igényeknek.

A relevanciához kapcsolódó egyetlen standard minőségmutató a felhasználói elégedettség index. A kérdések ennek számítására, értékelésére és az átfogó relevanciára vonatkoznak.

Pontosság

A pontosság statisztikai értelemben a számítások vagy becslések közelségét jelenti az (ismeretlen) vagy valódi értékekhez. A pontosság elérése és értékelése alapvetően két részre osztható: a mintavételi és a nem mintavételi hibák értékelésére. Nem mintavételi hibák lehetnek lefedettség hiányok, feldolgozási hibák, modell-feltételezési hibák és a nem válaszolásból származó torzítások.

Ebben a részben a kérdések többsége a mintavételi hibára, a relatív szórásra vonatkozik, a nem mintavételi hibák közül leginkább a nemválaszolás mérésére, kezelésére koncentrálnak.

Időszerűség és időbeli pontosság

Az ütemterv betartása és az időben történő publikálás minden statisztikus számára alapvető. A felhasználók részéről talán ez tekinthető a legfontosabb igénynek, mivel nagymértékben befolyásolja a felhasználás hatékonyságát. Az információ időszerűsége azt az időtartamot jelöli, amely az esemény vagy jelenség felmerülése és az azt leíró információ elérhetősége között telt el. Az időbeli pontosság egy előre bejelentett közlési időpont és a tényleges közlés időpontja közötti eltérésre vonatkozik.

Ebben a fejezetben ismét a termékminőség-mutatóknak megfelelően az időbeli eltéréseket vizsgálja a DESAP-kérdőív: a referencia időszak és a publikálás között eltelt időt, a tervezett és tényleges publikálás közötti időt.

Összehasonlíthatóság

Az összehasonlíthatóság az alkalmazott statisztikai fogalmakban és mérési eszközökben/eljárásokban jelentkező különbségek hatását próbálja számszerűsíteni. Az összehasonlíthatóságot földrajzi területek, tárgykörök és időszakok között is lehet vizsgálni.

² Csak azokra a dimenziókra tér ki, amelyek a folyamatszakszokhoz kapcsolódóan nem kerülnek részletes bemutatásra, például a hozzáférhetőség kimarad, mert ezt a tájékoztatás témakörnél tárgyalja.

A kérdések azonban röviden csak az egyes statisztikákkal való összehasonlíthatóságot és az időbeli összehasonlíthatóságot vizsgálják.

Koherencia

A statisztikák koherenciája a különböző felhasználási célokból előállított adatok kombinálhatóságának való megfelelés.

Ez a rész egy-egy kérdésben vizsgálja az adatfelvétel önmagával való kapcsolatát és más adatgyűjtésekhez való viszonyát.

Adatelemzés

Az adatelemzés célja az adatokból a főbb megállapítások levezetése és az adatok közlésre való előkészítése az igények szerint.

A kérdések azt vizsgálják, hogy a felvétel felelősei képesek-e speciális adatelemzést is igénylő felhasználói igények kielégítésére, és mik azok az elemzési módszerek, amiket rendszeresen használnak.

Adatfeldedhetőség ellenőrzése

Az adatszolgáltatók információit bizalmasan kell kezelni, a lehető legnagyobb mértékben megőrizve az adatok hasznosságát.

A kérdések az alapvető közlési módokra és az adatvédelmi technikákra koncentrálnak, ugyanakkor a konkrét adatvédelmi módszerekre nem kérdezik rá.

Az értékelő kérdéseknél a korábban említett szubjektivitáson túl további problémát jelent, hogy a kérdésekben szereplő mutatók számítási módjára nem kérdezik rá, így a különböző számítási módokon alapuló értékelés, összehasonlítás megkérdőjelezhető.

Ennek a fejezetnek a kitöltéséhez is szükség van további szakértők (mintavétel, adatvédelem, informatika) bevonására.

VI. Dokumentálás és tájékoztatás

Az adatok érthetősége szempontjából a metaadatok pontos dokumentálása elengedhetetlen. A termelési folyamat teljes leírása szükséges, ideértve az adatforrásokat, fogalmakat, definíciókat és az alkalmazott módszereket. Dokumentálás mind a nemzeti statisztikai hivatalok számára a minőség javításához, valamint a munkák átvételekor, mind a felhasználók számára a jobb megértés és az adatok pontosabb felhasználása céljából fontos.

A DESAP-kérdőív ezen fejezete az esetlegesen felhasznált adminisztratív adatok dokumentáltságától a minőségjelentés készítéséig, nagy hangsúlyt fektetve a minőségi ismérvekre, a folyamat egyes szakaszainak dokumentáltságát veszi leltárba.

A termelési folyamat szakaszainak dokumentálása mellett, az adminisztratív és a minőséget befolyásoló folyamatokat (pl. anyagi eszközök szervezése és adott felvételre való fordítása) is pontosan dokumentálni kell.

A metaadatok és minőségmutatók megléte azonban önmagában nem hordoz plusz információt az adatról, ha a hozzáférhetőség nem biztosított, vagy a közlés formája nem megfelelő.

A dokumentáltság mellett ezen információk közlésének részletessége, a felhasználók ilyen irányú elégedettsége, valamint a javítási lehetőségek, pontok számbavétele a felvétel érthetősége és hozzáférhetősége szempontjából hordoz fontos információkat.

A pillanatnyi felhasználókon túl a jövőben további igény merülhet fel a jelenlegi adatok iránt. Az adatokat archiválni kell, hogy a jövőben újra használni tudjuk, például ha idősor elemzéshez van rájuk szükségünk. Az archiválás megléte, valamint az archivált adatok megfelelő védelme a minőség fontos fokmérője.

Erre a fejezetre jellemző a zárt kérdések használata, ami nem teszi lehetővé az egyedi megoldások bemutatását. Így például a termelési folyamat dokumentálásánál, vagy a számított minőségmutatók felsorolásánál csak az előre megadottak közül lehet választani, kizárva a speciális módszerek megismerését.

VII. Fejlesztési ciklus

A statisztikai hivatal irányítási folyamataiba a minőségirányítást is be kell építeni, mivel a hivatal felelős az összes statisztikai program esetében az adatminőség, a felhasználói igények, a költségvetési korlátok és a válaszadói terhek közötti egyensúly megteremtéséért. A munkafolyamat lépéseinek értékelésére és javítására tett erőfeszítések folyamatosan befolyásolják az előállított statisztikák minőségét, ezt nevezik fejlesztési ciklusnak.

A minőség szempontjából fontos, hogy a felvételek naprakészek legyenek, amihez szükséges, hogy folyamatosan javítani kell az információgyűjtő képességet, valamint rugalmasan kell tudni reagálni az új igényekre.

A nemzeti hivataloknak a jó minőségű statisztikai információ előállításához a munkatársak képességeit szinten tartani és fejleszteni kell. Fontos felmérni, hogy a felvételért felelős munkatársak rendelkeznek-e megfelelő tudással és hozzáértéssel az adott tárgykörben. A DESAP-kérdőív kitöltőjének a munkatársak cserélődésének, valamint a képzésüknek minőségre gyakorolt hatását kell megítélnie.

A fejlesztési ciklus másik fő alkotó eleme a minőségirányítás. A minőségirányítás átfogó célja az ésszerű igényeket kielégítő, költséghatékony termékek előállítása kell legyen.

Ez a fejezet sok olyan kérdést tartalmaz, amely nem kapcsolható konkrét adatgyűjtéshez, hanem általában az egész hivatalra jellemző. A munkatársak szakértelmére vonatkozó résznél például a KSH-ban a rögzítők nem specializálódnak az egyes felvételekre, hanem több felvétel kérdőívét is rögzítik.

A DESAP-kérdőív további sorsa

A DESAP-kérdőív kitöltésében résztvevő országok nem mindegyike fordította le a kérdőívet saját nyelvére, ezért az Eurostat szakfordítói jelenleg készítik a hivatalos fordításokat. Az első verziók ellenőrzése, javítása a nemzeti statisztikai hivatalokban most zajlik.

A Litván Statisztikai Hivatalban egy újabb projekt keretében elkészítik a DESAP elektronikus változatát az e-DESAP-ot. Sajnos ebben a Pilot projectben összegyűjtött

tapasztalatok még nem jelennek meg, azonban az elektronikus forma lehetővé teszi a könnyebb átdolgozást.

A hazai kitöltés során minden adatfelvételi felelős alapvetően pozitív tapasztalatokról számolt be, a DESAP lehetőséget adott az adatfelvétel teljes folyamatának áttekintésére a minőség szempontjából. Sok olyan területre világított rá, ahol fejlesztésekre lehet szükség, megmutatva olyan ötleteket, amelyekre korábban nem gondoltak. Ezek a kedvező tapasztalatok megerősítettek minket abban, hogy érdemes a KSH számára egy hasonló, a magyar viszonyokat jobban figyelembe vevő folyamatminőség-értékelési kérdőívet kifejleszteni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Eurostat* [2003a]. Standard Quality Report. Working Group “Assessment of quality in statistics”, Luxembourg, 2–3 October 2003.
- Eurostat* [2003b]. Definition of quality Statistics. Methodological Documents, Working Group “Assessment of quality in statistics”, Luxembourg, 2–3 October 2003.
- Eurostat* [2003c]. Standard Quality Indicators, Producer-Oriented. Working Group “Assessment of quality in statistics”, Luxembourg, 2–3 October 2003.
- Eurostat* [2004a]. LEG Quality Implementation Group: 2003 Leg report on the status of implementation. Second interim report of the LEG Quality Implementation Group (draft), delivered to the member states in the framework of the “Written procedure of the Statistical Programme Committee concerning the 2003 report on the implementation of the LEG Quality Recommendations”, June 2004.
- Inventory of Quality Indicators, Quality in Statistics, Hungary, 2005.
- Inventory of Quality Reports, Quality in Statistics, Hungary, 2005.
- Johanna Laiho-Anja Nimmergut: Using Self-Assessments for Data Quality Management-DESAP Experiences, Q2004, Mainz.
- „Quality in Statistics” Pilot project beszámoló prezentációi, KSH, 2005.
- Synthesis Report, Quality in Statistics, Hungary, 2005.

KULCSSZAVAK: ADATFELVÉTEL, MINŐSÉG, DESAP, ÖNÉRTÉKELÉSI KÉRDŐÍV
DATA SURVEY, QUALITY, DESAP, SELF-ASSESSMENT QUESTIONNAIRE
DATENERHEBUNG, QUALITÄT, DESAP, FRAGEBOGEN ZUR SELBSTBEWERTUNG

Summary

The „DESAP” self-assessment questionnaire of data surveys is a common tool to assess the quality of data surveys, which was prepared by the experts of Eurostat. In this article, the authors present the purpose and the circumstances of the preparation of the „DESAP” questionnaire, as well as its structure, build-up, contents, the relations of HCSO to the questionnaire, the quality measurement experiences gained from filling in the questionnaire, and the future perspective of the questionnaire at Eurostat and the Hungarian Central Statistical Office

LAEKENI INDIKÁTOROK

SALAMIN PÁLNÉ

2001 decemberében az EU Bizottságának laekeni ülésén hoztak határozatot a jövedelmi szegénység és kirekesztettség mérésére szolgáló 18 közös statisztikai indikátor bevezetésére. Ezen indikátorok mérik a szegénység és társadalmi kirekesztés elleni küzdelemben elért fejlődést, és lehetővé teszik az összehasonlíthatóságot.

Előzmények: 1994–2001 között az Európai Háztartási Panel (ECHP) képezte a mérés elsődleges adatforrását. Az új politikai követelmények és a legjobb gyakorlatok átvétele következtében határozták el egy közös, új felvételnek az EU-SILC-nek a bevezetését. Ettől azt várják, hogy az a jövedelem-eloszlás és a társadalmi kirekesztettség európai szintű mérésére szolgáló összehasonlítható statisztikai forrás lesz. Ennek során mérik a kitűzött célok elérésében megtett lépéseket. Az indikátorok a társadalmi befogadás négy dimenzióját vizsgálják, a jövedelmi szegénységet, a foglalkoztatottságot, az egészséget, és az oktatást, ezáltal rávilágítanak a társadalmi befogadás sokdimenziós jelenségére. Ez a felvétel 2003-ban önkéntes megállapodás (gentleman agreement) alapján hat tagországban (Belgium, Dánia, Görögország, Írország, Luxemburg, Ausztria), továbbá Norvégiában indult. Az Európai Parlament és Tanács keretszabályozása alapján az EU-15-ök közül 12 tagállamban készítették felvételt 2004-ben (Németország, Hollandia, UK derogációt kapott 2005-ig). A következő körben 12 országra vonatkozóan állnak rendelkezésre a keresztmetszeti adatok, és az új tagországokat is magába foglaló teljes kör 2005-ben indult el. A jelölt országok (Bulgária, Horvátország, Románia és Törökország) és Svájc esetében a bevezetéssel kapcsolatos tárgyalások folyamatban vannak. Mindezek következtében az összes tagállamra vonatkozó keresztmetszeti összehasonlítást szolgáló mikroadat-állomány csak 2006 decemberében lesz elérhető.

Éppen ezért az EUROSTAT az átmenet időszakában a nem EU-SILC adatokkal rendelkező országok hazai adataiból előállított indikátorokat használta a hivatalos publikációkban. Az összehasonlíthatóság érdekében 2001-ben kísérleti megoldást dolgoztak ki a jelölt és felvételt kérő országok körére, hogy egy összehasonlítható indikátor készletet állítsanak elő. Ezek a jövedelmi adatok alapvetően a Háztartási költségvetési felvétel (HKF) adatait használják. Mindaddig, amíg a teljes körre vonatkozó EU-SILC adatok nem állnak rendelkezésre, ezek az adatok kerülnek felhasználásra. A később kibocsátott EU-SILC adatokkal való maximális összhang megteremtése érdekében a jövedelemfoglaló meghatározásakor az 1980/2003. számú Bizottsági Szabályzatot (Commission Regulation) kellett alkalmazni.

Az indikátorok között elsődleges és másodlagos indikátorokat különböztettek meg, továbbá javasolták a tagállamoknak, hogy dolgozzák ki a harmadlagos indikátorok körét, amelyek nem a nemzetközi összehasonlítás céljára, hanem a hazai specialitások leírására szolgálnak.

A laekeni indikátorok a következők:

I. Elsődleges indikátorok

1.	Szegénységi arány (társadalmi juttatások után)	A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. Korcsoportok: 0–15, 16–24, 25–49, 50–64, 65 felett. Nemek szerinti bontás minden korcsoportban és összesen.	Eurostat ECHP 1997
1/a.	Szegénységi arány kor és nem szerint	A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. Korcsoportok: 0–15, 16–24, 25–49, 50–64, 65 felett. Nemek szerinti bontás minden korcsoportban és összesen.	Eurostat ECHP 1997
1/b.	Szegénységi arány a leggyakoribb gazdasági aktivitás és nem szerint	A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő 16 éven felüli személyek aránya. Leggyakoribb aktivitási státuszok: 1. alkalmazott, 2. vállalkozó, 3. munkanélküli, 4. nyugdíjas, 5. egyéb inaktív. Nemek szerinti bontás minden korcsoportban és összesen.	Eurostat ECHP 1997
1/c.	Szegénységi arány a háztartás típusa szerint	A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. 1. Egyszemélyes háztartás 30 év alatt 2. Egyszemélyes háztartás, 30-64 éves 3. Egyszemélyes háztartás 65 év felett 4. Két felnőtt, gyermek nélkül, legalább egy 65 év feletti 5. Két felnőtt, gyermek nélkül mindkettő 65 év alatti 6. Egyéb gyermek nélküli háztartások 7. Egy felnőtt, gyermekkel 8. Két felnőtt egy gyermekkel 9. Két felnőtt két gyermekkel 10. Két felnőtt három vagy több gyermekkel 11. Egyéb gyermekes háztartások 12. Összesen	Eurostat ECHP 1997
1/d.	Szegénységi arány a lakáshasználat jogcíme szerint	A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. 1. Tulajdonos 2. Bérlő 3. Összesen	Eurostat ECHP 1997
1/e.	Szegénységi arány szerint	A medián ekvivalens jövedelem 60%-a vásárlóerő-paritáson kifejezve, euróban és nemzeti valutában: 1. Egyszemélyes háztartásban 2. Két felnőtt, két gyermekes háztartásban	Eurostat ECHP 1997

2.	Jövedelem-eloszlás egyenlőtlensége (S80/S20 jövedelmi ötödök aránya)	S80/S20: Az ekvivalens jövedelmek eloszlásában a felső 20% és alsó 20% jövedelmeinek hányadosa.	Eurostat ECHP 1997
3.	Tartós szegénység aránya kor és nem szerint (medián 60%-a)	Olyan személyek aránya, akik a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élnek n évben, és legalább két másik évben n-1, n-2, n-3 évek közül. Nemek szerinti bontásban és összesen.	Eurostat ECHP 1997
4.	Relatív szegénységi rés kor és nem szerint	A szegények medián jövedelmének és a szegénységi küszöbnek a különbsége a szegénységi küszöb %-ában kifejezve. Nemek szerinti bontásban és összesen	Eurostat ECHP 1997
5.	Regionális kohézió	Regionális munkanélküliségi ráták relatív szórása NUTS2 szinten	Eurostat LFS 2000
6.	Tartós munkanélküliségi ráta	A tartós munkanélküliek (12 hónapnál régebb óta munkanélküli, ILO definíció) száma az aktív népesség létszámához viszonyítva. Nemek szerinti bontásban és összesen	Eurostat LFS 2000
7.	Foglalkoztatott nélküli háztartásban élők aránya.	A dolgozó nélküli háztartásban élő 0–65 (0–60) éves személyek aránya. Viszonyítási alapul az összes háztartásban élő személyek szolgálnak, kivéve azok, ahol minden háztartástag: 18 évnél fiatalabb, 18–24 éves tanuló vagy inaktív, 65 (60) évnél idősebb és nem dolgozik.	Eurostat LFS 2000
8.	Az iskolát korán elhagyók, akik nem tanulnak.	A 18–24 éves népesség azon része, amely legfeljebb ISCED 2 szintű iskolai végzettséget szerzett, és jelenleg nem tanul. Nemek szerinti bontásban és összesen.	Eurostat LFS 2000
9.	Születéskor várható élettartam	Az ember által várhatóan leélt évek száma, 0 éves kortól számítva, nők és férfiak esetében külön-külön.	Eurostat demografická statistika
10.	Szubjektív egészségügyi állapot jövedelem szerint	Az ekvivalens jövedelmek alapján a legalsó és legfelső kvintilisbe eső 16 éven felüli személyek között a saját egészségi állapotukat rossznak vagy nagyon rossznak (WHO definíció) minősítők arányának hányadosa. Nemek szerinti bontásban és összesen.	Eurostat

Másodlagos indikátorok:

11.	Szegénységi küszöb körüli szórás (a medián 40, 50, 70%-a alattiak aránya)	A medián ekvivalens jövedelem 40%-ánál, 50%-ánál és 70%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya.	Eurostat ECHP 1997
12.	Szegénységi arány időbeli alakulása (időben állandó szegénységi küszöb alkalmazásával)	Kiindulási év: ECHP 1995 1. Relatív szegénységi ráta 1997-ben (=1. indikátor) 2. Relatív szegénységi ráta 1995-ben az 1994/46-os inflációs rátával szorozva.	Eurostat ECHP 1997

13.	Társadalmi juttatások nélküli szegénységi arány kor és nem szerint	Relatív szegénységi ráta, a jövedelem következő számítási módja mellett: 1. Jövedelemből a szociális transferek nélkül 2. Jövedelem az öregségi és özvegyi nyugdíjakkal 3. Jövedelem az összes szociális transzferrel (1. Indikátor).	Eurostat ECHP 1997
14.	Jövedelmi eloszlás egyenlőtlensége: Gini mutató	A jövedelme szerint sorba rendezett népesség kumulatív népességi arányának és kumulatív jövedelmi részarányának viszonyát kifejező mutató.	Eurostat ECHP 1997
15.	Tartós szegénységi arány kor és nem szerint (medián 50%-a)	Olyan személyek aránya, akik a medián ekvivalens jövedelem 50%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élnek n évben, és legalább két másik évben n-1, n-2, n-3 évek közül.	Eurostat ECHP 1997
16.	A tartós munkanélküliek aránya	Nemek szerinti bontásban és összesen. A tartós munkanélküliek (12 hónapnál régebb óta munkanélküli, ILO definíció) száma a munkanélküliek létszámához viszonyítva.	Eurostat LFS 2000
17.	Nagyon tartós munkanélküliségi ráta	Nemek szerinti bontásban és összesen. A nagyon tartós munkanélküliek (24 hónapnál régebb óta munkanélküli, ILO definíció) száma az aktív népesség létszámához viszonyítva.	Eurostat LFS 2000
18.	Alacsony képzettségű személyek aránya	Nemek szerinti bontásban és összesen. ISCED2 vagy alsóbb szintű iskolai végzettséggel rendelkező felnőttek aránya korszakcsoportokban (25–34, 35–44, 45–54, 55–64).	Eurostat LFS 2000

Jelenleg az EUROSTAT-ban az EU-SILC adatfelvételt végrehajtott országok adatainak validálása folyik. A kapott eredmények és a további adatok összevetése alapján dönthető el a fejlesztés további útja, több vagy kevesebb indikátor, szintetikus indikátorok alkalmazása, a szubjektív megítélések bekapcsolása a nemzetközi összehasonlításokba stb.

Az elmúlt években határozták meg pontosan a jövedelem összetevőket, a jövedelem fogalmat és az alkalmazott fogyasztási egység kulcsot. A kért adatállomány háromféle jövedelem fogalommal dolgozik, a TYPE1 a pénzbéli jövedelmeket tartalmazza, a TYPE2 a természetbeni jövedelmeket is beszámítja (elsősorban a saját termelésű fogyasztás értékét), a TYPE3 pedig az imputált lakbérrel is számol. Az EU-15-nél a TYPE1 szerinti jövedelmet, az újonnan csatlakozott országoknál a TYPE2-öt használják az összehasonlítás során, míg az imputált lakbért tartalmazó harmadik típus alkalmazása csak 2007-től lesz kötelező.

A 2004. év során a laekeni indikátorokon belül további bontásokra került sor. A felvetődött igények miatt kiemelt fontosságú a kor és nem szerinti bontás alkalmazása. Az

eddig korcsoportokon kívül, amely az időseket a 65 év feletti korosztályra korlátozta, a bontást egyrészt a 60 év alattiakra és felettiekre, másrészt a 75 év alattiakra és felettiekre is ki kellett terjeszteni. A korhatár csökkentésben bizonyára szerepet játszott az, hogy az újonnan csatlakozott tagországokban a nyugdíjkorhatár alacsonyabb, mint 65 év, a felső korhatár kitolásában pedig az a fő indok, hogy az EU tagországai egyre jobban előregednek, és jelentősen nő bennük a nagyon idősök („oldest old”) aránya.

Új indikátorként jelent meg a szegénységi arány mérésekor a munka-intenzitás szerinti bontás háztartástípusonként, továbbá a legjellemzőbb aktivitási státusz szerinti csoportosítás. Az előbbi azt jelenti, hogy a munkaképes korú háztartástagok hány hónapig dolgoztak az adott referencia év során, s ez mekkora részét teszi ki az elméletileg ledolgozható időnek.

A munka-intenzitás mutatója $WI=0$ (munkanélküli háztartások) és $WI=1$ (teljes munka-intenzitású háztartások) között alakulhat. A leggyakoribb aktivitási státusz csoportjai a következők: bérből és fizetésből élők; vállalkozók; munkanélküliek; nyugdíjasok; egyéb gazdasági aktivitásúak. A legjellemzőbb aktivitási státusz az az állapot, melyről a megkérdezett személy azt állítja, hogy a naptári év több mint felében jellemző volt rá.

Kisebb bővítés történt a lakáshasználati jogcím esetében is, a tulajdonosoknál ugyanis elkülönítették a jelzáloggal terhelt, illetve a jelzálog nélküli lakásokat.

Az évek során kialakított laekeni indikátorok a relatív jövedelmi szegénység koncepcióját vizsgálják a fogyasztási egységre jutó medián jövedelem alapján. A medián helyzeti középtérték. Használatát az indokolja, hogy az eloszlás két szélén (főleg a tetején) kiugró értékek nagyságát nem befolyásolják. Szegényeknek általában azokat tekintik, akik a medián 60%-a alatti ekvivalens jövedelemmel rendelkeznek, az OECD2-skála alkalmazása mellett. Jövedelem alatt alapértelmezésben a háztartás rendelkezésére álló, tehát adózás utáni szociális jövedelmekkel (pl. nyugdíj, családi pótlék stb.) együtt számított nettó jövedelmét értik.

A jövedelmek összegét a háztartás egészére vonatkoztatva számoljuk ki, mivel a háztartás képezi a legkisebb jövedelmi, fogyasztási közösséget, s tagjai között olyanok is vannak, akik nem rendelkeznek jövedelemmel (pl. gyermekek). A különböző nagyságú és szerkezetű háztartások összehasonlításakor azonban számolnunk kell azzal, hogy bizonyos szükségletek nem a személyekhez, hanem a háztartás egészéhez kötődnek (pl. lakásfenntartás), s így ezek nagysága nem nő egyenes arányban a háztartás létszámával. Másrészt a szükségletek nagysága sem független a személyek korától, így pl. a kisebb gyermekek összes szükséglete elmarad a felnőttekétől. El kell tehát dönteni, hogy az egyes jövedelmekből mennyit különítünk el az egyes személyekhez. A legegyszerűbb az egy főre jutó jövedelem alkalmazása, ahol csak a háztartás nagyságát vesszük figyelembe. Ennek alkalmazása a nagyobb háztartások jövedelmi helyzetét a valóságosnál rosszabbnak tünteti fel, mivel nem veszi figyelembe az előbb említett méretgazdaságosságot. A fogyasztási egységskálák alkalmazásának alapja az, hogy feltételezik a háztartás tagjainak szükségleteikkel arányos részesedését az összjövedelemből. Ez a feltételezés az alacsonyabb életszínvonalú országokban (így pl. Magyarországon) nem feltétlenül helytálló, mert korlátozottabb lehetőségek esetén a szülők hajlamosak saját szükségletük háttérbe szorítása révén is gyermekeik szükségleteit kielégíteni.

A fogyasztási egységek használatában nemzetközileg kétféle skála a legismertebb. Az OECD1 skála a háztartás első felnőtt tagjához 1-es, a további felnőtt tagokhoz 0,7, a gyermekekhez 0,5, míg a fejlett társadalmakban végzett legutóbbi vizsgálatok eredménye alapján az OECD2-skálában a további felnőtt tagokhoz 0,5, a gyermekekhez 0,3 súlyt rendel. Ebből adódóan az OECD1-es skála a kisebb (pl. nyugdíjasok), az OECD2-es skála a nagyobb háztartások (több gyermekes háztartások) szegénységi arányát mutatja magasabbnak.

Az OECD1-ről az OECD2-re történő áttérés fő indoka az volt, hogy a lakásfenntartási kiadások aránya a fejlett nyugati országokban jelentősen megnőtt az összes fogyasztáson belül. Ez indokolta a második és további felnőttnek adott 0,7 érték 0,5-re történő változtatását, továbbá a gyermekek egységének 0,5-ről 0,3-ra történő csökkentését. Magyarországon is született becslés arra vonatkozóan, hogy a hazai háztartások mért fogyasztása milyen ekvivalencia-skálát indokol (Éltető-Havasi, 2002). A kutatók az OECD1 skálához közeli értékeket, az első felnőttre 1, a további felnőttekre 0,7, a 8–14 éves gyermekekre 0,6, az 1–7 évesekre 0,5 értékeket kaptak.

Az átmeneti időszak problémái

Az EU-15 tagországai részére az 1994–2001-es időszak tekintetében az Európai Háztartási Panel (ECHP) képezte az indikátorok elsődleges adatforrását a szegénység és társadalmi kirekesztettség területén. Az ECHP tiszta panel felvétel volt, amely a háztartások és személyek éves kikérdezésekor egy egységesített kérdőívet alkalmazott. A kérdés egy sor témát fogott át: a jövedelmet (beleértve a különféle társadalmi jövedelmeket), az egészségügyet, az oktatást, a lakáskörülményeket, a demográfiai és a foglalkoztatottsági jellemzőket. A felvételt az EUROSTAT a tagállamokkal közösen dolgozta ki. Az Egyesült Királyság, Németország és Svédország esetén a hazai adatforrásokból származó adatokat alakították át a megfelelő tartalmúra.

Az ECHP-t 2003-tól fokozatosan váltotta fel az EU-SILC felvétel. A két felvétel közötti lényegesebb eltérések a következők:

1) A felvétel tervezése terén:

Az időbeli rendelkezésre állás javítása volt az egyik alapvető cél, és mivel a longitudinális adatok előállítása sokkal időigényesebb, az EU-SILC kétféle adatot fog produkálni: keresztmetszeti és panel adatokat, és ezekre vonatkozóan más-más határidők vannak megállapítva. Ily módon a keresztmetszeti és a longitudinális adatok különböző adatforrásokból is jöhetnek. Nem kell tehát, hogy a longitudinális adatkészlet mikro szinten „összekapcsolható” legyen. Ennek ellenére azon országok részére, amelyek egy új felvételt indítanak EU-SILC elnevezéssel, azt ajánlja az EUROSTAT, hogy a felvétel mind a keresztmetszeti, mind a panel adatokra terjedjen ki, mivel így az integrált tervezés sokkal költséghatékonyabb. A tervezés során a panel időtartamát az ECHP-ben alkalmazott nyolc évről négy évre csökkentették. A rotációs panel használata lehetővé teszi, hogy minden évben más-más új alcsoportot kapcsoljanak be a felvételbe (pl. bevándorlókat) és ezáltal a keresztmetszeti adatok gazdagabbak lesznek annál, mintha csak tiszta panelt használnának.

2) Jövedelem:

Az EU-SILC-ben meghatározott bruttó és nettó társadalmi jövedelmek és annak összetevőit újra definiálták azért, hogy az ENSZ Canberra kézi könyvében leírt fogalmakat lehetőleg jobban kövessék. A rendelkezésre álló jövedelem fogalmába új összetevőket is bevezettek pl. a más háztartásoknak fizetett transzfereket (mivel eddig csak a más háztartástól kapott transzfereket vették figyelembe). Ezen kívül az EU-SILC figyelembe veszi a negatív vállalkozói jövedelmeket is, amelyeket az ECHP eddig nullával tett egyenlővé. A harmadik eltérés az adólevonások terén tapasztalható, az EU-SILC a jövedelemadón kívül a vagyoadót és a jelzálogra fizetett kamatot is levonja. Van néhány olyan jövedelmi tétel, amelynek figyelembe vétele az első évben még csak lehetőség, de 2007-től kötelező lesz pl. imputált lakbér. A jövedelem vonatkozási időszaka is sokkal rugalmasabb, míg az ECHP-ben a jövedelem referencia ideje a megelőző év volt, az EU-SILC-ben a vonatkozási időszak lehet egy fix 12 hónapos időszak, (lehet az előző év vagy az előző adózási év), lehet egy mozgó 12 hónapos időszak (pl. a felvételt megelőző 12 hónap), vagy más összehasonlítható időszak.

Mivel az átmenet időszakában az európai háztartási panel adatok már nem állnak rendelkezésre, azokban az országokban, ahol még nem kezdődött el az új EU SILC felvétel, hazai forrásokból, az esetek jelentős részében a háztartási költségvetési felvételekből szolgáltatott adatokat. Ez a helyzet jellemezte egyrészt a régi tagállamok jelentős részét, továbbá az újonnan csatlakozott és jelölt országokat is. Erre a harmadik körre vonatkozó adatokat 2004 decemberében publikálták, a közölt adatok a lehető legteljesebb mértékben megfeleltek az EU SILC módszertannak. Az összehasonlítást nehezítette, hogy némi eltérés volt tapasztalható a referencia időszakban (volt ahol havi, volt ahol éves adatok szerepeltek, az év lehetett az elmúlt 12 hónap, vagy az elmúlt naptári év; az is előfordult, hogy a felvétel egy év bizonyos szakaszára esett, és a szezonális hatással volt a jövedelem eloszlásra stb.)

A longitudinális dimenzió hiányában „tartós szegénységi kockázatot” nem lehetett mérni.

Néhány esetben a „leggyakoribb gazdasági aktivitás” szerinti besorolás a jövedelem referencia időszakához legközelebb eső aktivitással helyettesítették, az aktivitás történetét önbesorolás vagy az ILO besorolás alapján stb. Hasonló okokból a munkaintenzitás szerinti csoportosítást sem tudta adni.

A lehetséges eltérésekre jó példa az eltartott gyermek fogalma. Az EU szintű meghatározás a 16 év alatti személyeket, továbbá a 16–24 évesek közül azokat sorolja ide, akik legalább egy szülőjükkel közös háztartásban élnek és gazdaságilag inaktívak. Néhány országban vagy az aktivitási kritérium, vagy a korhatár ettől eltérően lett meghatározva. Itt is a lehető legjobb közelítést kellett használni.

Ennek következtében az indikátorok idősorában törés keletkezett. Az EU SILC szabályozás alapján történő adatgyűjtés is néhány fontos területen különbözik elődjétől, az európai háztartási paneltől, és természetesen az átmeneti időszakban használt hazai adatforrásoktól. A fennálló problémák ellenére úgy ítélték meg, hogy a 2002. évre vonatkozó validált adatok fontos információval szolgálnak a jövedelmi szegénységről és a társadalmi kirekesztettségéről.

Magyarországra vonatkozó laekeni indikátorok, 2000–2003

Magyarország vonatkozásában a 2000–2003 évi adatok a Háztartási költségvetési felvétel (HKF) adatállományán alapultak, figyelembe véve a számításhoz megadott instrukciókat. Kétféle indikátort számoltunk, a TYPE1-et, amely nem tartalmazta a természetbeni jövedelmeket, elsősorban a saját termelésű fogyasztást, és a TYPE2-t, amely ez utóbbiakat is magába foglalta. A kétféle számítás eredménye nem sokkal különbözik egymástól, a természetbeni jövedelmeket figyelembe vevő számításnál az eredmény néhány tized százalékponttal alacsonyabb szegénységi arányt eredményezett.

Adataink alapján a szegénységi arány az évek során alig változott, 2002-ben némileg csökkent, majd 2003-ban növekedett és kissé meghaladta a 2001. évi szintet.

1. tábla

Szegénységi arány kor szerint, 2000–2003

Korcsoport	2000	2001	2002	2003
Összesen	11,4	11,5	9,6	11,7
0–15 éves	17,3	15,0	12,8	16,6
16–24 éves	13,0	12,7	10,9	13,8
25–49 éves	11,1	10,1	9,1	10,9
50–64 éves	7,4	9,3	7,6	8,8
65 éves és idősebb	8,2	12,2	8,2	9,8

A kor és nem szerinti arányokat vizsgálva egyértelműnek tűnik a gyermekek szegénysége. A 15 év alattiak szegénységi kockázata 2003-ban csaknem 42%-kal haladta meg az országos szintet. Mivel ezek a számítások a háztartások ekvivalizált jövedelme alapján történtek, természetes, hogy a nemek szerinti differenciák rendkívül kicsik. A nem szerepe egyedül az idős, 65 év feletti korcsoportnál volt jelentős, mivel itt az egyedül élő idősek körében a nők aránya magas, az ő nyugdíjuk a rövidebb szolgálati idő és az alacsonyabb kereset következtében elmarad a férfiakétól, s mivel tovább élnek, mint a férfiak, az évek során felhalmozódott nyugdíj-értékvesztés is elsősorban náluk jelentkezik. Ez okozza azt, hogy bár az átlagos szegénységi ráta a 65 év felettieknél az országos szint alatt van, a nőknél tapasztalt arányszám (2003-ban 11,8%), csaknem kétszerese volt a férfiakénak (6,4%).

A gazdasági aktivitás szerinti szegénységi arányok a munkavégzés jelentőségére hívják fel a figyelmet. A dolgozókra vonatkozó szegénységi kockázat fele az országosnak, míg a nem dolgozók szegénységi rátája csaknem 30%-kal haladta meg az országos arányszámot 2003-ban. Az eltérés elsősorban a munkanélkülieknél nagy, szegénységi rátájuk, több mint háromszorosa az országosnak, ezt az egyéb inaktívak szegénységi kockázata követi, szegénységi kockázatuk az átlagosnak csaknem kétszerese, míg a nyugdíjasoké országos átlag alatti, (kb. 88%-a) volt.

A gazdasági aktivitás és a gyermekszám hatása együttesen tükröződik a háztartástípusonkénti szegénységi ráta alakulásában. A használt fogyasztási egységkulcsok ellenére kiemelkedően nagy, 23,3%-os a két felnőttből és három vagy több eltartott gyermekből álló háztartások szegénységi kockázata, az átlagos 11,7%-kal szemben annak csaknem

kétszeresét éri el. Részben a használt ekvivalencia-skála (ahol az első felnőtt 1, a második felnőtt 0,5) okozza, hogy magas az egyedül élők szegénységi kockázata (17,7%). Az egyedül élők körében a szegénységi kockázat alakulásában a nemnek és a kornak nincs túl nagy jelentősége; a férfiak szegénységi kockázata 2%-kal haladja meg az átlagot, a nőké 1%-kal maradt alatta. Hasonló a helyzet az életkor tekintetében is, a 65 év alatti egyszemélyes háztartások szegénységi aránya 17,1%, 0,6% ponttal marad az átlag alatt, míg a 65 év feletti egyedülállók szegénységi aránya 0,5% ponttal van az átlag felett.

2. tábla

Szegénységi arány háztartástípusonként, 2000–2003

Háztartástípus	2000	2001	2002	2003
Gyermektelen háztartások összesen	7,2	8,6	6,6	8,8
Ebből:				
egyszemélyes háztartások	18,2	18,2	13,3	17,7
kétszemélyes háztartások (mindkettő 65 év alatt)	6,4	7,6	4,6	8,5
kétszemélyes háztartások (legalább az egyik 65 év alatt)	3,5	6,9	4,0	6,2
Gyermekes háztartások összesen	14,4	12,4	10,5	13,8
Ebből:				
egy szülő gyermek(ek)kel	27,8	16,5	17,4	15,6
két felnőtt, egy gyermek	10,0	8,4	8,4	7,9
két felnőtt, két gyermek	11,6	11,5	7,3	9,9
két felnőtt, három és több gyermek	26,8	23,4	18,4	23,3

3. tábla

Szegénységi arány (a medián 40, 50, 60, 70 százalékát tekintve szegénységi küszöbnek), 2000–2003

Korcsoport	2000	2001	2002	2003
<i>Szegénységi küszöb=a medián 40%-a</i>				
Összesen	2,6	2,6	1,8	3,3
0–15 éves	4,3	2,8	2,1	4,5
16–64 éves	2,6	2,5	2,0	3,6
65 éves és idősebb	0,7	3,1	0,6	0,9
<i>Szegénységi küszöb=a medián 50%-a</i>				
Összesen	5,9	6,1	4,8	6,5
0–15 éves	9,9	8,1	6,4	9,4
16–64 éves	5,6	5,6	4,9	6,5
65 éves és idősebb	2,3	5,8	2,6	3,1
<i>Szegénységi küszöb=a medián 60%-a</i>				
Összesen	11,4	11,5	9,6	11,7
0–15 éves	17,3	15,0	12,8	16,6
16–64 éves	10,4	10,4	9,0	12,7
65 éves és idősebb	8,2	12,2	8,2	9,8
<i>Szegénységi küszöb=a medián 70%-a</i>				
Összesen	18,5	19,1	16,8	19,3
0–15 éves	26,1	23,3	20,2	25,4
16–64 éves	16,7	17,1	15,5	17,3
65 éves és idősebb	17,6	23,0	18,8	21,4

A laekeni indikátorok számításánál azt is figyelembe veszik, hogy mennyire mély a szegénység, a népesség mekkora hányada helyezkedik el a medián 40–50–70%-a alatt. A medián 40%-a alatt 2003-ban a népesség 3,3%-a, a medián 50%-a alatt 6,5%-a, a medián 70%-a alatt, pedig 19,3%-a élt.

Hasonló célt szolgál a szegénységi rés mérése. Itt azt vizsgálják, hogy a különböző csoportokba tartozó szegények medián jövedelme milyen távol van az országos szegénységi küszöbtől, tehát a szegénységből való kikerüléshez szükséges erőfeszítések nagyságát hivatott mérni ez a mutató. Ennek nagysága a 2000-ben mért 33%-ról 2001–2002-ben jelentősen csökkent (17,8, majd 16,8%-ra), s 2003-ban, feltehetően a felsőbb jövedelmi kategóriákba tartozó köztisztviselői, közalkalmazotti béremelés következtében kissé megnőtt 19,8-ra. A relatív szegénységi rés is a 65 év felettiek kiegyenlített jövedelmi helyzetét mutatja, az országos résnek mintegy felét teszi ki az idősekre vonatkozó adat (10,5%).

Az egyenlőtlenség méréseire szolgáló egyéb mutatók (Gini, S80/S20) is hasonló tendenciát mutatnak, 2000–2002-ig a mutatók értékei csökkentek, 2003-ban nőttek.

A laekeni indikátorok körében az ún. transzferek előtti mutatók az újraelosztás hatásának számszerűsítésére szolgálnak. Kétféle mutatót számolnak:

- Az egyik azt mutatja, hogyha semmiféle szociális transzferjövdelem (pl. gyés, gyed, gyet, táppénz, nyugdíj, családi pótlék, segélyek stb.) nem volna akkor a népesség hány százaléka kerülne a szegénységi küszöb alá. E mutató értéke 2000 és 2003 között folyamatos csökkenést mutat (33,5–31,6%), ami a munkajövedelmek hatásának növekedésére utal, s azt mutatja, hogy újraelosztás nélkül a szegények aránya a jelenleginek csaknem háromszorosa lenne.
- A másik transzferek nélkül számított mutató a jövedelmek számbavételénél a nyugdíjakat figyelembe veszi, csak a többi juttatástól tekint el. Ennek az az indoka, hogy a nyugdíjak biztosítási időhöz és befizetéshez kötött juttatások, nem igazán tekinthetők szociális juttatásnak. Az ily módon számított mutató értéke 16,5%-ról némi csökkenés után 2003-ra 17%-ra növekedett, tehát a nyugdíj és munkajövedelem együttes megléte esetén a szegények aránya mintegy 45%-kal lenne magasabb a tényleges aránynál.

2004. évi adatok

A HKF alapján a 2004. évi adatok a 2003. évihez hasonlóan alakultak, országos átlagban a szegénységi arány 11,8%-ot tett ki. Ebben az évben azonban lehetővé vált, hogy más adatforrásból, a mikroenzushoz kapcsolt jövedelmi felvételtől is kiszámítsuk a laekeni indikátorokat. A jövedelmi felvételtől a hozzá kapcsolt kötelező felvétel révén lehetővé vált a megtagadók jövedelmi adatainak megbízható adatforrások alapján történő imputálása, pótlása. Ezen kívül a letagadások, elhallgatások miatti hiányok is pótlásra kerültek külső adatforrások segítségével. Az így kapott adatok a HKF-ből származó adatoknál jóval nagyobb egyenlőtlenséget mutattak.

A jövedelmi felvétel alapján a szegények aránya az OECD2-vel számított ekvivalencia-skála szerint 13,6%-ot tett ki (szemben a HKF alapján kijövő 11,8%-kal). A tenden-

ciák a HKF adatokhoz hasonlóak, azzal az eltéréssel, hogy a nem dolgozók szegénységi aránya a HKF-ben tapasztaltnál magasabb lett, elsősorban a nyugdíjasok és az egyéb inaktív keresők magasabb szegénységi arányából következően. Ebben feltehetően az egyes jövedelmi tételek pótlása, imputálása játszott jelentős szerepet, mivel a jövedelmek letagadása, elfelejtése a többféle kereseti forrással rendelkező viszonylag rendszerlenebb jövedelmi tételeknél jellemző. Ha ezeknek a személyeknek pótoljuk a jövedelmét, az általános jövedelmi szint megemelkedik, s ehhez viszonyítva több nyugdíjas és egyéb inaktív kereső kerül a megemelt küszöb alá.

A háztartástípusonkénti vizsgálatok a gyermektelen háztartások HKF-nél jelentősen magasabb szegénységi kockázatát mutatták. Különösen nagy volt a 65 éven aluli egyedülállók kockázata (náluk a szegénységi arány alatt élők 26,9%-ot tettek ki, szemben az országos 13,6%-os aránnyal). Ezt a három és több gyermekes családok, továbbá az egy- szülős háztartások szegénységi aránya követte (25,9%, illetve 25,1%).

A medián 40–50–70% alattiak aránya némileg magasabb, mint a HKF alapján, s ez jellemzi a nyugdíjakat tartalmazó, de az egyéb szociális juttatások nélküli szegénységi arányszámot is.

Érdemes megjegyezni, hogy az összes társadalmi jövedelem nélküli szegénységi arányszám megegyezik a HKF-ben számítottal (33,5% HKF, 33,2% jövedelmi felvétel). A szegénységi rés számítását is befolyásolta a már előzőleg említett imputálási módszer, ezáltal az összesített szegénységi rés a HKF-ben számítottnál kisebbnek (18,9% HKF; 18,1% jövedelmi felvétel), miközben az idősek szegénységi elmaradása a HKF-ben tapasztaltnál nagyobbak mutatkozott (13,0% HKF, 16,0% jövedelmi felvétel); bár az átlagos szintet nem érte el.

A használt mutatók hatása a különböző csoportokba tartozók szegénységi arányaira

A 2004. évre vonatkozóan nemcsak a nemzetközi összehasonlításban használt OECD2, hanem az eredeti OECD1, továbbá az egy főre jutó jövedelem alapján is kiszámítottuk a jövedelmekre vonatkozó laekeni indikátorokat.¹

Az általános szegénységi arány mind az OECD1, mind a fejenkénti jövedelem alapján számítva magasabb, mint az OECD2 szerint kimutatott. Ha a nemzetközi összehasonlításnál használt OECD2 szerint mért értékekhez viszonyítunk, a mért általános szegénységi arány az OECD1 skála használatánál 3,4%-kal, a fejenkénti jövedelem használatánál több mint 31%-kal magasabbnak mutatja a szegények arányát. Ez utóbbi a legdurvább megközelítés, ugyanis sem a háztartások méretgazdaságosságát, sem a személyek szükségleteiben meglévő különbségeket nem veszi figyelembe.

Az eltérő skálák alkalmazása jelentős különbségeket mutat a szegények összetételében is. Ennek megfelelően pl. a 15 év alatti gyermekek aránya a szegény népességen belül 24,3–35,9% között változik, míg a 65 év felettiek aránya 11,0–2,9% közötti.

¹ Az OECD1 skálánál a háztartás első felnőtt tagja 1, a második és minden további 0,7, a gyermekek pedig 0,5 fogyasztási egységet képviselnek; az OECD2 skálánál a megfelelő arányszámok 1, 0,5, 0,3; míg az egy főre jutó számításnál minden személy 1 egységet képvisel.

5. tábla

*A szegény népesség megoszlása életkor szerint
különböző ekvivalencia skálák alkalmazásával, 2004*

Korcsoport	OECD2	OECD1	Egy főre jutó
	jövedelem alapján számolva		
Összesen	100,0	100,0	100,0
0–15 éves	24,3	30,0	35,9
16–64 éves	64,6	64,5	61,1
65 éves és idősebb	11,0	5,5	2,9

Hasonlóan jelentős eltéréseket tapasztalhatunk a háztartástípusok szerinti összetétel esetén is. A jelentősen megváltozott létszámösszetétel a szegénységi arányokra, illetve a szegénységi kockázatokra is jelentős hatást gyakorol. Ennek megfelelően, bár mindegyik skála a gyermekek szegénységét mutatja, az országoshoz képest helyzetük 42,4%-kal rosszabb az OECD2, 76,2%-kal az OECD1, és 111%-kal a fejenkénti jövedelem használatánál. Ennek ellentételeként a főleg egyedül élő 65 év feletti népesség szegénységi kockázata OECD2 skála esetén az országosnak mintegy háromnegyede, OECD1 skála esetén annak 38%-a, fejenkénti jövedelem használatánál pedig mindössze egyötöde.

6. tábla

A szegény népesség megoszlása háztartástípusonként különböző ekvivalencia skálák alkalmazásával, 2004

Háztartástípusonként	OECD2	OECD1	Egy főre jutó
	jövedelem alapján számolva		
Szegény háztartásban élők mindösszesen	100,0	100,0	100,0
<i>Gyermektelen háztartások összesen</i>	<i>31,9</i>	<i>21,3</i>	<i>12,7</i>
Ebből:			
egyszemélyes háztartások	13,6	6,1	1,9
kétszemélyes háztartások (mindkettő 65 év alatt)	6,9	5,5	3,4
kétszemélyes háztartások (legalább az egyik 65 év alatt)	3,9	2,2	1,4
<i>Gyermekes háztartások összesen</i>	<i>68,1</i>	<i>78,7</i>	<i>87,3</i>
Ebből:			
egy szülő gyermek(ek)kel	7,4	7,0	6,2
két felnőtt, egy gyermek	11,5	11,5	10,8
két felnőtt, két gyermek	17,6	20,8	25,8
két felnőtt, három és több gyermek	16,6	21,3	25,0

A háztartástípusok vizsgálatánál a különböző gyermekszámú háztartások szegénységi kockázata mindhárom mérési skála alapján hasonló tendenciát mutat, a két felnőttből és egy gyermektől álló háztartások szegénységi kockázata átlag alatti; az egyszülős, illetve a két felnőttből és kettő vagy több eltartott gyermektől álló háztartásoké azt meghaladó, de a mértékek a skálák alkalmazásától függően jelentősen eltérnek egymástól. Az egyszemélyes háztartások helyzete viszont nagyon eltér a skála használatától függően, OECD2 skála esetén az átlagnál csaknem 50%-kal magasabb szegénységi kockázattal

rendelkeznek, OECD1 skála használatakor azonban szegénységi kockázatuk már csak az átlag 70%-ának, egy főre jutó jövedelem használatánál esélyük a szegénységre mindössze az átlagos esély 1/5-ének felel meg.

Ezért nem véletlen az OECD2, illetve OECD1 használata melletti és elleni érvek összeütközése. Az EU továbbra is szilárdan kitart az OECD2 skála nemzetközi összehasonlításra történő alkalmazása mellett, bár azt nem zárja ki, hogy a harmadik körnek nevezett hazai indikátorok számításánál más skálát alkalmazzanak az egyes tagországok, amely véleményük szerint a hazai igényeknek jobban megfelelnek. Ezen kívül újabb és újabb tanulmányok jelennek meg a különböző skálák összehasonlításáról, az eltérő lakossági csoportok szegénységének mérése kapcsán.

Nemzetközi összehasonlítás

A nemzetközi összehasonlításban alkalmazott szegénységi küszöb az OECD2 alapján meghatározott ekvivalens jövedelem 60%-a. E kritérium alapján 2002–2003-ban (az országok egy részében 2002-re, másoknál 2003-ra vonatkoztak az adatok, a magyar adatok 2002-re vonatkoztak) az EU népességének 16%-a, mintegy 72 millió személy tartozott a szegények közé. A szegénység aránya legmagasabb Szlovákiában, Írországban és Görögországban (21%), ezt követi Portugália, Olaszország és Spanyolország (19%), az Egyesült Királyság és Észtország (18%). A legalacsonyabb szegénységi arányok 10% körüli érték körül mozognak: Csehország (8%), Luxemburg, Magyarország, Szlovénia (10%), Finnország és Svédország (11%), Dánia, Franciaország, Hollandia (12%), és Ausztria (13%). A többi ország az EU átlaghoz közeli szegénységi rátákkal rendelkezik.

A szegénységi kockázat csak az érem egyik oldalát képezi. Jóllehet az új tagországok és a jelölt országok, másfelől a régi 15-höz tartozó országok szegénységi aránya nagyon hasonló, a szegénységi küszöb nagysága általában jóval alacsonyabb a tíz újonnan csatlakozó és a jelölt országokban. A két felnőttből és két gyermekből álló háztartások vásárlóerő paritáson kifejezett abszolút értékei jelentősen elmaradnak az EU-25 államok átlaga mögött. A vásárlóerő paritáson kifejezett szegénységi küszöbértékekben hétszeres a különbség Lettország és Luxemburg között, az értékek az átlag 28%-a és 188%-a között helyezkednek el.

A szegénységi arány érzékenységet mutatja, ha azt eltérő küszöb értékeknél határozzuk meg. A 40%-os küszöb alatt a szegények aránya 5%, 50%-os küszöbnél 10%, 70%-os küszöbnél pedig 24% az EU átlaghoz viszonyítva. Ez a mutató némi bepillantást enged a szegénység mélységébe, bár nem kifejezetten azt méri. A szegénység mérésére a medián szegénység rés szolgál, amely azt méri, hogy a szegények ekvivalens jövedelmének mediánja hány százalékkal tér el az országos szegénységi küszöbtől. Az EU-25-ök szintjén ez 22%-ot tett ki, ami azt jelenti, hogy a szegények fele az országos szegénységi küszöb 78%-a alatt van, ami az ekvivalizált jövedelem 47%-a ($78\% \cdot 60\% = 47\%$). A szegénységi rés az átlagnál magasabb volt Szlovákiában (37%) és Görögországban (31%); az átlagosnál alacsonyabb pedig Csehországban, Dániában és Finnországban (15%).

Az eddig áttekintett indikátorok a jövedelem-eloszlás alsó részén elhelyezkedőket vizsgálták. Az is fontos azonban, hogy az alul levő csoportok a felül levőkhöz képest milyen helyzetben vannak. Ezt mutatja az S80/S20 arány, amely a felső 20% és az alsó 20% jövedelmét viszonyítja egymáshoz. Az EU-25-ök esetén ez az arány 4,6 volt, ami azt mutatja, hogy a felső ötöd 4,6-szer gazdagabb az alsó ötödnél. Az arányok 3 (Magyarország) és 7,4 (Portugália) közötti sávban helyezkednek el. A Gini koefficiens lehetővé teszi a teljes jövedelem-eloszlás figyelembe vételét. Ha teljes lenne az egyenlőség, a Gini nullával lenne egyenlő és 100% lenne az értéke, ha egyetlen ember kezében összpontosulna az összes jövedelem. A vizsgált évben (2002, illetve az országok egy részében 2003) az EU-25-ökre számolt érték 29% volt, az egyes országok esetében 22% (Szlovénia) és 35% (Egyesült Királyság, Görögország) között helyezkedett el.

A kétféle mutató általában azonos módon viselkedik, bár vannak kivételek is. Pl. az Egyesült Királyságban az egyenlőtlenség kisebb az S80/S20 alapján, mint a Gini vonatkozásában. Ez azt jelenti, hogy a rés a szegények és gazdagok jövedelme között az EU-25-ökkel összevetve kisebb, mint a teljes jövedelem-eloszlást figyelembe vevő globális egyenlőtlenség.

Figyelemre méltó, hogy a viszonylag kicsi jövedelemegyenlőtlenség miatt az új tagállamok és a csatlakozásra váró országok esetében mind az S80/S20, mind a Gini koefficiens közel áll az EU-15-ök átlagához, esetenként még annál is kisebb.

KULCSSZAVAK: LAEKENI INDIKÁTOROK, SZEGÉNYSÉG, JÖVEDELEM-ELOSZLÁS
LAEKEN INDICATORS, POVERTY, INCOME DISTRIBUTION
LAAKEN-EU INDIKATOREN, ARMUT, EINKOMMENSVERTEILUNG

Summary

The Laeken meeting of the EU Commission in December 2001 adopted a decision on the introduction of 18 common statistical indicators to measure income poverty and exclusion. This paper describes the Laeken indicators, and, on the basis of them, analyses poverty in Hungary in the period 2000–2004. At the end of the article, the EU–25 is examined by international standards.

HAZAI STATISZTIKAI FOLYÓIRATOK TARTALMA

Statisztikai Szemle

2006/5–6

A 2005. évi mikrocenzus főbb szakaszai – *Czibulka Zoltán*

A népesség főbb demográfiai és foglalkoztatottsági jellemzői
– *Dr. Fóti János – Dr. Lakatos Miklós – Rózsa Gábor*

Lakások, lakáskörülmények – *Gratzl Ferenc – Szűcs Zoltán*

A lakossági jövedelmek mérésének megbízhatóbb módszere – *Keszthelyiné dr. Rédei Mária*

Háztartások információs és kommunikációs technológiai eszköz használata
– *Dr. Györfi Mihály – Chorle Erzsébet*

Beszélgetés Nyitrai Ferencnével – *Hunyadi László*

Dr. Kupcsik József (1931 – 2006) – *Vita László*

Területi Statisztika

2006/3

Területi statisztika, valószínűségszámítás és statisztikai következtetéselemélet – *dr. Dusek Tamás*

A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai – *Koltai Zoltán*

Települések fejlettségének komplex statisztikai elemzése a Balaton régió példáján – *dr. Marton István*

A regionális innováció hálózata – észak-alföldi helyzetkép – *Grasselli Norbert*

Az idegenforgalom alakulása Észak-Magyarországon – *Szilágyi Ferencné*

Területi különbségek az egészségügyi ellátásban – az orvosi diagnosztikai laboratóriumok dolgozói
– *Kalmár Gabriella*

A strukturális alapok menedzsmentje Írországban és Magyarországon – *Molnár Beáta*

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK I.
(havi adatok)

Megnevezés	2005	2006.			
		március	április	január– április	április
	előző év azonos időszaka = 100,0				előző hó = 100,0
1. IPARI TERMELÉS	107,3	114,0	101,8	109,9	99,6 ^{a)}
2. ÉPÍTŐIPARI TERMELÉS	116,6	115,1	95,2	103,7	96,0 ^{a)}
3. MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSA	92,4	..	..	92,2	..
4. KÜLKERESKEDELMI FORGALOM					
BEHOZATAL	105,3	119,6	..	118,1 ^{b)}	..
KIVITEL	110,8	120,5	..	115,1 ^{b)}	..
5. KISKERESKEDELMI FORGALOM ^{c)}	105,5	103,4	..	105,4 ^{b)}	..
6. IPARI TERMELŐI ÁRINDEX	104,3	105,4	105,8	105,0	101,1
7. ÉPÍTŐIPARI ÁRINDEX	104,2	105,4	105,7	105,5	100,3
8. MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK TERMELŐIÁR-INDEXE	100,7	..	..	106,3	..
9. KÜLKERESKEDELMIÁR-INDEX					
BEHOZATAL	101,4	108,6	..	107,2 ^{b)}	..
KIVITEL	99,2	106,1	..	104,2 ^{b)}	..
10. FOGYASZTÓIÁR-INDEX	103,6	102,3	102,8	102,5	100,7

Megnevezés	2005	2006.		
		március	április	január– április
11. KÜLKERESKEDELMI EGYENLEG, millió euró	-2 909,9	-245,0	-187,6	-842,1 ^{b)}
12. ÁLLAMHÁZTARTÁS EGYENLEGE ^{d)} , milliárd Ft	-984,4	-353,7	-115,0	-904,2

Az indexek, ahol más megjegyzés nincs, összehasonlító áron szerepelnek.

a) Szezonális hatásoktól megtisztított és munkanaptényezővel korrigált indexek.

b) Január–március.

c) Gépjármű- és üzemanyag-forgalom nélkül.

d) Forrás: Pénzügyminisztérium.

Jelmagyarázat: .. = Az adat nem ismeretes.

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK II.
(negyedéves adatok)

Megnevezés	2005.				2006.
	II. negyedév	III. negyedév	IV. negyedév	I-IV. negyedév	I. negyedév
1. BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP), előző év azonos időszaka=100,0	104,5	104,5	104,3	104,1	104,5
2. BERUHÁZÁSOK, előző év azonos időszaka=100,0	109,4	108,7	103,1	106,4	109,7
3. ÉPÍTETT LAKÁSOK SZÁMA	7 886	8 169	17 846	41 084	7 118
4. HÁZTARTÁSOK FOGYASZTÁSA, előző év azonos időszaka=100,0	102,6	102,4	101,7	102,1	..
5. KÜLFÖLDI ADÓSSÁGÁLLOMÁNY ^{a)} , az időszak végén, millió euró					
BRUTTÓ	64 767,9	66 888,4	68 002,1	68 002,1	..
NETTÓ	30 742,1	30 892,4	30 289,7	30 289,7	..
6. FOLYÓ FIZETÉSI MÉRLEG EGYENLEGE ^{a)} , millió euró	-1 689	-1 769	-1 486	-6 405	..
7. FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA, ezer fő	3 891,5	3 927,6	3 916,4	3 901,5	3 885,3
8. BRUTTÓ ÁTLAGKERESET, Ft/hó	153 871	150 044	169 404	158 315	171 723
9. MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMA, ezer fő	299,5	308,6	309,9	303,9	323,6
10. MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA, %	7,1	7,3	7,3	7,2	7,7
11. TÁVBESZÉLŐ-HÁLÓZAT az időszak végén, ezer	3 521	3 487	3 445	3 445	3 416
Ebből: ISDN	595	588	584	584	579
12. MOBIL-ELŐFIZETÉSEK SZÁMA az időszak végén, ezer	8 946	9 074	9 320	9 320	9 406
13. INTERNET-ELŐFIZETÉSEK SZÁMA az időszak végén, ezer	788	832	907	907	1 008

a) Forrás: MNB. Az adatok visszamenőlegesen folyamatosan változhatnak.

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK III.
(nemzetközi adatok)

Megnevezés	2005	2005.		
		január	február	március
előző év azonos időszaka=100,0				
IPARI TERMELÉS^{a)}				
EU-25	101,2	102,8	102,8	104,1
EU-15	100,9	102,4	102,4	103,6
Magyarország	107,6	111,4	110,4	110,9
IPARI TERMELŐI ÁRINDEX				
EU-25	104,7	106,2	105,9	105,5
EU-15	104,8	106,5	106,1	105,7
Magyarország	104,3	104,3	104,4	105,4
FOGYASZTÓIÁR-INDEX				
EU-25	102,2	102,3	102,2	102,1
EU-15	102,2	102,3	102,2	102,1
Magyarország	103,5	102,5	102,3	102,4

Megnevezés	2005.			2006.
	III.	IV.	I–IV.	I.
negyedév				
A BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP)^{b)} VOLUMENINDEXE, előző év azonos időszaka=100,0				
EU-25	101,8	101,9	101,6	102,2
EU-15	101,7	101,8	101,5	102,1
Magyarország	104,3	104,5	104,3	104,3
MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA^{c)}, % munkaerő-felmérés szerint, harmonizált adatok				
EU-25	8,7	8,5	8,7	8,4
EU-15	7,8	7,7	7,9	7,6
Magyarország	7,3	7,5	7,2	7,5

a) Az adatok munkanappal kiigazítottak.

b) A negyedéves volumenindexek az EU-25-re és az EU-15-re szezonálisan, Magyarországra pedig munkanaptényezővel kiigazítottak.

c) Az adatok szezonálisan kiigazítottak.

GÉS–FIGYELŐ

FÉL ÉVSZÁZAD A STATISZTIKA SZOLGÁLATÁBAN

IN MEMORIAM KUPCSIK JÓZSEF (1931–2006)

Dr. Kupcsik József az MTA doktora, a Corvinus Egyetem és a Győri Széchenyi István Egyetem Prof. Emeritusa, az Országos Statisztikai Tanács (OST) korábbi elnökhelyettese, a Magyar Statisztikai Társaság korábbi elnöke, illetve örökös tiszteletbeli elnöke, a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) tagja, a Magyar Köztársaság Középkeresztjének tulajdonosa 2006. április 13-án rövid, súlyos betegségben elhunyt. A GAZDASÁG ÉS STATISZTIKA a következő, első alkalommal 1998-ban kiadott tanulmány^{*} kiemelt részének közlésével tiszteleg professzor úr emléke előtt, aki a gazdasági szakemberek több nemzedékét tanította statisztikára.

A BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP) MÉRÉSÉNEK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI ÉS ALKALMAZÁSÁNAK KORLÁTAI

KUPCSIK JÓZSEF †

A gazdaságstatisztikai információ halmazában megkülönböztetett jelentősége van a bruttó hazai terméknek (GDP). Az ország gazdasági helyzetét jellemző tájékoztatók, közlemények rendszerint e mutatószám adatára hivatkoznak. Ezzel kívánják jellemezni a gazdaság aggregált teljesítményének mértékét, illetve változását.

A GDP kiemelkedő jelentősége főleg a jól körülhatárolható tartalma, fogalmának viszonylagos tisztasága, a termelés, a felhasználás és a jövedelmi kategóriák konzisztens kifejezhetősége alapján indokolható. A felhasználók és elemzők körében jól ismert a mutatószám belső tartalma, s a laikusoknak tekinthető széles közvélemény is el tudja helyezni a közölt adatokat a nemzetgazdaságról szóló értékelésekben.

[...]

^{*} Az itt kiemelt részeivel közölt tanulmány eredetileg a *BKE Jubileumi tudományos ülészak.* kiadvány 1. kötete 215–234. oldalán, 1998-ban jelent meg. Az ENSZ, az OECD valamint az Európai Unió által ajánlott nemzetközi statisztikai mutatórendszer folyamatban levő fejlesztései aktuálissá teszik a szerző megállapításait. Az eredeti tanulmányból kihagyott részekre a [...] utal.

A termelés időbeni változása, térbeli különbségek

A makrogazdasági szintű termelési mutatók elsődleges célja az adott időszakra vonatkozó nemzetgazdasági szintű teljesítmények kifejezése, az ágazati vagy más szerkezetekben összeállított adatok keretbe foglalása. Tartalmuknál fogva ugyanakkor a leginkább alkalmasak a termelés időbeni változásának vizsgálatára, a termelés volumenindexének képzésére.

A termelés indexeit a gazdasági fejlődés kiemelkedően fontos mutatószámainak tekintjük. Követelményként, elvárásként fogalmazhatjuk meg, hogy az index 100% felett legyen, a gazdaságok nemzetközi rangsorában jó helyezése van annak az országnak, amelyekben a GDP indexe hosszabb távon 3–5 vagy ennél nagyobb százalékos évenkénti növekedést mutat. Ugyanakkor nem kívánatos jelenségnek tekintjük e mutatószám átmeneti vagy tartós stagnálását, illetve annak 100% alatti értékét.

[...]

A statisztikai információk pontosságát, jóságát minősíti az a körülmény, hogy ... esetleg milyen mértékben érvényesülnek az összehasonlíthatóságot zavaró tényezők. A statisztikának kiemelkedően fontos feladata a fentiekben körvonalazott követelmény teljesítése. Ezt biztosítandóan nagy figyelmet fordít az összehasonlítás zavartalanságára, arra, hogy az adatok eltérésében valóban csak azok a tényezők éreztessék hatásukat, amelyekre a vizsgálat irányul. Mindez az adatok szakszerű feldolgozásától, az alkalmazott módszertantól joggal elvárható. A változás bemutatására közölt adatsorok, adathalmazok esetleges tartalmi különbségeiről, módszertani változásokról éppen az összehasonlíthatóság korlátainak jelzése céljából a különböző kiadványok rendszeresen tájékoztatnak.

[...]

A gazdaságstatisztikai szakirodalom ... az összehasonlítást akadályozó tényezőket, azok főbb csoportjait leggyakrabban az alábbiak szerint határozza meg:

- *Fogalmak és osztályozások változása*
- *Módszertani változások*
- *Árváltozások*
- *Szervezeti változások*
- *Intézményi változások.*

[...]

Értéki mutatók hosszú távú összehasonlításának veszélyei, korlátai

A statisztikai kiadványok a termelés és a fogyasztás viszonylag hosszabb távú (30–50 éves időtartamra vonatkozó) alakulásának jellemzésére rendszeresen közölnek értéki aggregátumok alapján számított indexeket. Az idősor nagysága, az, hogy mit értünk hosszú távú összehasonlításon, természetesen viszonylagos, azt a tájékoztatás célszerűségi szempontjai is befolyásolják. ...

A gazdasági jelenségek időbeni változásának elemzése általában kötődik egy-egy gazdaságpolitikai célkitűzés megvalósításának viszonylag rövid, 5–15 éves időtartamához. A statisztikai adatokra támaszkodó gazdasági értékelések, a visszatekintés idejének

függvényében ... veszítenek értékükből, csökken az állítások aktualitása. E jelenségek több évtizedes folyamatában már inkább a gazdaságtörténeti és kevésbé a közgazdaságtani kutatások szempontjai érvényesülnek.

Az értéki aggregátumok alapján hosszabb távra számított indexek pontosságát számos összehasonlíthatósági tényező veszélyezteti. A vizsgált időszak távolságával összefüggésben egyre inkább megjelennek és erőteljesen hatnak az összehasonlíthatóság mindazon kritériumai, amelyekről szó volt a korábbi tárgyalás során.

De új elemek is megjelenhetnek. Így pl. 40 évvel ezelőtt hazánkban – és a volt szocialista országokban – a makroökonómia szintjén meghatározott termelés tartalma az anyagi tevékenység koncepcióján alapult, a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem kategóriájával fejezték ki az összegzett termelést. Az alapadatok hiánya miatt mindenfajta (az összehasonlíthatóságot segítő) korrekciót csak erős feltételezéssel, nagyvonalú becsléssel lehet biztosítani. Azt a követelményt, hogy a q adatok változása csak a mennyiségi, a p változása csak az árak hatását jelelje, az időtáv növelésével a termékek egyre kisebb körében lehet biztosítani. Az indexek pontosságát nagymértékben az alkalmazott módszerek határozzák meg. ... A gyakorlatban hosszabb távú indexsorokban általában azt a változót alkalmazzák (változó súlyú láncindexek sorozata, időszakonként megváltoztatott összehasonlító ár), amelyik fontos indexpróbának nem tesz eleget és egyben szisztematikus torzulásnak van kitéve. (Egy olyan gyakorlat pl., ahol az indexsorok számításának alapját a Paasche formulájú lánc árindex képezi, nagy a veszélye annak, hogy a bázis árindexek tendenciájukban alábecsült, a bázis volumenindexek pedig felülbecsült értéket vesznek fel.

Nemzetközi összehasonlítások

Az országok közötti összehasonlításban számított (ún. területi) és a dinamikus indexek között analógiák és eltérő sajátosságok egyaránt találhatóak. Ezen mutatószámok jelentősége, irántuk való érdeklődés az utóbbi egy-két évtizedben nőtt. Az országok természetes törekvése, hogy gazdaságuk teljesítményeit összevegyék más országokkal, hogy adataikat a nemzetközi rangsorban elhelyezzék. A különböző nemzetközi szervezetek is feladatoknak tekintik az egyes országok gazdasági fejlettségének statisztikai adatainak alapján való megítélését.

A nemzetközi összehasonlítások feltételei az utóbbi években jelentősen javultak. Ennek fontos megnyilvánulása a nagyjából egységes gazdaságstatisztikai rendszer alkalmazása, az SNA követése, az a törekvés, hogy a termelés és fogyasztás (a külkereskedelmi forgalom stb.) adatait a nemzetközileg elterjedt valutában is közöljék. Ugyanakkor a nemzetközi összehasonlításoknak olyan sajátosságai is vannak, amelyek egyrészt megnehezítik a számításokat, másrészt befolyásolják az indexek pontosságát.

A volumenérték kifejezését, azaz az összehasonlító áras adatok képzését nagyban elősegíti a különböző valutában kifejezett termelési értékek azonos pénznemre való átszámítása. Piaci gazdálkodás keretei között általában ismertek a valuták árfolyamai, amelyek önmagukban is felhasználhatók tájékoztató jellegű összehasonlításokra. Statisztikailag elvárható pontosságú számításokra azonban nem alkalmasak, mivel azokat egyrészt a

pénzügyi hatások, másrészt a külkereskedelemben forgalmazott termékek és a termelés – vagy fogyasztás – teljes körét érintő árárányok is befolyásolják. Így a dollár forintban kifejezett árfolyama mintegy 30–40%-kal magasabb, mint a javak teljes körére számított valuta, az ún. belföldi USD forint értéke.

A GDP és más értékű aggregátumok nemzetközi összehasonlításának célja rendszerint a gazdasági fejlettség, a potenciális fogyasztás, a jólét jellemzése. A sűrített információ azonban gyakran nem ad reális képet két ország gazdaságának valós különbségéről. Az óvatos következtetés főleg akkor indokolt, ha lényegesen eltérő az összehasonlított országok gazdasági szerkezete, a GDP nagysága, a szabadon felhasználható jövedelem, a felhalmozott nemzeti vagyon.

Az említett tényezők összehasonlíthatóságot zavaró hatása könnyen belátható. Így pl. ha két országban egyaránt 20 ezer dollár az egy főre jutó GDP, de míg „A” ország modern gazdasággal, kiegyensúlyozott ágazati struktúrával rendelkezik, „B” ország pedig zömmel olajkitermeléssel éri el a jelzett termelési értéket, nyilvánvalóan nem lehet a két ország gazdasági fejlettségének azonosságáról beszélni. Az is egyértelmű, hogy a fizetési mérleget terhelő külföldi kölcsön törlesztése, tőkehozamának külföldi negatív egyenlege csökkenti a GDP belföldi felhasználását.

Az országok mutatóinak nagyságrendi különbsége a statisztikai módszerekre visszavezethető összehasonlíthatóság-tényezőt önmagában is okozhat. Ezzel kapcsolatban a nem anyagi jellegű szolgáltatások jellegzetes értékelésére, a ráfordítási elv alkalmazására utalhatunk. Az oktatási, az egészségügyi és más személyi szolgáltatások jelentős része a GDP forrásában a ráfordítás szintjén, a felhasználásban természetbeni társadalmi juttatásként kerül elszámolásra. Árak és elkülöníthető teljesítményegység hiányában a valutaárindexek e tételek hatását általában nem mutatják. Előfordulhat, hogy 15 ezer dollár egy főre jutó GDP-vel rendelkező ország adata háromszor annyi szolgáltatást tartalmaz, mint az 5 ezer USD/fő GDP-t teljesítő ország, holott esetleg ennek töredéke a valós különbség, az ellátottság ezen a területen a két országban akár azonos is lehet.

Összefoglalás

A tanulmány célkitűzése abban foglalható össze, hogy ... felhívja a figyelmet a GDP összehasonlítása során felvetődő korlátokra.

[...]

Annak igénye nélkül, hogy a meghatározás mindenre kiterjedjen, a következő definíció adhat gyakorlatilag hasznosítható útmutatást. Összehasonlíthatóknak tekinthetjük azokat az adatokat, amelyek csak olyan hatások, tényezők miatt térnek el egymástól, amelyek szerepét az adott összefüggésben éppen kutathatjuk. Ha egyéb hatások is érvényesülnek, szükséges ezek feltárása és megfelelő korrekciók alkalmazása olyan pontossággal, hogy a kutatás tárgyát képező tényezők hatása számszerűen kielégítően tűnjön ki az összehasonlításban.